

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

«Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και Θρησκευτικός Πλουραλισμός»

Διπλωματική Εργασία

«Η έννοια της αγάπης στην Αγία Γραφή»

Ελένη Κ. Γεωργούση (Α.Μ.: 144943)

Επιβλέπων καθηγητής: Χρήστος Καραγιάννης

Αθήνα, Μάρτιος 2022

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Η έννοια της αγάπης στην Αγία Γραφή»

Ελένη Γεωργούση (Α.Μ.: 144943)

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:
Χρήστος Καραγιάννης
Αναπληρωτής Καθηγητής,
Θεολογική Σχολή ΕΚΠΑ

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:
Αθανάσιος Αντωνόπουλος
Επίκουρος Καθηγητής,
Θεολογική Σχολή ΕΚΠΑ

Αθήνα, Μάρτιος 2022

Σε όσους αναζητούν την αυθεντική αγάπη

Περίληψη

Μία από τις έννοιες που προκαλεί το ενδιαφέρον του ανθρώπου σε κάθε εποχή είναι η έννοια της αγάπης. Τι είναι αυτό, όμως, που συνιστά την αυθεντική αγάπη; Στην προσπάθειά μας να απαντήσουμε αυτό το ερώτημα, θελήσαμε να ερευνήσουμε την έννοια της αγάπης στην Αγία Γραφή. Πρόκειται για τη χριστιανική αγάπη, η οποία παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα σχετικά με τον τρόπο που γίνεται αντιληπτή από τη Φιλοσοφία, την Ψυχολογία και τις άλλες θρησκείες. Μελετώντας τη σημασία της σε αυτές τις εξωβιβλικές πηγές και συγκρίνοντάς τη με το περιεχόμενο που λαμβάνει στην Αγία Γραφή, διαπιστώσαμε ότι η χριστιανική αγάπη δεν είναι μια επιθυμία ή φιλική διάθεση ή συναίσθημα ή ηθική υποχρέωση, αλλά μία ενεργητική δύναμη που προέρχεται από τον Θεό και απευθύνεται σε όλα τα δημιουργήματά του. Η αγάπη αυτή εκδηλώνεται ιδιαίτερα προς τον άνθρωπο, ο οποίος καλείται να την εφαρμόσει τόσο στις σχέσεις του με τον Θεό, όσο και με τον συνάνθρωπο. Έτσι, καθίσταται τρόπος ζωής και τα χαρακτηριστικά της αποκαλύπτονται στον άνθρωπο ήδη από την εποχή της Παλαιάς Διαθήκης.

Αρχικά, λοιπόν, ο Θεός, με τη σύναψη της Διαθήκης που πραγματοποίησε με τον περιούσιο λαό του, τόνισε την αναγκαιότητα εφαρμογής των θεϊκών εντολών, προκειμένου να μνηθούν οι άνθρωποι στη θεία αγάπη και να την υιοθετήσουν στη ζωή τους. Η αποκάλυψη του περιεχομένου αυτής της αγάπης ολοκληρώθηκε στην Καινή Διαθήκη με την ενανθρώπιση, τη διδασκαλία, τη σταυρική θυσία και την Ανάσταση του Ιησού Χριστού. Εκείνος, καλώντας όλους τους ανθρώπους να αγαπούν ο ένας τον άλλο χωρίς διακρίσεις, ακόμα και τον εχθρό τους, έκανε σαφές ότι μόνο με αυτόν τον τρόπο η αγάπη τους θα είναι αληθινή και θα τους ενώσει με τον Θεό οδηγώντας τους στη σωτηρία. Υπόδειγμα αυτής της αγάπης κατέστησε τον ίδιο τον εαυτό του, καθώς έφτασε σε σημείο να θυσιαστεί, για να σώσει τους πάντες, ακόμα και τους εχθρούς του, από το κακό, την αμαρτία και τον θάνατο. Αυτή, λοιπόν, η ανιδιοτελής, ταπεινωτική, συγχωρητική και ανεξάντλητη αγάπη μπορεί να βοηθήσει την κοινωνία να απαλλαγεί από την εγωκεντρικότητα των μελών της και να μεταμορφωθεί σε μία κοινωνία αγάπης. Γι' αυτό καθίσταται πολύτιμη η προσέγγισή της και η εφαρμογή της από τον άνθρωπο κάθε εποχής.

Λέξεις – Κλειδιά: αγάπη, «καινή εντολή», πλησίον, εχθρός, Παλαιά Διαθήκη, Καινή Διαθήκη

«The concept of love in the Holy Scripture»

Eleni Georgousi

Abstract

One of the concepts that arouses human interest in every age is the concept of love. But what constitutes the real love? In our attempt to answer this question, we decided to search the meaning of love in the Bible. It is Christian love, which is unique in the way it is understood by Philosophy, Psychology and other religions. By studying its significance in these non-biblical sources and comparing it with the content it receives in the Bible, we have found that Christian love is not a desire or a friendly mood or a moral obligation, but an active force that comes from God and is addressed to all his creations. This love is especially manifested in man who is called to apply it both in his relationship with God and with his fellow man. Thus, it becomes a way of life and its characteristics are revealed to man since the time of the Old Testament.

Initially, God, in concluding the Covenant he made with his wealthy people, stressed the necessity of observing the divine commandments in order for people to be initiated into divine love and to apply it in their lives. The revelation of the content of this love was completed in the New Testament with the Incarnation, the teaching, the crucifixion sacrifice and the Resurrection of Jesus Christ. By calling all people to love one another without discrimination and even their enemy, he made it clear that only in this way their love will be true and unite them with God leading them to salvation. He made himself an example of this love as he went so far as to sacrifice himself to save everyone, even his enemies, from evil, sin and death. So this unselfish, humiliating, forgiving and inexhaustible love can help society to be absolved of the egocentrism of its members and to be transformed into a society of love. That is why the approach of this love and its observance by the man of every age, becomes valuable.

Keywords: love, «new commandment», fellow man, enemy, Old Testament, New Testament

Περιεχόμενα

Περίληψη	5
Abstract.....	6
Περιεχόμενα	7
Συντομογραφίες.....	8
Πρόλογος	9
Εισαγωγή	10
Κεφάλαιο 1ο: Η έννοια της αγάπης στις ανθρωπιστικές επιστήμες και τις άλλες θρησκείες	13
1.1 Η έννοια της αγάπης στη Φιλοσοφία	13
1.2 Η έννοια της αγάπης στην Ψυχολογία	16
1.3 Η έννοια της αγάπης σε άλλες θρησκείες	18
Κεφάλαιο 2ο: Η έννοια της αγάπης στην Παλαιά Διαθήκη.....	23
2.1 Εκδηλώσεις της αγάπης του Θεού	23
2.2 Η ανταπόκριση του ανθρώπου στην αγάπη του Θεού	31
2.3 Η αναγκαιότητα της αγάπης στις διαπροσωπικές σχέσεις	35
Κεφάλαιο 3ο: Η έννοια της αγάπης στην Καινή Διαθήκη.....	39
3.1 Ο Θεός ως πηγή της αγάπης.....	39
3.2 Η αγάπη προς τον πλησίον.....	45
3.2.1 Η νέα διάσταση της ανθρώπινης αγάπης προς τον Θεό.....	45
3.2.2 Χαρακτηριστικά της αληθινής αγάπης προς τον πλησίον.....	50
3.2.3 Η αγάπη προς τους εχθρούς.....	55
3.2.4 Αποτελέσματα της αγάπης προς τον συνάνθρωπο.....	60
Κεφάλαιο 4ο: Η συμβολή της αγάπης στην Εκκλησία και την κοινωνία.....	63
Συμπεράσματα	67
Βιβλιογραφία	70

Συντομογραφίες

Γενικά

βλ.	βλέπε
ελλ. μετ.	ελληνική μετάφραση
ενν.	εννοείται
επιμ. εκδ.	επιμέλεια έκδοσης
σ.	σελίδα
σσ.	σελίδες
στ.	στήλη
τομ.	τόμος
χ.τ.	χωρίς τόπο έκδοσης
χ.χ.	χωρίς χρόνο έκδοσης

Συντμήσεις βιβλίων Παλαιάς και Καινής Διαθήκης

Γεν.	Γένεση	Β΄ Κορ.	Β΄ Προς Κορινθίους
Εξ.	Έξοδος	Γαλ.	Προς Γαλάτας
Λευ.	Λευιτικό	Εφ.	Προς Εφεσίους
Δευτ.	Δευτερονόμιο	Εβρ.	Προς Εβραίους
Α΄ Βασ.	Α΄ Βασιλειών	Β΄ Τιμ.	Β΄ Προς Τιμόθεον
Ψαλμ.	Ψαλμοί	Α΄ Ιω.	Α΄ Επιστολή Ιωάννη
Παροιμ.	Παροιμίες		
Ασμ. Ασμ.	Άσμα Ασμάτων		
Σοφ. Σολ.	Σοφία Σολομώντος		
Σοφ. Σειρ.	Σοφία Σειράχ		
Ωσ.	Ωσηέ		
Ιων.	Ιωνάς		
Αββ.	Αββακούμ		
Ησ.	Ησαΐας		
Ιεζ.	Ιεζεκιήλ		
Μτθ.	Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο		
Μκ.	Κατά Μάρκον Ευαγγέλιο		
Λκ.	Κατά Λουκάν Ευαγγέλιο		
Ιω.	Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο		
Πραξ.	Πράξεις		
Ρωμ.	Προς Ρωμαίους		
Α΄ Κορ.	Α΄ Προς Κορινθίους επιστολή		

Πρόλογος

Είναι αλήθεια ότι μία από τις έννοιες που έχει απασχολήσει το ανθρώπινο πνεύμα διαχρονικά είναι η έννοια της αγάπης. Φιλόσοφοι, κοινωνικοί επιστήμονες, ψυχολόγοι, εκπρόσωποι θρησκείων εκφράζουν διαφορετικές απόψεις για την αγάπη. Εκείνη, όμως, που κατέχει ιδιαίζουσα θέση είναι η χριστιανική αντίληψη για την αγάπη. Πρόκειται για την αγάπη που πηγάζει από τον Θεό και διαχέεται σε όλα τα δημιουργήματά του ανεξαιρέτως. Ιδιαίτερα αγκαλιάζει τον άνθρωπο, ο οποίος ως εικόνα Θεού, καλείται να μεταδώσει αυτήν την αγάπη παντού, ακόμα και στον εχθρό του.

Ωστόσο, αυτό το είδος της αγάπης θεωρείται από πολλούς παράξενο και ακατόρθωτο για την ανθρώπινη κοινωνία. Πώς είναι δυνατό σε έναν κόσμο που βρίσκεται υπό την επήρεια του κακού, να επικρατήσει η θεία αγάπη; Ο προβληματισμός αυτός με οδήγησε στην έρευνα της έννοιας της αγάπης, όπως αυτή παρουσιάζεται στην Αγία Γραφή. Ξεκινώντας από την Παλαιά Διαθήκη και φτάνοντας στην Καινή, προσπάθησα να εντοπίσω τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της αγάπης και τον τρόπο που εφαρμόστηκε από τον γενεσιουργό Θεό και το αγαπημένο του δημιούργημα, τον άνθρωπο. Εξερευνώντας τον πολύτιμο θησαυρό της χριστιανικής αγάπης, θέλησα να συγκεντρώσω την αποκαλυπτική διδασκαλία γι' αυτήν, όπως εκφράστηκε από προσωπικότητες της Παλαιάς Διαθήκης και αναλύθηκε από τον Χριστό και τους Αποστόλους στην εποχή της Καινής Διαθήκης.

Στην προσπάθειά μου αυτή είχα βασικό αρωγό τον επιβλέποντα καθηγητή, κύριο Καραγιάννη Χρήστο, τον οποίο ευχαριστώ για την πολύτιμη βοήθειά του. Ακόμα, ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω στον συνεπιβλέποντα καθηγητή, κύριο Αντωνόπουλο Αθανάσιο, για τη συνεισφορά του κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Ορθόδοξη Θεολογία και Θρησκευτικός Πλουραλισμός» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου για τη σημαντική στήριξη που μου πρόσφερε, προκειμένου να διεκπεραιώσω τη διπλωματική αυτή εργασία.

Εισαγωγή

Αν ανοίξει κάποιος ένα λεξικό, για να διαβάσει τον ορισμό της αγάπης, θα διαπιστώσει ότι η αγάπη είναι «η ψυχική κλίση και συγγένεια που αισθάνεται κάποιος για τον αδελφό του και για κάθε άλλο συνάνθρωπο ή με άλλα λόγια η φιλανθρωπία»¹. Αλλού μπορεί να βρει ότι η αγάπη είναι γενικά «η φιλική διάθεση προς κάποιον, ιδίως η αδελφική αγάπη»². Είναι επαρκείς, όμως, αυτοί οι ορισμοί για να αποτυπώσουν την έννοια της πραγματικής αγάπης; Ανταποκρίνονται στο βάθος αυτής της έννοιας; Προσωπικά θεωρώ ότι αν τους συγκρίνει κάποιος με τη θέση του Χριστιανισμού για την αγάπη, εύκολα μπορεί να κατανοήσει ότι η αγάπη δεν είναι απλά ένα συναίσθημα ή η αγαθή κλίση προς κάποιον, αλλά κάτι πιο σύνθετο.

Μία προσεκτική μελέτη των πηγών του Χριστιανισμού, θα οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η αγάπη είναι «η αρχή και το τέλος της χριστιανικής ηθικής»³. Προέρχεται από τον Θεό, καθώς «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ» σύμφωνα με τον μαθητή του Χριστού, τον Ιωάννη⁴. Επομένως, «όταν λέμε ότι ο Θεός είναι αγάπη, δεν εννοούμε ότι είναι ένα απέραντο συναίσθημα, αλλά η πληρότητα ζωής και ύπαρξης»⁵. Όπως σημειώνει ο Άγιος Νεκτάριος η αγάπη είναι «η αγαθή διάθεση της ψυχής, η οποία το μόνο που επιθυμεί είναι η γνώση του Θεού»⁶. Ο Θεός είναι εκείνος που νοηματοδοτεί την ανθρώπινη ζωή ως δημιουργός της και ο τρόπος, για να ενωθεί ο άνθρωπος μαζί του, είναι η αγάπη. Αυτή η αγάπη, η οποία εκδηλώνεται κυρίως ως τήρηση των θείων εντολών στην Παλαιά Διαθήκη, διασαφηνίζεται στην Καινή Διαθήκη από τον Ιησού Χριστό ως αγάπη προς τον πλησίον, ακόμα και τον εχθρό. Είναι αδύνατο να θεωρηθεί ότι κάποιος αγαπάει τον Θεό, αν δεν αγαπάει τον πλησίον του⁷. Γι' αυτό, έργο της Εκκλησίας είναι να καλλιεργήσει την ανταπόκριση του ανθρώπου στην αγάπη του Θεού διδάσκοντας ότι αγαπώντας ο ένας τον

---

¹ Ιωάννου Δρ. Σταματάκου, «αγάπη», *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Ιω. Δρ. Σταματάκου, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοπρομηθευτική, 1994) σ.15

² Henry G. Liddell και Robert Scott, «αγάπη», *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, τομ. Α', Μιχαήλ Κωνσταντινίδης, επιμ. εκδ., ελλ. μετ. Ξενοφών Π. Μόσχος (Αθήνα: Εκδόσεις Ιωάννης Σιδέρης, 2007) σ.12

³ Νικολίτσα Δ. Γεωργοπούλου, «Η χριστιανική αγάπη και ο άνθρωπος», *Θεολογία* 39 (1968) σ.644

⁴ Α' Ιω. 4,16

⁵ Αντώνιος Μητρ. του Σουρτζ, *Ο εαυτός μας και ο άλλος*, Μαρία Φαφαλιού, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Πορφύρα, 2017) σσ. 47-48

⁶ Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως, *Το Γνώθι σαυτόν. Κείμενα αυτογνωσίας*, Σταυρούλα Σταμάτη, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Άθως, 2017) σ. 127

⁷ Α' Ιω. 4,21

άλλο, οδηγούμε και τον εαυτό μας και τον άλλο προς τον Θεό⁸. Επομένως, παρατηρούμε ότι η ιστορία της χριστιανικής αντίληψης για την αγάπη ξεκινάει από την Παλαιά Διαθήκη, έχει το κέντρο της στην Καινή και συνεχίζεται σε όλη τη ζωή της Εκκλησίας⁹.

Ωστόσο, για κάποιον που θέλει να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο ο Χριστιανισμός αντιλαμβάνεται την αγάπη, προκύπτουν μια σειρά από ερωτήματα, όπως είναι τα ακόλουθα: Πώς συμπεραίνουμε ότι ο Θεός αγαπάει τον άνθρωπο; Ανταποκρίνεται ο άνθρωπος σε αυτήν την αγάπη; Με ποιον τρόπο μπορεί να εκφράσει την αγάπη του προς τον Θεό; Έχει όρια και περιορισμούς η θεία αγάπη; Γιατί είναι απαραίτητο ο άνθρωπος να την εφαρμόζει και στις διαπροσωπικές σχέσεις του; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της χριστιανικής αγάπης; Γιατί κάποιος είναι ανάγκη να αγαπάει τον εχθρό του; Πώς είναι δυνατό να το κατορθώσει αυτό; Έχει ανάγκη η κοινωνία από την χριστιανική αγάπη ή μπορεί να εξασφαλίσει την αγάπη μεταξύ των ανθρώπων χωρίς τη συμβολή του Χριστιανισμού;

Στο πλαίσιο αυτής της διπλωματικής εργασίας θα προσπαθήσουμε να επεξεργαστούμε τα παραπάνω ερωτήματα βασιζόμενοι στη μελέτη της Αγίας Γραφής. Συγκεκριμένα, θα μελετήσουμε χωρία από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη που αναφέρονται στην αγάπη που χαρακτηρίζει τις σχέσεις του Θεού με τους ανθρώπους, καθώς και τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους. Σκοπός της εργασίας δεν είναι να αναφέρουμε όλα τα χωρία της Αγίας Γραφής, στα οποία υπάρχει η λέξη αγάπη, αλλά να διερευνήσουμε την έννοιά της τόσο σε ενδεικτικά σημεία, όπου γίνεται λόγος γι'αυτήν, όσο και σε περιπτώσεις που περιγράφουν συμπεριφορές και πράξεις αγάπης. Για να ερμηνεύσουμε την έννοια της αγάπης στα συγκεκριμένα σημεία, θα χρησιμοποιήσουμε σχετικά υπομνήματα και έργα των Πατέρων της Εκκλησίας, όπου εύστοχα αναλύονται σημαντικά χαρακτηριστικά της. Επιπλέον, θα μελετήσουμε σχετικά εγχειρίδια και άρθρα, ελληνικά και ξενόγλωσσα, τα οποία έχουν συνταχθεί από διάφορους μελετητές.

Προκειμένου να προσεγγίσουμε την έννοια της αγάπης στην Αγία Γραφή, θεωρούμε απαραίτητο να ξεκινήσουμε από τον τρόπο που ερμηνεύεται η αγάπη στον τομέα της Φιλοσοφίας και της Ψυχολογίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η θέση της αγάπης στις άλλες θρησκείες. Κρίνουμε, λοιπόν, σκόπιμο να αναφερθούμε στις παραπάνω

---

⁸ π. Φιλόθεος Φάρος, *Η διαχείριση της αγάπης* (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2010) σ.100

⁹ Daniel Day Williams, «The spirit and the forms of love. Chapter 3: Love in the New Testament», στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.religion-online.org/book-chapter/chapter-3-love-in-the-new-testament/> (ημερομηνία ανάκτησης: 27-12-2021)

εξωβιβλικές πηγές, ώστε να κατανοήσουμε καλύτερα τη σημασία και την ιδιαιτερότητα της χριστιανικής αγάπης.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τον τρόπο που εκδηλώνεται η αγάπη από τον Θεό στην Παλαιά Διαθήκη, ο οποίος παίρνει την πρωτοβουλία να χαρίσει αυτό το θείο δώρο στους ανθρώπους. Έπειτα, θα διερευνήσουμε αν ανταποκρίνονται οι άνθρωποι και ιδιαίτερα ο λαός του Θεού, ο Ισραήλ, σε αυτήν την αγάπη και μάλιστα με ποιον τρόπο ζητεί ο Θεός να εκφράζουν την αγάπη τους τόσο προς εκείνον, όσο και προς τους συνανθρώπους τους.

Κατόπιν, θα συνεχίσουμε την έρευνα στον χώρο της Καινής Διαθήκης, όπου εντοπίζεται η κορύφωση της θείας αγάπης με την ενανθρώπιση του Χριστού. Μέσα από τη διδασκαλία του Χριστού και των Αποστόλων θα εξηγήσουμε γιατί ο Θεός θεωρείται η πηγή της αγάπης και ποιος είναι ο ρόλος της στη σωτηρία του ανθρώπου. Ακόμα, θα αναφερθούμε στην «καινότητα» της εντολής της αγάπης, όπως την παρουσιάζει ο Χριστός, ο οποίος προσθέτει την αγάπη προς τον πλησίον ως απαραίτητη προϋπόθεση της εκδήλωσης της αγάπης προς τον Θεό, θέτοντας ως μέτρο τη δική του αγάπη προς τους ανθρώπους, η οποία εκδηλώθηκε με τη σταυρική θυσία του. Συμπληρώνοντας αυτήν την έννοια που προσλαμβάνει η αγάπη στην Καινή Διαθήκη, θα αναφερθούμε στα χαρακτηριστικά της, τα οποία πρέπει να λαμβάνουν υπόψη οι άνθρωποι, ώστε να εφαρμόζουν την αληθινή θεία αγάπη. Ιδιαίτερα, θα ασχοληθούμε με τα αποτελέσματα της χριστιανικής αγάπης, η οποία αποτελεί το μοναδικό δρόμο που οδηγεί στη Βασιλεία του Θεού.

Έπειτα, κρίνουμε απαραίτητο να αναλύσουμε την εντολή του Χριστού για την αγάπη προς τους εχθρούς αναφέροντας τους λόγους που την καθιστούν αναγκαία. Στην τελευταία ενότητα, θα εξετάσουμε τον ρόλο που μπορεί να έχει η χριστιανική αγάπη στην κοινωνία κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά στο έργο της Εκκλησίας, η οποία καλείται να μεταδώσει και να εφαρμόσει τη θεόσταλη αγάπη σε όλες τις εποχές. Μάλιστα, θα αναφέρουμε τρόπους με τους οποίους η χριστιανική αγάπη μπορεί να συμβάλλει στην αντιμετώπιση σημαντικών κοινωνικών προβλημάτων στη σύγχρονη κοινωνία καθιστώντας την παρουσία της σε αυτήν δυνατή και αποτελεσματική.

Τέλος, θα ολοκληρώσουμε αυτήν την εργασία διατυπώνοντας βασικά συμπεράσματα που θα προκύψουν από τη διαδρομή μας στον χώρο της Αγίας Γραφής, προκειμένου να κατανοήσουμε την έννοια και την αξία της ανεκτίμητης θείας δωρεάς προς τον άνθρωπο, η οποία δεν είναι άλλη από την αγάπη.

Κεφάλαιο 1ο: Η έννοια της αγάπης στις ανθρωπιστικές επιστήμες και τις άλλες θρησκείες

1.1 Η έννοια της αγάπης στη Φιλοσοφία

Αναμφισβήτητα, στον χώρο της Φιλοσοφίας ο όρος αγάπη συναντάται με ποικίλες σημασίες. Γενικότερα, ορίζεται ως «η ανιδιοτελής αφοσίωση της οικείας βουλήσεως στα αλλότρια»¹⁰.

Ξεκινώντας από την Αρχαία Ελλάδα παρατηρούμε ότι η αγάπη δεν απευθυνόταν σε όλους τους ανθρώπους, αλλά μόνο στους συγγενείς, στους φίλους και στους συμπατριώτες¹¹. Μάλιστα, η ευεργεσία προς τους οικείους και τους φίλους εκδηλώνονταν με χαρά, ενώ οι εχθροί πάντα αντιμετωπιζόνταν επιθετικά¹². Ωστόσο, δεν αποκλειόταν το ενδεχόμενο να γίνει φίλος κάποιος εχθρός ή κάποιος φίλος να μετατραπεί σε εχθρό¹³. Γι' αυτό οι άνθρωποι προτρέπονταν ν' αγαπούν κάποιον με τη σκέψη ότι μπορεί κάποτε να τον μισήσουν ή να μισούν κάποιον με την πιθανότητα να τον αγαπήσουν στο μέλλον, σύμφωνα με τη γνωστή ρήση του Βία του Πριηνέως «Φίλει ως ό μισήσων καί μίσει ως ό φιλήσων»¹⁴.

Στον Πλάτωνα, στη θέση της αγάπης εμφανίζεται ο «ἔρωσ» με την έννοια της επιθυμίας του αγαθού, όπως προκύπτει από το «Συμπόσιο» (206α), όπου αναφέρεται: «ἔστιν ἄρα συλλήβδην, ἔφη, ὁ ἔρωσ τοῦ τό ἀγαθόν αὐτῷ εἶναι ἀεὶ»¹⁵. Αυτού του είδους η αγάπη προκαλείται από την ομορφιά που αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος με τις αισθήσεις, αλλά «ανελίσσεται ἀπ' αὐτήν, στην ψυχική ομορφιά» και στη συνέχεια ανέρχεται προς τη διανοητική ομορφιά, η οποία είναι η τελειότερη¹⁶. Επομένως, η πλατωνική αγάπη σχετίζεται με μια φιλοσοφική αγάπη ανώτερης μορφής, η οποία προχωρεί πέρα από τα

¹⁰ Στέλιος Σπεράντσας, «Αγάπη», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Ηρακλής Αποστολίδης, επιμ. εκδ., Τομ. Α' (Αθήνα: Έκδοση Α.Ε.Β.Ε. Π.Γ. Μακρής και Σία, 1926) στ. 139

¹¹ Σπύρος Ν. Αβούρης, «Αγάπη», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, Α.Π. Λυγγούρης, επιμ. εκδ., Τομ. 1 (Αθήνα: Έκδοση Αθην. Μαρτίνου, 1962) στ. 125

¹² Σωκράτης Γκίκας, *Οι αξίες των αρχαίων Ελλήνων* (Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας, 1997) σ. 54

¹³ Γκίκας, *Οι αξίες των αρχαίων Ελλήνων*, σ. 55

¹⁴ Γκίκας, *Οι αξίες των αρχαίων Ελλήνων*, σ. 55

¹⁵ Πλάτων, *Συμπόσιον*, Δημ. Λυπουρλής, Κων. Ζήτρος, Ι.Σ.Χριστοδούλου, επιμ. εκδ., Τομ. Β' (Αθήνα: Εκδόσεις Άλτερ Έγκο Α.Ε., 2018) σ. 396

¹⁶ Γιάννης Κρητικός, «Αγάπη», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, Τομ. Α' (Αθήνα: Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος, 1994) σ. 16

ενσαρκωμένα ερωτικά πάθη και αναζητεί το αφηρημένο αγαθό¹⁷. Ο άνθρωπος προσπαθεί να ξεφύγει από τον αισθητό κόσμο και να φτάσει στον κόσμο των Ιδεών, επιθυμώντας να αποκτήσει αυτό που δεν έχει και να καλύψει την ανεπάρκειά του¹⁸. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι ο έρωτας είναι, κατά τον Πλάτωνα, μία κίνηση «εκ των κάτω προς τα άνω», δηλαδή μια πορεία που ακολουθεί ο άνθρωπος, για να προσεγγίσει το θείο παραδεχόμενος την προσωπική του «ατέλεια» και «κατωτερότητα»¹⁹.

Στον Αριστοτέλη, η κεντρική έννοια που χρησιμοποιείται για την αγάπη, είναι η έννοια της φιλίας²⁰. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος θεωρεί τη φιλία ως αρετή, η οποία είναι απαραίτητη για την ανθρώπινη ζωή²¹. Εκείνο που γεννάει την αγάπη και την τέλεια φιλία είναι μόνο ό,τι είναι άξιο να αγαπηθεί, δηλαδή το αγαθό²². Γι' αυτό, για τον Αριστοτέλη «μάλιστα μὲν οὖν ἐστὶ φιλία ἢ τῶν ἀγαθῶν [...]·δοκεῖ γάρ φιλητὸν μὲν καὶ αἰρετὸν τὸ ἀπλῶς ἀγαθὸν ἢ ἡδύ, ἐκάστῳ δὲ τὸ αὐτῷ τοιοῦτον·ὁ δ' ἀγαθὸς τῷ ἀγαθῷ δι' ἄμφω ταῦτα· ἔοικε δ' ἢ μὲν φίλησις πάθει, ἢ δὲ φιλία ἔξει·»(Ηθικά Νικομάχεια, Θ, 1157β)²³. Προκύπτει, λοιπόν, ότι μόνο ο αγαθός (ενάρετος) άνθρωπος είναι άξιος να αγαπηθεί και όχι όλοι οι άνθρωποι.

Επιπλέον, ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι η αγάπη πρέπει να προσφέρεται στον άλλο ανάλογα με την αξία του, προκειμένου να εξασφαλίζεται η ισότητα, η οποία αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της φιλίας (Ηθικά Νικομάχεια, Θ', 1158β). Έτσι, ο καλύτερος και πιο χρήσιμος πρέπει να δέχεται περισσότερη αγάπη από αυτήν που προσφέρει²⁴.

Επίσης, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, κάποιος γίνεται φίλος, όταν αγαπιέται και επιστρέφει αυτήν την αγάπη²⁵. Αυτό σημαίνει ότι η αγάπη δεν είναι απεριόριστη, αλλά στρέφεται μόνο προς εκείνους, οι οποίοι ανταποκρίνονται σε αυτήν.

¹⁷ Linnel Secomb, *Philosophy and love*, (Edinburgh University Press, 2007) σσ. 23,159

¹⁸ Κρητικός, «Αγάπη», σ. 16

¹⁹ Αλέξανδρος Β. Γκίκας, «Συγκριτική θεώρηση του πλατωνικού έρωτα και της χριστιανικής αγάπης», στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.academia.edu/44303378/> (ημερομηνία ανάκτησης: 27-12-2021)

²⁰ Θάνος Σαμαρτζής, «Ο Αριστοτέλης και ο Πλάτων για την αγάπη του εαυτού και των άλλων», στο Σταύρος Ζουμπουλάκης, επιμ. εκδ., *Για την αγάπη* (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2017) σ. 112

²¹ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Δημ. Λυπουρλής, επιμ. εκδ., Τομ. Δ' (Αθήνα: Εκδόσεις Βήμα-Άλτερ Έγκο Α.Ε., 2020) σ. 342

²² Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, σ. 336

²³ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, σσ. 368-370

²⁴ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, σσ. 378-381 («ἀνάλογον δ' ἐν πάσαις ταῖς καθ' ὑπεροχὴν οὐσαις φιλίαις καὶ τὴν φίλησιν δεῖ γίνεσθαι, οἷον τὸν ἀμείνω μᾶλλον φιλεῖσθαι ἢ φιλεῖν, καὶ τὸν ὠφελιμότερον, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον ὁμοίως· ὅταν γάρ κατ' ἀξίαν ἢ φίλησις γίνηται, τότε γίνεται πως ἰσότης, ὃ δὴ τῆς φιλίας εἶναι δοκεῖ».

²⁵ A.W.Price, *Love and friendship in Plato and Aristotle* (Clarendon Press Oxford, 1990) σ.132

Εκτός, όμως, από τα παραπάνω, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι απόψεις νεότερων φιλοσόφων. Συγκεκριμένα, για τον Σπινόζα και τον Καρτέσιο, η αγάπη θεωρείται ένα πάθος, το οποίο ο άνθρωπος μπορεί «να δαμάσει» μόνο με το λογικό, ώστε να το μετατρέψει σ'ένα «νηφάλιο και γαλήνιο αίσθημα»²⁶.

Ο Ντέιβιντ Χιουμ υποστηρίζει ότι η αγάπη και το μίσος αποτελούν «έμμεσα πάθη», τα οποία διαμορφώνουν το ήθος των ανθρώπων απέναντι σε διάφορες περιστάσεις της ζωής τους²⁷. Παράλληλα, ο Ιμμάνουελ Καντ αντιλαμβάνεται την αγάπη ως «πάθος και ασθένεια της καρδιάς που περιορίζει την κυριαρχία του λογικού»²⁸. Σε αυτήν αντιπαραθέτει την «πρακτική αγάπη», η οποία βασίζεται στη βούληση και αποτελεί καθήκον²⁹.

Κατά τον Λούντβιχ Φώουερμπαχ «η αγάπη ταυτίζει τον άνθρωπο με τον Θεό, τον Θεό με τον άνθρωπο και κατά συνέπεια τον άνθρωπο με τον άνθρωπο»³⁰. Έτσι, «ο Θεός δεν είναι τίποτα άλλο παρά η ιδέα του είδους ενδεδυμένη με μυστικιστική μορφή»³¹. Ο άνθρωπος μπορεί να αναβαθμιστεί από ένα υλικό και φθαρτό ον που είναι, σε «φορέα της πανανθρώπινης υπόστασης του είδους ως άπειρο πνεύμα» μόνο όταν αγαπήσει την ανθρωπότητα³². Επομένως, «η αγάπη συνιστά το βίωμα της άπειρης ουσίας της πανανθρώπινης φύσης»³³.

Ο Φρίντριχ Νίτσε ισχυρίζεται ότι η αγάπη αποτελεί «ένα δημιούργημα του συναισθηματικού εκφυλισμού των αδύνατων ανθρώπων, οι οποίοι πρέπει να αντικατασταθούν από τους υπερανθρώπους»³⁴. Μάλιστα, θεωρεί ότι η αγάπη είναι προϊόν του ιουδαϊκού μίσους και αποτελεί μια εκδήλωση «της ηθικής των δούλων» εναντίον «της ηθικής των καταδυναστευτών κυρίων»³⁵.

---

²⁶ Κρητικός, «Αγάπη», σ. 16

²⁷ Πάνος Θεοδώρου, «Εισαγωγή στη Φιλοσοφία των Αξιών», στον διαδικτυακό τόπο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2631> (ημερομηνία ανάκτησης: 27-12-2021)

²⁸ Παναγιώτης Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης. Λόγος πρωτανικός* (Αθήνα, 1956) σ. 18

²⁹ Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης*, σ. 18

³⁰ Γιώργος Δαρεμάς, «Αγάπη και πανανθρώπινη φύση στη Φιλοσοφία του Φώουερμπαχ», στον διαδικτυακό τόπο: <https://pasithee.library.upatras.gr/axiologika/article/view/1749>, σ.110 (ημερομηνία ανάκτησης: 27-12-2021)

³¹ Δαρεμάς, «Αγάπη και πανανθρώπινη φύση στη Φιλοσοφία του Φώουερμπαχ», σ. 110

³² Δαρεμάς, «Αγάπη και πανανθρώπινη φύση στη Φιλοσοφία του Φώουερμπαχ», σ. 111

³³ Δαρεμάς, «Αγάπη και πανανθρώπινη φύση στη Φιλοσοφία του Φώουερμπαχ», σ. 102

³⁴ Ευάγγελος Δ. Θεοδώρου, «Αγάπη και Πολιτισμός», *Θεολογία* 62 (1991) σ. 79

³⁵ Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης*, σ. 18

Τέλος, αναφέρουμε τον Άρθουρ Σοπενχάουερ, ο οποίος επισημαίνει ότι η αγάπη είναι μια απλή «συναισθηματική συμπάθεια», η οποία δεν βρίσκεται στην κορυφή της Ηθικής, την οποία καταλαμβάνει η αγιότητα³⁶.

Με όλες τις παραπάνω απόψεις των φιλοσόφων που αναφέραμε ενδεικτικά, παρατηρούμε ότι η αγάπη, άλλοτε θεωρούμενη ως επιθυμία άλλοτε ως φιλική διάθεση άλλοτε ως πάθος ή συμπάθεια, προσεγγίζεται με έναν τελείως διαφορετικό τρόπο απ'ότι η χριστιανική αγάπη, την οποία θα αναλύσουμε στα επόμενα κεφάλαια.

1.2 Η έννοια της αγάπης στην Ψυχολογία

Στον τομέα της Ψυχολογίας η αγάπη προσεγγίζεται ως συναίσθημα. Ειδικότερα, θεωρείται «ένα σύνθετο συναίσθημα που χαρακτηρίζεται από έντονη συμπάθεια, εγγύτητα, στοργή και αισθήματα τρυφερότητας και αφοσίωσης για το αντικείμενό της»³⁷. Βασικό γνώρισμά της είναι η εμπιστοσύνη που αναπτύσσεται ανάμεσα στα άτομα, τα οποία μοιράζονται τις εμπειρίες τους, με τρόπο που να ευνοούνται μεταξύ τους³⁸. Η αγάπη αυτή έχει διάφορες μορφές, όπως η αγάπη που αναπτύσσεται ανάμεσα στα αδέρφια, ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά, καθώς και η αγάπη μεταξύ φίλων και συντρόφων³⁹.

Κατά μία άλλη κατηγοριοποίηση, απαντώνται διάφοροι τύποι αγάπης, όπως είναι αυτοί που ακολουθούν. Συγκεκριμένα, γίνεται λόγος για την αγάπη ως προσκόλληση, κατά την οποία τα άτομα αναζητούν ως προστάτη συνήθως κάποιον οικείο που είναι μεγαλύτερος, πιο δυνατός και σοφότερος⁴⁰. Ακόμα, υπάρχει η συμπαθητική ή συμπονετική αγάπη, η οποία χαρακτηρίζεται από την ανησυχία για την ευημερία του άλλου και τη λήψη μέτρων για την προώθησή της⁴¹. Επίσης, σημαντική είναι η συντροφική αγάπη, η οποία βασίζεται στην ανταμοιβή με την έννοια ότι επιδοκιμάζονται όσοι ανταμείβουν και αποδοκιμάζονται όσοι τιμωρούν⁴². Επιπλέον, ένας άλλος τύπος αγάπης είναι η ρομαντική, με την οποία συνδέεται η σεξουαλική επιθυμία⁴³.

³⁶ Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης*, σ. 18

³⁷ Αναστασία Χουντουμάδη και Λένα Πατεράκη, «αγάπη», *Λεξικό Ψυχολογίας*, Χρύσα Ξενάκη, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος, 2008) σ. 11

³⁸ Χουντουμάδη και Πατεράκη, «αγάπη», *Λεξικό Ψυχολογίας*, σ.11

³⁹ Χουντουμάδη και Πατεράκη, «αγάπη», *Λεξικό Ψυχολογίας*, σ.11

⁴⁰ Ellen Berscheid, «Searching for the meaning of love» στο Robert J. Sternberg and Karin Weis, επιμ. εκδ., *The new Psychology of Love* (London: Yale University Press New Heaven, 2006) σ. 176

⁴¹ Berscheid, «Searching for the meaning of love», σ. 176

⁴² Berscheid, «Searching for the meaning of love», σ. 176

⁴³ Berscheid, «Searching for the meaning of love», σ. 176

Σύμφωνα με τον ψυχαναλυτή Σίγκμουντ Φρόντ, όλες οι μορφές της αγάπης ανάγονται στη λίμπιντο, δηλαδή τη σεξουαλική επιθυμία⁴⁴. Μάλιστα, η λίμπιντο μπορεί να στρέφεται είτε προς τους άλλους είτε προς τον εαυτό κάποιου⁴⁵. Στη δεύτερη περίπτωση, ο Φρόντ υποστηρίζει ότι αυτή η αγάπη ταυτίζεται με τον ναρκισσισμό, ο οποίος αποτελεί το πρώτο στάδιο της ανθρώπινης ανάπτυξης⁴⁶. Όταν το άτομο στη μετέπειτα ζωή του επιστρέφει σε αυτό το στάδιο, τότε δεν έχει τη δυνατότητα να αγαπήσει⁴⁷.

Εκτός από τις παραπάνω απόψεις, αξιοσημείωτη είναι η θέση του Έριχ Φρομ για την αγάπη. Ο Φρομ τονίζει ότι μεγαλύτερη σημασία έχει η ποιότητα της αγάπης παρά το αντικείμενό της⁴⁸. Ειδικότερα, γίνεται λόγος για την αγάπη ως ανθρώπινη αλληλεγγύη, για την ερωτική αγάπη του άντρα και της γυναίκας, για τη μητρική αγάπη, καθώς και για την αγάπη που αισθάνεται κάποιος για τον εαυτό του⁴⁹. Ο άνθρωπος που αγαπά, ενώνεται με τους άλλους, χωρίς όμως να χάνει τον εαυτό του, ως «ένα μοναδικό και ξεχωριστό πεπερασμένο ανθρώπινο ον»⁵⁰.

Ακόμα, ο Φρομ σημειώνει τον ενεργητικό χαρακτήρα της αγάπης, αφού εκείνη βασίζεται στο «δόσιμο»⁵¹. Όταν κάποιος δίνει, χαίρεται περισσότερο από το να παίρνει, επειδή με την προσφορά του, εκφράζεται η ζωντάνια του και η ύπαρξή του⁵². Για να φτάσει, βέβαια, στο σημείο ν'αγαπήσει, θα πρέπει να έχει απεξαρτηθεί από τον ναρκισσισμό του και την επιθυμία του να εκμεταλλεύεται τους άλλους⁵³.

Επιπλέον, ο Φρομ επισημαίνει ότι βασικά γνωρίσματα της αγάπης, τα οποία είναι κοινά σε όλες τις μορφές της, είναι η φροντίδα, η ευθύνη, ο σεβασμός και η γνώση⁵⁴. Συγκεκριμένα, η φροντίδα συνίσταται στο «ενεργητικό ενδιαφέρον για τη ζωή και την ανάπτυξη του ατόμου που αγαπά κάποιος»⁵⁵. Η ευθύνη εκδηλώνεται στην ανταπόκριση ενός ατόμου στις ανάγκες του άλλου και συνδυάζεται με τον σεβασμό απέναντι στην

⁴⁴ Θεοδώρου, «Αγάπη και Πολιτισμός», σ. 78

⁴⁵ Erich Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, ελλ. μετ. Ευάγγελος Γραμμένος (Αθήνα: Εκδόσεις Μπουκουμάνη, 1978) σ. 73

⁴⁶ Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, σ. 72

⁴⁷ Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, σ. 72

⁴⁸ Erich Fromm, *Η υγιής κοινωνία*, ελλ. μετ. Δημ. Θεοδωροκάτος (Αθήνα: Εκδόσεις Μπουκουμάνη, 1973) σ. 50

⁴⁹ Fromm, *Η υγιής κοινωνία*, σ. 50

⁵⁰ Fromm, *Η υγιής κοινωνία*, σ. 50

⁵¹ Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, σ. 34

⁵² Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, σ. 35

⁵³ Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, σ. 38

⁵⁴ Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, σ. 38

⁵⁵ Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, σ. 38

ιδιαιτερότητά του, προκειμένου ν' αποφευχθεί η πιθανότητα εκμετάλλευσής του⁵⁶. Εξίσου σημαντική θεωρείται και η γνώση, καθώς η συνένωση που επιτυγχάνεται με την αγάπη, οδηγεί τον αγαπώντα στο να γνωρίσει όχι μόνο τον άλλο, αλλά και τον ίδιο τον εαυτό του μέσα από αυτήν την αγαπητική σχέση⁵⁷. Μάλιστα, ο Φρομ εξιδανικεύει την αγάπη υποστηρίζοντας ότι δεν είναι σωστό να περιορίζεται μόνο σε ένα άτομο και να υπάρχει αδιαφορία για τα υπόλοιπα, επειδή σε αυτήν την περίπτωση χάνει το νόημά της και μετατρέπεται σε έναν «διογκωμένο εγωισμό»⁵⁸. Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω λόγια του: «Η νηπιακή αγάπη ακολουθεί την αρχή: αγαπώ, γιατί αγαπιέμαι. Η ώριμη αγάπη ακολουθεί την αρχή: αγαπιέμαι, γιατί αγαπώ. Η ανώριμη αγάπη λέει: σ' αγαπώ, γιατί σε χρειάζομαι. Η ώριμη αγάπη λέει: σε χρειάζομαι, γιατί σ' αγαπώ»⁵⁹.

Από τα παραπάνω, λοιπόν, συμπεραίνουμε ότι η ψυχολογική ερμηνεία της αγάπης αναφέρεται σε ένα συναίσθημα ή μία ψυχική ικανότητα που προσδιορίζει τις σχέσεις ενός ατόμου με τα υπόλοιπα. Στην αγάπη συνήθως οδηγεί η επίγνωση της μοναξιάς και η ανάγκη να ξεπεράσει κάποιος την αγωνία που αυτή προκαλεί, διαμέσου της ένωσης με τους άλλους⁶⁰. Με τον ίδιο τρόπο, σύμφωνα με τον Φρομ, ερμηνεύεται ψυχολογικά και η θρησκευτική μορφή της αγάπης. Δηλαδή, η αγάπη προς τον Θεό προέρχεται από την ανάγκη του ανθρώπου να ξεπεράσει τον χωρισμό και την απομόνωση και να συνενωθεί μαζί του⁶¹.

1.3 Η έννοια της αγάπης σε άλλες θρησκείες

Η αγάπη κατέχει σημαντική θέση στην ηθική των θρησκειών. Ωστόσο, δεν προσεγγίζεται με τον ίδιο τρόπο από όλες τις θρησκείες, αλλά αποκτά διαφορετικό νόημα ανάλογα με τη διδασκαλία και το περιεχόμενο καθεμίας από αυτές.

Ειδικότερα, στον Ιουδαϊσμό η αγάπη σχετίζεται με την εκπλήρωση καθηκόντων και υποχρεώσεων που απορρέουν από τον Νόμο που παρέλαβαν οι Ισραηλίτες από τον Θεό⁶². Η αγάπη ξεκινά από τον Θεό, ο οποίος την χαρίζει στους ανθρώπους κι εκείνοι οφείλουν

⁵⁶ Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, σ. 40

⁵⁷ Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, σ. 43

⁵⁸ Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, σ. 59

⁵⁹ Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, σ. 54

⁶⁰ Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, σ. 79

⁶¹ Fromm, *Η τέχνη της αγάπης*, σ. 79

⁶² Sir John Templeton, *Agape Love: A tradition found in Eight World Religions* (Philadelphia: Templeton Foundation Press, 1999) σ. 15

να τον αγαπούν με όλη την καρδιά τους⁶³. Ο Θεός για τους Εβραίους θεωρείται ο δημιουργός, ο ελευθερωτής από τη δουλεία της ξενιτιάς, ο αιώνιος νομοθέτης και ο Θεός της ιστορίας και της δικαιοσύνης, προς τον οποίο πρέπει να εκφράζουν την ευγνωμοσύνη τους⁶⁴. Επιπλέον, πρέπει να εκδηλώνουν το ενδιαφέρον τους και απέναντι στον πλησίον και κυρίως τους φτωχούς και τους αδύναμους, αλλά περισσότερο με την έννοια της υποχρέωσης παρά της αγάπης⁶⁵. Πλησίον θεωρείται αυτός που βρίσκεται στο άμεσο περιβάλλον κάποιου, όπως η οικογένεια, οι φίλοι και οι συμπολίτες του⁶⁶.

Ακόμα, στον Ιουδαϊσμό δεν υπάρχει η έννοια της αγάπης προς τους εχθρούς, επειδή αυτοί θεωρούνται ειδωλολάτρες και όχι «πλησίον»⁶⁷. Επίσης, οι Εβραίοι υποστηρίζουν ότι με βάση τη συμφωνία που έχει γίνει ανάμεσα στον Θεό και τον Ισραηλιτικό λαό, ο Θεός υποσχέθηκε ότι θα προστατεύει μόνο τους Ισραηλίτες και κανέναν άλλο λαό, αρκεί εκείνοι να πιστεύουν μόνο σ' αυτόν⁶⁸.

Προχωρώντας στη θρησκεία του Ισλάμ, παρατηρούμε ότι γίνεται λόγος για «φιλευσπλαγχνία, φιλανθρωπία, αλληλεγγύη και δικαιοσύνη, αλλά αυτές οι έννοιες δεν ταυτίζονται με την αγάπη»⁶⁹. Οι πιστοί αναπτύσσουν με τον Αλλάχ μια σχέση υποταγής, η οποία συνδέεται με τον φόβο της τιμωρίας και της κολάσεως αλλά και το κίνητρο της ανταπόδοσης⁷⁰. Επιπλέον, το Ισλάμ επιβάλλει στους Μουσουλμάνους να κάνουν ό,τι καλύτερο μπορούν, για να εκπληρώσουν τις κοινωνικές ευθύνες τους σύμφωνα με το Κοράνιο⁷¹. Μία από τις υποχρεώσεις τους είναι η ελεημοσύνη, καθώς οφείλουν να ακολουθούν το παράδειγμα του Αλλάχ, ο οποίος θεωρείται ο πρώτος ελεήμων⁷². Ωστόσο, η ελεημοσύνη αυτή παρουσιάζεται περισσότερο ως καθήκον παρά ως εκδήλωση αγάπης και συνδέεται με το κίνητρο της ανταπόδοσης, καθώς ο Αλλάχ ανταμείβει όποιον την εφαρμόζει. Όμως, δεν απευθύνεται προς τους κακούς και τους εχθρούς, οι οποίοι δεν

⁶³ Απόστολος Νικολαΐδης, *Θρησκείες και Ηθική* (Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 2021) σ. 67

⁶⁴ Rachel Elior, «The Love of God in the Jewish Mystical Tradition: Mysticism of Freedom and Commemoration versus Mysticism of Hope and Redemption» στο Sheelah Trefle Hidden, επιμ. εκδ. *Jewish, Christian and Islamical Mystical Perspectives on the Love of God* (New York: Palgrave Macmillan, 2014) σ. 115

⁶⁵ Νικολαΐδης, *Θρησκείες και Ηθική*, σ. 67

⁶⁶ Naftali Rothenberg, «Love of Neighbor in Judaism», *Encyclopedia of Love in World Religions*, Yudit Kornberg Greenberg, επιμ. εκδ. (California: ABC CLIO, 2008), σ.384

⁶⁷ Νικολαΐδης, *Θρησκείες και Ηθική*, σ. 67

⁶⁸ Νικολαΐδης, *Θρησκείες και Ηθική*, σ. 67

⁶⁹ Νικολαΐδης, *Θρησκείες και Ηθική*, σ. 73

⁷⁰ Νικολαΐδης, *Θρησκείες και Ηθική*, σσ. 112-113

⁷¹ Mustafa Abu Sway, «Love of Neighbor in Islam», *Encyclopedia of Love in World Religions*, Yudit Kornberg Greenberg, επιμ. εκδ. (California: ABC CLIO, 2008), σ.383

⁷² Νικολαΐδης, *Θρησκείες και Ηθική*, σ. 201

θεωρούνται άξιοι να λάβουν βοήθεια με την ελεημοσύνη⁷³. Σύμφωνα με το Κοράνιο, ο Θεός αγαπά ιδιαίτερα τους φιλάνθρωπους, τους αγνούς, τους συνεπείς και τους δίκαιους πιστούς⁷⁴. Αξιοπρόσεκτη, επίσης, στο Ισλάμ είναι η τεχνική των σούφι, οι οποίοι στο πλαίσιο του σουφισμού, επιδιώκουν να ενωθούν με τον Αλλάχ ακολουθώντας το «μονοπάτι της αγάπης»⁷⁵. Έτσι, ξεκινώντας από την αγαπητική διάθεση, φτάνουν στην «παθιασμένη, παράφορη, μεθυσμένη, μανική αγάπη προς τον Θεό»⁷⁶. Στο τέλος του μονοπατιού καταλήγουν να χαθούν μέσα στην αγάπη του Θεού, εκμηδενίζοντας την ύπαρξή τους⁷⁷.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η έννοια της αγάπης στα ανατολικά θρησκευόμενα. Συγκεκριμένα, στον Ινδουισμό οι πιστοί είναι εγκλωβισμένοι στον κύκλο των μετενσαρκώσεων και ποθούν την απελευθέρωσή τους, ώστε να φτάσουν στη λύτρωση και να ενωθούν με το Απόλυτο. Στην προσπάθειά τους αυτή, η αγάπη, η οποία εκδηλώνεται με καλές πράξεις, είναι ο τρόπος που μπορεί να τους βοηθήσει να ξεφύγουν από την ανηθικότητα. Μάλιστα, αποτελεί υποχρέωσή τους να μην κάνουν στους άλλους αυτό που θα προκαλούσε πόνο, αν γινόταν στον εαυτό τους⁷⁸. Γι' αυτό, ο Ινδουισμός εφαρμόζει την «ahimsa» (μη βία) και αναμένει κάθε Ινδουιστής να μεταχειρίζεται όλη την ανθρωπότητα και το ζωικό και φυτικό βασίλειο με σεβασμό και συμπόνια⁷⁹.

Επιπλέον, στον Ινδουισμό η αγάπη χαρακτηρίζει και τις σχέσεις θεών και ανθρώπων. Οι θεοί, όπως ο Σίβα, ο Βισνού, η Ντέβι, συνιστούν προσωπική μορφή της θείας πραγματικότητας και δίνουν αγάπη με την επιθυμία να λάβουν ανταπόκριση⁸⁰. Οι πιστοί εκφράζουν την αγάπη τους προς τη θεότητα που επιλέγουν με την «μπάκτι γιόγκα», δηλαδή την αγαπητική αφοσίωση προς αυτήν⁸¹. Ωστόσο, στην προσπάθειά τους να ενωθούν με το Απόλυτο, βιώνουν μια φοβερή αγωνία και μοναξιά, καθώς νεκρώνοντας κάθε στοιχείο του εαυτού τους, αγωνίζονται να βρουν έλεος και αγάπη από μία θεία

⁷³ Νικολαΐδης, *Θρησκείες και Ηθική*, σ. 202

⁷⁴ Μιχάλης Μαριόρας, «Στα μονοπάτια της αγάπης: Ένα άλλο Ισλάμ», στο Σταύρος Ζουμπουλάκης, επιμ. εκδ., *Για την αγάπη* (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2017) σσ. 79-80

⁷⁵ Μαριόρας, «Στα μονοπάτια της αγάπης: Ένα άλλο Ισλάμ», σ. 78

⁷⁶ Μαριόρας, «Στα μονοπάτια της αγάπης: Ένα άλλο Ισλάμ», σ. 86

⁷⁷ Μαριόρας, «Στα μονοπάτια της αγάπης: Ένα άλλο Ισλάμ», σ. 86

⁷⁸ Kokila Ravi, «Love of Neighbor in Hinduism», *Encyclopedia of Love in World Religions*, Yudit Kornberg Greenberg, επιμ. εκδ. (California: ABC CLIO, 2008), σ. 382

⁷⁹ Ravi, «Love of Neighbor in Hinduism», σ. 382

⁸⁰ Nancy M. Martin, «Divine Love in Hinduism», *Encyclopedia of Love in World Religions*, Yudit Kornberg Greenberg, επιμ. εκδ. (California: ABC CLIO, 2008), σ. 162

⁸¹ Templeton, *Agape Love: A tradition found in Eight World Religions*, σ. 51

πραγματικότητα, η οποία είναι αφηρημένη και απρόσωπη και κατά συνέπεια σε αγεφύρωτη απόσταση από τους ίδιους⁸².

Αυτήν τη μοναξιά βιώνει και ο άνθρωπος στον Βουδισμό. Σ' αυτήν τη θρησκεία καθέννας λυτρώνεται «δι' έαυτοῦ καί ἀφ' έαυτοῦ» με σκοπό να φτάσει στη Νιρβάνα⁸³. Πρόκειται για μία κατάσταση πλήρους εκμηδένισης των επιθυμιών, της αγάπης, του μίσους και του πόνου, κατά την οποία ο πιστός εισέρχεται σε πλήρη εσωτερική ειρήνη και απόλυτη και αδιατάρακτη ηρεμία⁸⁴. Βασικό ρόλο στην επίτευξη αυτής της κατάστασης παίζει η ιδέα της αγάπης, η οποία καλλιεργήθηκε στον Βουδισμό ως το χαρακτηριστικό γνώρισμα των τέλειων ανθρώπων⁸⁵. Ωστόσο, η αγάπη αυτή έχει αρνητικό και παθητικό χαρακτήρα, καθώς λειτουργεί μόνο ως μέσο διατήρησης της ψυχικής ηρεμίας⁸⁶. Συγκεκριμένα, εκδηλώνεται ως «συμπάθεια», η οποία «περιορίζεται παθητικά σ' ένα ανεκδήλωτο συναίσθημα έναντι των όντων, προκειμένου τίποτα να μην διαταράξει την ηρεμία⁸⁷. Έτσι, για παράδειγμα, ένας άνθρωπος δεν θα μπορούσε να πέσει στη θάλασσα, για να σώσει κάποιον που κινδυνεύει να πνιγεί, επειδή μ' αυτόν τον τρόπο θα διαταρασσόταν η ατομική του ησυχία ή θα έθετε σε κίνδυνο τη ζωή του, πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με την αποκλειστική φροντίδα του Εγώ⁸⁸. Επομένως, η βουδιστική «συμπάθεια» δεν συνάδει με την πραγματική αγάπη, η οποία φτάνει μέχρι την αυτοθυσία και αποτελεί δραστική ενέργεια με σκοπό το γενικό καλό. Μάλιστα, ο Βουδιστής, σύμφωνα με τη θρησκεία του, δεν πρέπει να αγαπά τίποτα στον κόσμο, επειδή αυτή η αγάπη τον οδηγεί στην επιθυμία και τη θλίψη και τον εμποδίζει ν' απελευθερωθεί⁸⁹. Επιπλέον, δεν γίνεται λόγος για καμία αγάπη έναντι του Θεού, εφόσον στον Βουδισμό δεν αναγνωρίζεται κανένας Θεός⁹⁰.

Τέλος, η αγάπη κατέχει σημαντική θέση και στην ηθική των κινέζικων θρησκευμάτων. Συγκεκριμένα, στον Κομφουκιανισμό η αγάπη παρουσιάζεται ως το αντίθετο της βίας και

---

⁸² Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Ιστορία επιζώντων θρησκευμάτων. Σημαντικά κεφάλαια* (Αθήνα: Εκδόσεις Το Βήμα, 2016) σ. 374

⁸³ Λεωνίδας Ιω. Φιλιππίδης, «Το ύψιστον ηθικόν ιδεώδες κατά Βούδδαν» στο Γρηγόριος Παπαμιχαήλ, επιμ. εκδ. *Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών 1935-1936* (χ.τ., χ.χ.) σ. 147

⁸⁴ Φιλιππίδης, «Το ύψιστον ηθικόν ιδεώδες κατά Βούδδαν», σ. 157

⁸⁵ Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης*, σ. 6

⁸⁶ Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης*, σ. 6

⁸⁷ Φιλιππίδης, «Το ύψιστον ηθικόν ιδεώδες κατά Βούδδαν», σ. 154

⁸⁸ Φιλιππίδης, «Το ύψιστον ηθικόν ιδεώδες κατά Βούδδαν», σ. 154

⁸⁹ Φιλιππίδης, «Το ύψιστον ηθικόν ιδεώδες κατά Βούδδαν», σ. 170

⁹⁰ Φιλιππίδης, «Το ύψιστον ηθικόν ιδεώδες κατά Βούδδαν», σ. 170

η ειρήνη μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη διάδοση της καλοσύνης προς όλους⁹¹. Μάλιστα, στο ηθικοκοινωνικό σύστημα του Κομφούκιου δεσπόζει το «jen», το οποίο συνήθως μεταφράζεται ως καλοσύνη, ανθρωπιά, καλοκαγαθία και αγάπη⁹². Αυτό δεν περιορίζεται από τα εθνικά σύνορα, γιατί θεωρεί ότι «ανάμεσα στις τέσσερις θάλασσες, όλοι οι άνθρωποι είναι αδέρφια»⁹³.

Αλλά και στον Ταοϊσμό γίνεται λόγος για την αγάπη. Ο Λάο Τσε διακηρύττει την αγάπη προς τον συνάνθρωπο τονίζοντας όμως ότι «ο σοφός άνθρωπος ασκεί μια τέτοια αγάπη, όχι επειδή ενδιαφέρεται για τους επιμέρους ανθρώπους, αλλά για το σύνολο, ενώ αδιαφορεί για τον καθένα χωριστά»⁹⁴.

Όπως παρατηρούμε, λοιπόν, από την παράθεση των απόψεων διαφόρων θρησκειών για την αγάπη, αυτή χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά και τον τρόπο ζωής των πιστών και άλλοτε έχει παθητικό χαρακτήρα, ενώ σε άλλες περιπτώσεις λαμβάνει ενεργητικό χαρακτήρα με σκοπό την επίτευξη της λύτρωσης. Ωστόσο, αυτού του είδους η αγάπη δεν έχει καμία σχέση με τη χριστιανική αγάπη. Στα κεφάλαια που θα ακολουθήσουν, θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε την έννοια της αγάπης στον Χριστιανισμό, όπως αυτή παρουσιάζεται στην Παλαιά και την Καινή Διαθήκη.

---

⁹¹ Huston Smith, *Οι θρησκείες του κόσμου*, ελλ. μετ. Δ.Π. Κωστελένος (Αθήνα: Εκδόσεις Γκοβόστη, 1995) σ. 106

⁹² Smith, *Οι θρησκείες του κόσμου*, σ. 110

⁹³ Smith, *Οι θρησκείες του κόσμου*, σ. 110

⁹⁴ Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης*, σ. 6

Κεφάλαιο 2ο: Η έννοια της αγάπης στην Παλαιά Διαθήκη

2.1 Εκδηλώσεις της αγάπης του Θεού

Είναι γεγονός ότι ο Χριστιανισμός συχνά αποκαλείται ως η θρησκεία της αγάπης. Πραγματικά, η χριστιανική αγάπη έχει μια ιδιαίτερη και ξεχωριστή σημασία που την καθιστά πολύτιμη για τη ζωή του ανθρώπου. Δεν αποτελεί ανθρώπινο χαρακτηριστικό, αλλά προέρχεται από τον Θεό, ο οποίος την πρόσφερε ως δώρο στον άνθρωπο. Αυτό μπορεί να το διαπιστώσει κάποιος, αν ανατρέξει στην Παλαιά Διαθήκη.

Ήδη από το πρώτο βιβλίο της, τη Γένεση, παρουσιάζεται ο Θεός της αγάπης, ο οποίος λαμβάνει την πρωτοβουλία να δημιουργήσει τον κόσμο (Γεν. 1,1-2,3). Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος που ξεκινά το βιβλίο της Γενέσεως με την πρόταση «έν αρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός» (Γεν. 1,1). Παρατηρούμε ότι αρχίζει με μία δράση του Θεού, που έχει ως κινητήριο δύναμη την αγάπη του, η οποία μεταδίδεται στα δημιουργήματά του, τους δίνει ζωή και την ευκαιρία να μοιραστούν μαζί με τον Δημιουργό τους τη χαρά και τη μακαριότητα. Μάλιστα, στο βιβλίο της Σοφίας Σολομώντος αναφέρεται για τον Θεό: «ἀγαπᾷς γάρ τὰ ὄντα πάντα καί οὐδέν βδελύσσει ὧν ἐποίησας· [...] φείδη δέ πάντων, ὅτι σά ἐστιν, δέσποτα φιλόψυχε»⁹⁵.

Ιδιαίτερα, όμως, η αγάπη του Θεού εκδηλώνεται με την απόφασή του να δημιουργήσει ένα πλάσμα και να μοιραστεί μαζί του την ίδια την «εικόνα» του. Πρόκειται για τον άνθρωπο, τον οποίο δημιούργησε «κατ'εικόνα» και «καθ'ὁμοίωσιν» του⁹⁶. Αυτό σημαίνει ότι χάρισε μόνο σ'εκείνον από όλα τα δημιουργήματά του, πνευματικά χαρίσματα, που κατείχε ο ίδιος, όπως τη λογική και την ελεύθερη βούληση, καθώς και τη δυνατότητα να «μοιάσει» στον Δημιουργό του ως προς την αρετή και να ενωθεί μαζί του. Με αυτόν τον τρόπο εξυψώνει τον άνθρωπο και μάλιστα τον καθιστά συνεργό του, αφού του αναθέτει την προστασία της υπόλοιπης δημιουργίας⁹⁷. Έτσι, λοιπόν, αποδεικνύεται ότι η αγάπη του Θεού δεν είναι εγωιστική, αλλά ανιδιοτελής, η οποία για να λειτουργήσει σωστά

---

⁹⁵ Σοφ. Σολ. 11, 24-26

⁹⁶ Γεν. 1,26: «καί εἶπεν ὁ Θεός Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ'εικόνα ἡμετέραν καί καθ'ὁμοίωσιν»

⁹⁷ Γεν. 1,28: «καί ἠλόγησεν αὐτούς ὁ Θεός λέγων Αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε καί πληρώσατε τήν γῆν καί κατακυριεύσατε αὐτῆς καί ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καί τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καί πάντων τῶν κτηνῶν καί πάσης τῆς γῆς καί πάντων τῶν ἐρπετῶν τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς» βλ. και Γεν. 2,15: «καί ἔλαβεν Κύριος ὁ Θεός τόν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασεν, καί ἔθετο αὐτόν ἐν τῷ παραδείσῳ ἐργάζεσθαι αὐτόν καί φυλάσσειν»

χρειάζεται την επικοινωνία. Γι' αυτό, ο Θεός δημιούργησε τον άνθρωπο, ώστε να συνεργαστεί μαζί του στο θείο δώρο της αγάπης⁹⁸.

Επιπλέον, ο Θεός πρόσφερε στον άνθρωπο και το πρότυπο αυτής της αγάπης παραπέμποντάς τον όχι μόνο στη θεϊκή αγάπη για όλα τα δημιουργήματα, αλλά και στην τέλεια αγάπη, η οποία προσδιορίζει τις σχέσεις των Προσώπων της Αγίας Τριάδας. Πραγματικά, η δημιουργία αποτελεί εκδήλωση της αγάπης του Τριαδικού Θεού, όπως συνάγεται από τον πληθυντικό αριθμό του ρήματος «ποιήσωμεν». Είναι εμφανές, λοιπόν, η συνεργασία του Πατέρα με τον Υιό και το Άγιο Πνεύμα, η οποία επιτυγχάνεται με σχέσεις αγάπης, ισότητας και αμοιβαιότητας στο πλαίσιο της τριαδικής κοινωνίας αγάπης.

Ωστόσο, όπως αναφέραμε παραπάνω, ο Θεός δημιούργησε τον άνθρωπο με ελεύθερη βούληση, η οποία επίσης είναι απαραίτητη για τη σωστή λειτουργία της αγάπης, καθώς αυτή δεν μπορεί να είναι προϊόν καταναγκασμού⁹⁹. Ο άνθρωπος, όμως, δεν ανταποκρίθηκε στην αγάπη του Δημιουργού του και αποφάσισε ελεύθερα ν' απομακρυνθεί από κοντά του, διαπράττοντας το «προπατορικό αμάρτημα». Παρόλα αυτά η αγάπη του Θεού, η οποία είναι ανεξάντλητη και έχει τη δύναμη να συγχωρεί, συντελεί στην προστασία και σωτηρία του ανθρώπου. Πώς ήταν δυνατόν ο Θεός, ο οποίος δημιούργησε με τόση αγάπη τον άνθρωπο, να τον εγκαταλείψει στο κακό, στη φθορά, στη δυστυχία και στον θάνατο, όπου υπέπεσε μετά την απομάκρυνσή του από την πηγή της ζωής, δηλαδή τον Δημιουργό του; Εδώ φαίνεται το μεγαλείο της θείας αγάπης· δεν γυρίζει την πλάτη σ' εκείνον που τον πρόδωσε. Γι' αυτό, η αγάπη του Θεού συνοδεύεται από την πρόνοιά του για τα δημιουργήματά του. Πώς, λοιπόν, εκδηλώθηκε η θεία πρόνοια σ' αυτήν την περίπτωση; Με το σχέδιο της «Θείας Οικονομίας», είναι η απάντηση.

Ο φιλόανθρωπος Θεός σχεδίασε τη σωτηρία του ανθρώπου ξεκινώντας από την αποκάλυψη του θελήματός του και του τρόπου ζωής που θα τον επανέφερε κοντά του. Για το λόγο αυτό, προχώρησε στην εκλογή του περιούσιου λαού του, του Ισραήλ, ο οποίος θα αναλάμβανε να μεταδώσει τη θεία παρακαταθήκη σε όλους τους ανθρώπους. Η εκλογή αυτή ήταν καρπός της θείας αγάπης, η οποία ήταν εντελώς αυθόρμητη, καθώς δεν σήμαινε ότι ο Θεός έτρεφε ιδιαίτερη αγάπη προς τους Ισραηλίτες και τους ξεχώριζε από όλους τους υπόλοιπους λαούς της γης. Οι Ισραηλίτες έπρεπε να το λάβουν αυτό υπόψη τους, για να μην επαίρονται για την εκλογή τους, αλλά να φανούν αντάξιοι της αποστολής

⁹⁸ Alexander Rattray Hay, *Life in God or the power and triumph of perfect love* (Netherlands: H.H. Block-Dieren (Gld.), 1956) σ.15

⁹⁹ Rattray Hay, *Life in God or the power and triumph of perfect love*, σ. 15

τους¹⁰⁰. Ο Θεός, λοιπόν, είχε σκοπό να προνοήσει για όλους τους ανθρώπους διαμέσου του «εκλεκτού» λαού του¹⁰¹. Εξάλλου, σύμφωνα με τα λόγια του προφήτη Ησαΐα, ο Θεός δέχεται κοντά του και τους αλλογενείς, οι οποίοι θα τον αγαπήσουν και θα τηρήσουν τις εντολές του («καί τοῖς ἀλλογενέσι τοῖς προσκειμένοις Κυρίῳ δουλεύειν αὐτῷ καί ἀγαπᾶν τό ὄνομα Κυρίου [...] εἰσάξω αὐτούς εἰς τό ὄρος τό ἅγιόν μου καί εὐφρανῶ αὐτούς ἐν τῷ οἴκῳ τῆς προσευχῆς μου»)¹⁰².

Ωστόσο, ήταν απαραίτητο ο Θεός να επιλέξει κάποιους καθοδηγητές του Ισραήλ, προκειμένου να επιτευχθεί το έργο της σωτηρίας. Έτσι, κάλεσε τον Αβραάμ εκφράζοντας την αγάπη του, όπως προκύπτει από το ακόλουθο χωρίο: «Καί εἶπεν Κύριος τῷ Ἀβράμ Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου καί ἐκ τῆς συγγενείας σου καί ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου εἰς τήν γῆν, ἣν ἄν σοι δείξω. καί ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα καί εὐλογήσω σε καί μεγαλυνῶ τό ὄνομά σου, καί ἔση εὐλογητός. καί εὐλογήσω τούς εὐλογοῦντάς σε, καί τούς καταρωμένους σε καταράσομαι· καί ἐνευλογηθήσονται ἐν σοί πᾶσαι αἱ φυλαί τῆς γῆς. καί ἐπορεύθη Ἀβράμ, καθάπερ ἐλάλησεν αὐτῷ Κύριος·»¹⁰³.

Όπως παρατηρούμε, ο Θεός υποσχέθηκε στον Αβραάμ να τον καταστήσει «γεννήτορα» μεγάλου έθνους και να ευλογήσει διαμέσου αυτού όλα τα έθνη της γης. Ο Αβραάμ ανταποκρίθηκε σε αυτό το κάλεσμα και με αυτόν τον τρόπο κατέστη συνεργός του Θεού στην εκδήλωση της θείας αγάπης, της οποίας φορέας έγινε και ο ίδιος. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση, κατά την οποία δεν δίστασε να δεχτεί να θυσιάσει τον μονογενή υίο του Ισαάκ, όταν ο Θεός του είπε: «Λαβέ τόν υἱόν σου τόν ἀγαπητόν, ὃν ἠγάπησας, τόν Ἰσαάκ, καί πορεύθητι εἰς τήν γῆν τήν ὑψηλήν καί ἀνένεγκον αὐτόν ἐκεῖ εἰς ὄλοκάρπωσιν ἐφ' ἐν τῶν ὁρέων, ὧν ἄν σοι εἶπω»¹⁰⁴. Αυτή βέβαια η εντολή του Θεού δεν υποδηλώνει καμία σκληροκαρδία από μέρους του ούτε παρουσιάζει έναν Θεό που τέρπεται με ανθρωποθυσίες, αλλά ήταν μία κίνηση δοκιμασίας, προκειμένου ο Κύριος να δώσει την ευκαιρία στον Αβραάμ να εκφράσει τη δική του αγάπη και εμπιστοσύνη προς τον Γεννήτορά του. Γι' αυτό, ως επιστέγασμα αυτής της αμοιβαίας αγάπης ακούγονται τα λόγια «Ἀβραάμ, μή επιβάλῃς τήν χεῖρά σου ἐπί τό παιδάριον μηδέ ποιήσης αὐτῷ μηδέν·

¹⁰⁰ Βασίλειος Χ. Ιωαννίδης, *Η καινή εντολή της αγάπης και ο ύμνος αυτής από του Αποστόλου Παύλου* (Αθήνα: Εκδόσεις «Συνεργατική Τυπογράφων» Ο.Ε., 1958) σ. 14

¹⁰¹ Daniel Day Williams, «The Spirit and the Forms of Love. Chapter 2: Love in the Biblical Tradition: The Hebrew Faith», στον διαδικτυακό τόπο <https://www.religion-online.org/book-chapter/chapter-2-love-in-the-biblical-tradition-the-hebrew-faith/> (ημερομηνία ανάκτησης: 3-1-2022)

¹⁰² Ησ. 56, 6-7

¹⁰³ Γεν. 12, 1-4

¹⁰⁴ Γεν. 22, 2

νῦν γάρ ἔγνων ὅτι φοβῆ τόν Θεόν σύ καί οὐκ ἐφείσω τοῦ υἱοῦ σου τοῦ ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ»¹⁰⁵. Ο Αβραάμ, λοιπόν, δέχτηκε και υιοθέτησε το θείο δώρο της αγάπης και κατελήφθη από «φόβο Θεού» με την έννοια της εμπιστοσύνης, του σεβασμού, του ολόψυχου δοσίματος και δεσίματος με τον Θεό. Μάλιστα, αυτήν την αγάπη που ενώνει τον άνθρωπο με τον Θεό, ήταν πλέον έτοιμος να μεταδώσει και στο έθνος του και διαμέσου αυτού σε όλα τα έθνη της γης, κατά τις εντολές του Κυρίου.

Εκτός, όμως, από τον Αβραάμ, η αγάπη του Θεού εκδηλώνεται και προς τον Μωυσή, τον οποίο καλεί για να οδηγήσει τους Ισραηλίτες μακριά από τη δουλεία της Αιγύπτου και για να τους μεταφέρει τις επαγγελίες του. Αντιπροσωπευτικό είναι το χωρίο «καί ἐλάλησεν Κύριος πρός Μωυσῆν ἐνώπιος ἐνώπιω, ὡς εἶ τις λαλήσει πρός τόν ἑαυτοῦ φίλον»¹⁰⁶. Στον Μωυσή ο Θεός αποκαλύπτει για πρώτη φορά το όνομά του λέγοντας «Ἐγώ εἰμι ὁ ὢν»¹⁰⁷. Επιπλέον, στον Μωυσή φανερώνεται ως «Θεός οἰκτίρμων καί ἐλεήμων, μακρόθυμος καί πολυέλεος καί ἀληθινός»¹⁰⁸. Η αγάπη και το έλεος του Θεού εκδηλώνεται για άλλη μία φορά, όταν δεν εγκαταλείπει τον λαό του στη σκλαβιά της Αιγύπτου, αλλά τον οδηγεί διαμέσου του Μωυσή στη γη της επαγγελίας, τη γη Χαναάν. Χαρακτηριστικό είναι το χωρίο: «Διότι νήπιος Ἰσραήλ, καί ἐγώ ἠγάπησα αὐτόν καί ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τά τέκνα αὐτοῦ»¹⁰⁹.

Ακόμα, η αγάπη του Θεού προς τον «περιούσιο» λαό του, εκφράζεται και με τη σύναψη της Διαθήκης, η οποία πραγματοποιείται με την παράδοση του Νόμου στον Μωυσή στο όρος Σινά. Με τη Διαθήκη αυτή ο Θεός αναγνώριζε τους Ισραηλίτες ως λαό του και τους υποσχόταν ότι θα τους προστάτευε με τον όρο να τηρούν τις εντολές του Νόμου του. Αυτοί οι όροι της Διαθήκης διατυπώνονται στο ακόλουθο απόσπασμα: «καί νῦν ἐάν ἀκοῆ ἀκούσητε τῆς ἐμῆς φωνῆς καί φυλάξητε τήν διαθήκην μου, ἔσεσθέ μοι λαός περιούσιος ἀπό πάντων τῶν ἐθνῶν»¹¹⁰. Αλλού αναφέρεται: «Καί ἔσται ἡνίκα ἄν ἀκούσητε πάντα τα δικαιώματα ταῦτα καί φυλάξητε καί ποιήσατε αὐτά, καί διαφυλάξει Κύριος ὁ Θεός σου σοι τήν διαθήκην καί τό ἔλεος, ὃ ὤμοσεν τοῖς πατράσιν ὑμῶν καί ἀγαπήσει σε καί εὐλογήσει σε»¹¹¹.

---

¹⁰⁵ Γεν. 22, 11-12

¹⁰⁶ Εξ. 33,11

¹⁰⁷ Εξ. 3,14

¹⁰⁸ Εξ. 34,6

¹⁰⁹ Ωσ. 11,1

¹¹⁰ Εξ. 19,5

¹¹¹ Δευτ. 7, 12-13

Στα παραπάνω χωρία παρατηρούμε ότι ο Θεός θέτει στον λαό του ως προϋπόθεση της αγάπης του και της προστασίας του προς αυτόν, την τήρηση των θείων εντολών. Μήπως θα μπορούσαμε, λοιπόν, να θεωρήσουμε ότι τις σχέσεις του Θεού με τον Ισραήλ δεν διέπει η αγάπη, αλλά ο Νόμος; Είναι αναμφισβήτητο ότι ο Θεός από αγάπη χορηγεί τον Νόμο και συνάπτει αυτή τη Διαθήκη, αλλά ο Ισραηλιτικός λαός βρισκόταν σε ένα πρώιμο στάδιο ηθικής καλλιέργειας και δυσκολευόταν να κατανοήσει και να εκφράσει τη θεία αγάπη. Επομένως, ο Θεός ήθελε να διαπαιδαγωγήσει τον λαό του, ώστε να διαφυλάττει την πίστη του και να τηρεί το θέλημά του¹¹². Με την τήρηση των εντολών θα μπορούσε να ασκηθεί στην αγάπη και να την εφαρμόζει στη ζωή του. Ακόμα και όταν ο Ισραήλ δεν τα κατάφερνε και συχνά αποστατούσε, ο Θεός δεν ακύρωνε τη συμφωνία, αλλά τον συγχωρούσε και του έδινε ευκαιρίες να επανορθώσει. Η αγάπη, λοιπόν, με την οποία ο Θεός αγαπά τους ανθρώπους είναι διαρκής και καθολική. Συνεπώς, θα μπορούσε κάποιος να συνοψίσει ολόκληρη την ιστορία της συνάντησης του Ισραήλ με τον Θεό σε μια «διαθήκη της αγάπης»¹¹³.

Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από τη δράση των προφητών, τους οποίους ο Θεός αποστέλλει, για να συνετίσουν και να οδηγήσουν τον λαό του στον δρόμο της θείας επαγγελίας. Ο Ωσηέ, ο Ιερεμίας και ο Ιεζεκιήλ αποκαλύπτουν ότι «ο Θεός είναι ο Νυμφίος του άπιστου Ισραήλ», ενός λαού που συχνά συμπεριφέρεται με αχαριστία στην αληθινή αγάπη του Θεού¹¹⁴. Ωστόσο, χάρη σ' αυτήν την αγάπη, ο Θεός αποκαλύπτει στους Ισραηλίτες ότι θα τους δώσει «καινήν καρδίαν», ικανή ν' αγαπά σύμφωνα με το ακόλουθο χωρίο: «καί δώσω ὑμῖν καρδίαν καινήν καί πνεῦμα καινόν δώσω ἐν ὑμῖν καί ἀφελῶ τήν καρδίαν τήν λιθίνην ἐκ τῆς σαρκός ὑμῶν καί δώσω ὑμῖν καρδίαν σαρκίνην καί τό πνεῦμά μου δώσω ἐν ὑμῖν καί ποιήσω ἵνα ἐν τοῖς δικαιώμασίν μου πορεύησθε καί τά κρίματά μου φυλάξησθε καί ποιήσητε»¹¹⁵.

Στο σημείο αυτό, ίσως αναρωτηθεί κάποιος, γιατί ο Θεός επιμένει να φέρει τους Ισραηλίτες κοντά του και να τους μάθει ν' αγαπούν. Η επιμονή αυτή του Θεού δεν σημαίνει ότι τους στερεί τη δυνατότητα να επιλέξουν και ότι αναιρεί την ελεύθερη

---

¹¹² Ιωαννίδης, *Η καινή εντολή της αγάπης και ο ύμνος αυτής από του Αποστόλου Παύλου*, σ.15

¹¹³ Ishaya Mallo Makru, «The Concept of Love in the Old Testament», στον διαδικτυακό τόπο <https://academia.edu/33766197/The-Concept-of-Love-in-the-Old-Testament-Salvation-History-A-Panacea-for-the-21-st-Century-Development> (ημερομηνία ανάκτησης: 3-1-2022)

¹¹⁴ Claude Wiener, «Αγάπη», *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, ελλ. μετ. Σάββας Αγουριδής, Σταύρος Βαρτανιάν, Γεώργιος Γρατσεάς, Γαβριήλ Μαραγκός, Γεώργιος Ρηγόπουλος, Σεβαστιανός Φρέρης, Καίτη Χιωτέλλη (Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλικό Κέντρο «Άρτος Ζωής», 1980) σ. 11

¹¹⁵ Ιεζ. 36, 26-27

βούλησή τους. Απεναντίας, αυτή γίνεται απόλυτα σεβαστή. Ωστόσο, ως στοργικός Πατέρας που βλέπει ότι τα παιδιά του έχουν βρεθεί στον δρόμο του κακού και της καταστροφής, προσπαθεί να τους προφυλάξει και να τους οδηγήσει στον δρόμο της αγάπης, η οποία αποτελεί τη μοναδική πηγή σωτηρίας και ευτυχίας. Έτσι, η αγάπη του Θεού γίνεται συμπόνια, υπομονή και πένθος γι' αυτόν που έχει απομακρυνθεί¹¹⁶. Δεν είναι ένας Θεός απαθής, αλλά ένας Θεός που συμμετέχει στα βάσανα του ανθρώπου και προσπαθεί να τον απελευθερώσει απ' αυτά, ακόμα κι αν χρειαστεί να θυσιάσει τον ίδιο τον εαυτό του. Έτσι, η θεϊκή αγάπη μεταβάλλεται σε μια «πάσχουσα αγάπη»¹¹⁷. Η εκδήλωση αυτού του είδους της αγάπης φαίνεται καθαρά στην Καινή Διαθήκη, αλλά οι απαρχές της βρίσκονται στην Παλαιά Διαθήκη.

Πρόκειται για την εξαγγελία της αποστολής του Μεσσία, του Υιού του Θεού, ο οποίος θα λάβει την ανθρώπινη φύση, θα ζήσει ανάμεσα στους ανθρώπους, θα τους αποκαλύψει όλη την αλήθεια για τον Θεό, θα τους διδάξει με το παράδειγμά του να ζουν με αγάπη και στο τέλος θα πληρώσει αυτήν την αγάπη του με τη σταυρική θυσία του ως «πάσχων δούλος», ώστε να λυτρώσει τον άνθρωπο από το τέλμα του κακού και του θανάτου με τη θριαμβευτική ανάστασή του. Μέχρι αυτό το σημείο, λοιπόν, φτάνει η αγάπη του Θεού, όπως αποκαλύπτεται ήδη από τη Γένεση κατά το λεγόμενο «πρωτευαγγέλιο»¹¹⁸. Αλλά και ο προφήτης Ησαΐας προαναγγέλλει «ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱός καί ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγεννήθη ἐπὶ τοῦ ὄμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μεγάλης βουλῆς ἄγγελος· ἐγὼ γὰρ ἄξω εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, εἰρήνην καὶ ὑγίειαν αὐτῷ. μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυὶδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κατορθῶσαι αὐτὴν καὶ ἀντιλαβέσθαι αὐτῆς ἐν δικαιοσύνῃ καὶ κρίματι ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον· ὁ ζῆλος Κυρίου σαβαώθ ποιήσει ταῦτα»¹¹⁹.

Σύμφωνα, λοιπόν, με όλα τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι ο Θεός πραγματοποιεί τρεις εξόδους, με τις οποίες εκδηλώνει την αγάπη του προς τα δημιουργήματά του και γίνεται αξιαγάπητος. Ως πρώτη έξοδος μπορεί να χαρακτηριστεί η εμφύτευση της αγάπης στα

¹¹⁶ Williams, «The Spirit and the Forms of Love»

¹¹⁷ Williams, «The Spirit and the Forms of Love»

¹¹⁸ Γεν. 3, 15: «(καὶ εἶπεν Κύριος ὁ Θεὸς τῷ ὄφει) καὶ ἔθραυεν θῆσω ἀνά μέσον σου καὶ ἀνά μέσον τῆς γυναικός καὶ ἀνά μέσον τοῦ σπέρματός σου καὶ ἀνά μέσον τοῦ σπέρματος αὐτῆς· αὐτός σου τηρήσει κεφαλὴν, καὶ σύ τηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν».

¹¹⁹ Ησ. 9, 5-6 (βλ. και Ησ. 53,12: «Διὰ τοῦτο αὐτός κληρονομήσει πολλούς καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα, ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἢ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη· καὶ αὐτός ἀμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκεν καὶ διὰ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν παρεδόθη»).

πλάσματά του κατά τη δημιουργία τους¹²⁰. Ακολουθεί το έργο της πρόνοιάς του για την επανόρθωση της δύναμής τους και τέλος γίνεται «η καινούργια και μόνιμη αγαπητική έξοδος σ' αυτά εν Χριστώ», η οποία προαναγγέλλεται από την Παλαιά Διαθήκη¹²¹.

Συνεπώς, η αγάπη είναι ένα άφθαρτο, αιώνιο και ισχυρό δώρο του Θεού προς τα δημιουργήματά του, καθώς, όπως επισημαίνει ο προφήτης Αββακούμ, «καί φέγγος αὐτοῦ ὡς φῶς ἔσται κέρατα ἐν χερσίν αὐτοῦ, καί ἔθετο ἀγάπησιν κραταιάς ἰσχύος αὐτοῦ»¹²². Απευθύνεται προς όλους, καθώς ο Θεός αγαπά κάθε άνθρωπο και κυρίως τον δίκαιο σύμφωνα με το χωρίο «Κύριος ἀνορθοῖ κατερραγμένους, Κύριος σοφοῖ τυφλοῦς, Κύριος ἀγαπᾷ δικαίους»¹²³. Ακόμα, αγαπά όσους έχουν καθαρή καρδιά, καθώς αναφέρεται «ἀγαπᾷ Κύριος όσίας καρδίας, δεκτοί δέ αὐτῷ πάντες ἄμωμοι»¹²⁴. Επιπλέον, αγαπά τους φτωχούς και καταπιεσμένους σύμφωνα με το «τίς ὡς Κύριος ὁ Θεός ἡμῶν ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν καί τά ταπεινά ἐφορῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καί ἐν τῇ γῆ, ὁ ἐγείρων ἀπό γῆς πτωχόν καί ἀπό κοπρίας ἀνυψῶν πένητα;»¹²⁵. Επίσης, δεν αγαπά μόνο τους Ισραηλίτες, αλλά και τους ειδωλολάτρες, καθώς δήλωσε στον προφήτη Ιωνά με τα ακόλουθα λόγια: «ἐγὼ δέ οὐ φείσομαι ὑπὲρ Νινευῆ τῆς πόλεως τῆς μεγάλης, ἐν ἧ κατοικοῦσιν πλείους ἢ δώδεκα μυριάδες ἀνθρώπων, οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν δεξιάν αὐτῶν ἢ ἀριστεράν αὐτῶν, καί κτήνη πολλά;»¹²⁶.

Στο σημείο, όμως, αυτό προκύπτει ένα εύλογο ερώτημα: Αφού ο Θεός αγαπά ακόμα και τους ειδωλολάτρες, τότε πώς ερμηνεύονται διάφορα χωρία, όπου ο Θεός δίνει εντολή στους Ισραηλίτες για θανάτωση και εξολόθρευση εχθρικών λαών; Είναι δυνατόν ένας Θεός της αγάπης να συμπεριφέρεται τόσο σκληρά και να ζητεί ακόμα και τον αφανισμό οικογενειών; Για παράδειγμα, στο Α΄ Βασιλειών αναφέρεται: «Καί εἶπεν Σαμουήλ πρὸς Σαούλ Ἐμέ ἀπέστειλεν Κύριος χρῖσαί σε εἰς βασιλέα ἐπὶ Ἰσραήλ, καί νῦν ἄκουε τῆς φωνῆς Κυρίου· τάδε εἶπεν Κύριος σαβαώθ Νῦν ἐκδικήσω ἃ ἐποίησεν Ἀμαλήκ τῷ Ἰσραήλ, ὡς ἀπήντησεν αὐτῷ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντος αὐτοῦ ἐξ Αἰγύπτου· καί νῦν πορεύου καί πατάξεις τόν Ἀμαλήκ καί Ἰερίμ καί πάντα τά αὐτοῦ καί οὐ περιποιήσῃ ἐξ αὐτοῦ καί ἐξολοθρεύσεις αὐτόν καί ἀναθεματιεῖς αὐτόν καί πάντα τά αὐτοῦ καί οὐ φείσῃ ἀπ' αὐτοῦ

¹²⁰ π. Δημήτριος Στανιλοάε, *Η περί Θεού Ορθόδοξη Χριστιανική Διδασκαλία*, ελλ.μετ. π. Κωνσταντίνος Κομαν και Γιώργος Παπαευθυμίου (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2011) σ. 264

¹²¹ Στανιλοάε, *Η περί Θεού Ορθόδοξη Χριστιανική Διδασκαλία*, σ. 264

¹²² Αββ. 3,4

¹²³ Ψαλμ. 145,8

¹²⁴ Παροιμ. 22,11

¹²⁵ Ψαλμ. 112, 5-7

¹²⁶ Ιων. 4, 11

καί ἀποκτενεῖς ἀπό ἀνδρός καί ἕως γυναικός καί ἀπό νηπίου ἕως θηλάζοντος καί ἀπό μόσχου ἕως προβάτου καί ἀπό καμήλου ἕως ὄνου»¹²⁷.

Ὡστόσο, ἡ παραπάνω ἐντολή, καθὼς καὶ ἄλλες παρόμοιες, δὲν ἀνταποκρίνονται σὲ πραγματικά ἱστορικά γεγονότα. Αὐτό που ἰσχύει εἶναι ὅτι ἀπεικονίζουν μιὰ συνηθισμένη πρακτικὴ πολέμου ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία στὴ Βίβλο χαρακτηρίζεται ὡς «ἀνάθεμα»¹²⁸. Συγκεκριμένα, στὸν χώρο τῆς ἀρχαίας Ανατολῆς ἐπικρατοῦσε μιὰ πολεμικὴ πρακτικὴ κατὰ τὴν ὁποία «μιὰ πόλη ἀφιερωνόταν ολόκληρη, μαζί με τοὺς κατοίκους τῆς, στοὺς θεοὺς»¹²⁹. Προκειμένου, λοιπόν, οἱ Ἰσραηλίτες νὰ κατανοήσουν ὅτι οἱ εἰδωλολατρικοὶ θεοὶ εἶναι ψεύτικοι, ὥστε νὰ παραμείνουν πιστοὶ στοὺς ὅρους τῆς Διαθήκης με τὸν Ἕνα καὶ Ἀληθινὸ Θεὸ καὶ νὰ ἔχουν τὴ συνεχῆ προστασία του, διατυπώθηκαν τέτοιου εἴδους ἀφηγήσεις, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν «λογοτεχνικὲς ἀνασκοπήσεις τῆς ἱστορίας ἀπὸ μεταγενέστερες ἐποχές»¹³⁰.

Επιπλέον, τέτοιες περιγραφὲς πολεμικῶν σκηνῶν ἐρχοῦνται σὲ ἀντίθεση με τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀλλογενεῖς, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω (Ἠσ. 56, 6-7 καὶ Ἰων. 4, 11). Μάλιστα, ὑπάρχουν καὶ διατάξεις που ἀναφέρονται ἀκόμα καὶ στὴ βοήθεια πρὸς τοὺς ξένους, καθὼς καὶ τοὺς ἐχθροὺς¹³¹.

Επομένως, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο θεωρεῖται ἀναμφισβήτητη, καθὼς ἐκδηλώνεται ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δημιουργίας καὶ τὸν συνοδεύει σὲ ὅλη τὴν ἱστορία του. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περιγραφή που κάνει ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, στὴν ἐξήγηση τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων, παρουσιάζοντας τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ νὰ ἔχει πληγωθεῖ ἀπὸ τὸ γλυκὸ βέλος τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ χαίρεται ἀπὸ αὐτὴ τὴ λαβωματιά λέγοντας ὅτι εἶναι λαβωμένη ἀπὸ τὴν ἀγάπη¹³². Ἐτσι, λοιπόν, ὁ Θεός, ὡς τοξότης, στέλνει τὴν ἀγάπη του σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀναμένοντας τὴν ἀνταπόκρισή τους σὲ αὐτήν.

¹²⁷ Α΄ Βασιλ. 15, 1-3 (βλ. καὶ Δευτ. 20, 13-18)

¹²⁸ Μιλτιάδης Κωνσταντίνου, «Τὸ ἦθος τοῦ Θεοῦ», *Σύναξη* 84 (2002) σ. 31

¹²⁹ Κωνσταντίνου, «Τὸ ἦθος τοῦ Θεοῦ», σ. 31

¹³⁰ Κωνσταντίνου, «Τὸ ἦθος τοῦ Θεοῦ», σσ. 31-32

¹³¹ Εξ. 23,4: «ἐάν δέ συναντήσης τῷ βοί τοῦ ἐχθροῦ σου ἢ τῷ ὑπόζυγι αὐτοῦ πλανωμένοις, ἀποστρέψας ἀποδώσεις αὐτῷ» καὶ Εξ. 23,9: «καὶ προσήλυτον οὐ θλίψετε· ὑμεῖς γάρ οἴδατε τὴν ψυχὴν τοῦ προσηλύτου· αὐτοὶ γάρ προσήλυτοι ἦτε ἐν γῆ Αἰγύπτῳ»

¹³² Γρηγόριος Νύσσης, «Εξήγησις εἰς τὰ Ἄσματα Ἀσμάτων», *Patrologia Graeca*, J. Migne, ἐπιμ. ἐκδ., Τομ. 44, στ. 852: «Τετρωμένη γάρ, φησίν, ἀγάπης ἐγώ [...] Ὁ δέ τοξότης τοῦ βέλους ἡ ἀγάπη ἐστίν. Ἀγάπην δέ τὸν Θεόν εἶναι παρά τῆς ἀγίας Γραφῆς μεμαθήκαμεν [...] Ὅρα τοίνυν ἡ διὰ τῶν θείων ἀναβάσεων ὑψωθεῖσα ψυχὴ, τὸ γλυκὸ τῆς ἀγάπης βέλος ἐν ἑαυτῇ, ᾧ ἐτρώθη, καὶ καύχημα ποιεῖται τὴν πληγὴν, λέγουσα, ὅτι τετρωμένη ἀγάπης ἐγώ».

2.2 Η ανταπόκριση του ανθρώπου στην αγάπη του Θεού

Στη σχέση του Θεού με τον Ισραηλιτικό λαό κυρίαρχη θέση καταλαμβάνει η Διαθήκη. Ο Θεός πραγματοποίησε μια συμφωνία με τον «εκλεκτό» λαό του, με την οποία φανέρωσε την αγάπη του και το ενδιαφέρον του προς αυτόν υποσχόμενος ότι θα τον ευεργετήσει και ότι θα είναι πάντα στο πλευρό του, για να τον προστατεύει.

Αυτή, όμως, η Διαθήκη βασίζεται στην «αρχή της αμοιβαιότητας» και καθορίζει υποχρεώσεις και από την πλευρά των Ισραηλιτών¹³³. Με αυτόν τον τρόπο, ο Θεός δεν επιβάλλει τη θέλησή του στους ανθρώπους, αλλά ζητεί τη συνεργασία τους για την πραγματοποίηση του σχεδίου της σωτηρίας τους¹³⁴. Μάλιστα, τους θυμίζει την αμέριστη συμπαράστασή του, όταν εκείνοι ήταν αιχμάλωτοι στην Αίγυπτο, λέγοντάς τους: «αὐτοὶ ἐωράκατε ὅσα πεποίηκα τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ ἀνέλαβον ὑμᾶς ὡσεὶ ἐπὶ πτερύγων ἀετῶν καὶ προσηγαγόμεν ὑμᾶς πρὸς ἑμαυτόν»¹³⁵. Ἔτσι, οι Ισραηλίτες αντιλαμβάνονται ότι αν επιθυμούν να έχουν την προστασία του Θεού, πρέπει ν' ανταποκριθούν στην αγάπη του. Επιπλέον, πρέπει να λάβουν υπόψη ότι αυτή η αγάπη του Θεού δεν είναι ασταθής ή παροδική, όπως η δική τους¹³⁶. Ο Θεός ήταν μαζί τους, όχι μόνο κατά τη δουλεία στην Αίγυπτο και την έξοδό τους απ' αυτήν (Δευτ. 6,21), αλλά και κατά τη σύναψη της Διαθήκης στο όρος Χωρήβ (Δευτ. 4, 9-23), στις περιπέτειές τους στην έρημο (Δευτ. 8, 2) και σε όλη την ιστορική παρουσία τους (Δευτ. 32, 7)¹³⁷. Γι' αυτό, τηρώντας τη Διαθήκη, πρέπει ν' αποδείξουν ότι σέβονται και αγαπούν τον Θεό, ώστε να λάβουν την πληρότητα της αγάπης του¹³⁸.

Με βάση, λοιπόν, τη συμφωνία, οι Ισραηλίτες καλούνται ν' αγαπούν τον Θεό με όλη την καρδιά τους, την ψυχή τους και τη δύναμή τους κατά το «Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς

---

¹³³ Μιλτιάδης Κωνσταντίνου, «Η ηθική της σχέσης Θεού - ανθρώπου. Βιβλική προσέγγιση με βάση την Παλαιά Διαθήκη», στο Σταύρος Ζουμπουλάκης, επιμ. εκδ., *Για την αγάπη* (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2017) σ. 22

¹³⁴ Κωνσταντίνου, «Η ηθική της σχέσης Θεού - ανθρώπου», σ. 23

¹³⁵ Εξ. 19,4

¹³⁶ David P. Polk, «God of Empowering Love: A History and Reconceptation of the Theodicy Conundrum, Chapter 1: Witness to a Living God: The Old Testament», στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.religion-online.org/book-chapter/chapter-1-witness-to-a-living-god-the-old-testament/> (ημερομηνία ανάκτησης: 3-1-2022)

¹³⁷ Πέτρος Β. Βασιλειάδης, *Βιβλικές ερμηνευτικές μελέτες* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 1992) σ. 481

¹³⁸ John Piper, «The meanings of love in the Bible», στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.desiringgod.org/articles/the-meanings-of-love-in-the-bible> (ημερομηνία ανάκτησης: 3-1-2022)

σου»¹³⁹. Έτσι, ένας άνθρωπος πρέπει ν'αγαπά τον Θεό με όλη την ύπαρξή του. Σύμφωνα με τον Μέγα Βασίλειο το «ἐξ ὅλης» δηλώνει ότι ο άνθρωπος είναι ανάγκη να είναι ολοκληρωτικά αφοσιωμένος στον Θεό, ώστε να μην ξοδεύει την αγάπη του σε ανούσια και κατώτερα πράγματα, αφού στην περίπτωση αυτή δεν θα καταφέρει να ενωθεί μαζί του¹⁴⁰.

Αυτή η αγάπη προς τον Κύριο εκφράζεται με την τήρηση των εντολών του και τη λατρεία του σύμφωνα με το χωρίο «Καί νῦν, Ἰσραήλ, τί Κύριος ὁ Θεός σου αἰτεῖται παρά σοῦ, ἄλλ' ἢ φοβεῖσθαι Κύριον τόν Θεόν σου πορεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ καί ἀγαπᾶν αὐτόν καί λατρεύειν Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καί ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, φυλάσσεσθαι τάς ἐντολάς Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου καί τά δικαιώματα αὐτοῦ, ὅσα ἐγώ ἐντέλλομαί σοι σήμερον, ἵνα εὖ σοι ᾗ;»¹⁴¹.

Ωστόσο, ο άνθρωπος δεν θα είχε την ικανότητα ν'αγαπά, αν ο Θεός δεν του χάριζε αυτό το δώρο¹⁴². Σύμφωνα, λοιπόν, με το Δευτερονόμιο «καί περικαθαριεῖ Κύριος τήν καρδίαν σου καί τήν καρδίαν τοῦ σπέρματός σου ἀγαπᾶν Κύριον τόν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καί ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, ἵνα ζῆς συ»¹⁴³.

Τι συμβαίνει, όμως, όταν ο άνθρωπος δεν ανταποκρίνεται στην αγάπη του Θεού και παραβιάζει τις εντολές του; Στην περίπτωση αυτή, ο Θεός τον προειδοποιεί για την τιμωρία του. Για παράδειγμα, στο Δευτερονόμιο αναφέρεται το ακόλουθο: «οὐ πορεύεσθε ὀπίσω θεῶν ἐτέρων ἀπό τῶν θεῶν τῶν ἐθνῶν τῶν περικύκλω ὑμῶν, ὅτι Θεός ζηλωτής Κύριος ὁ Θεός σου ἐν σοί, μή ὀργισθεῖς θυμωθῆ Κύριος ὁ Θεός σου ἐν σοί καί ἐξολοθρεύσει σε ἀπό προσώπου τῆς γῆς»¹⁴⁴. Στο χωρίο αυτό παρατηρούμε ότι ο Θεός θυμώνει και οργίζεται, όταν ο άνθρωπος δεν τηρεί τον Νόμο του. Πρόκειται καθαρά για ανθρωπομορφισμούς, αλλά ο θυμός και η οργή του Θεού δεν έχουν καμία σχέση με τα αντίστοιχα συναισθήματα των ανθρώπων¹⁴⁵. Αντίθετα, ερμηνεύονται στο πλαίσιο της προσμονής του Θεού για την υπακοή των ανθρώπων στο θέλημά του, ώστε να

¹³⁹ Δευτ. 6,5

¹⁴⁰ Βασίλειος, αρχιεπίσκοπος Καισαρείας Καππαδοκίας, «Εἰς τόν ΜΔΨαλμόν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ. 29, στ. 392: «Τό δέ, ἐξ ὅλης, μερισμόν εἰς ἕτερα οὐκ ἐπιδέχεται. Ὅσον γάρ ἄν τῆς ἀγάπης παραναλώσης ἐπί τά κάτω, τοσοῦτόν σοι λείψει ἐξ ἀνάγκης ἀπό τοῦ ὅλου».

¹⁴¹ Δευτ. 11,12-13

¹⁴² Wiener, «Αγάπη», σ.11

¹⁴³ Δευτ. 30,6

¹⁴⁴ Δευτ. 6, 14-15

¹⁴⁵ Ελένη Παπακόστα-Χριστινάκη, «Η αγάπη στην Παλαιά Διαθήκη υπό το φως του Α΄Κορ.13», στο *Απόστολος Παύλος και Κόρινθος. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (Κόρινθος 23-25 Σεπτεμβρίου 2007)* Τομ. Β΄, Κωνσταντίνος Ι. Μπελέζος, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2009) σσ. 542-543

εκπληρωθεί το σχέδιό του για τη λύτρωσή τους από το κακό. Επομένως, ο Θεός δεν είναι τιμωρός, αλλά εμφανίζεται ως Πατέρας, ο οποίος παιδαγωγεί και τιμωρεί έναν απείθαρχο και σκληροτράχηλο λαό που παρασύρεται¹⁴⁶.

Κατά τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο, ο Θεός δεν συμπεριφέρεται στον λαό του ως κατάδικο, όταν του λέει: «ταῦτα ἐποίησας, καί ἐσίγησα· ὑπέλαβες ἀνομίαν ὅτι ἔσομαι σοι ὁμοιος· ἐλέγξω σε καί παραστήσω κατά πρόσωπόν σου» (Ψαλμ.49, 21). Αυτό που επιδιώκει είναι να τους κάνει να συνειδητοποιήσουν ότι πρέπει να διορθωθούν και γι' αυτό τους σωφρονίζει με τον φόβο¹⁴⁷. Όπως σημειώνει και ο Κάλλιστος Ware «δεν είναι Θεός εκδίκησης, αλλά συγχωρητικής αγάπης και η δικαιοσύνη του δεν είναι τίποτα άλλο από την αγάπη του. Όταν αυτός τιμωρεί, σκοπός του δεν είναι να εκδικηθεί, αλλά να θεραπεύσει»¹⁴⁸.

Επομένως, ο Θεός αγαπά ως Πατέρας με στοργή και ο άνθρωπος ως το παιδί που διακατέχεται από αγάπη προς τον Πατέρα του. Η αγάπη αυτή δεν έχει μορφή δοσοληψίας, δηλαδή «τήρησε τις εντολές μου, για να σε αγαπήσω και να σε ωφελήσω». Αντίθετα, είναι ουσιαστική και οντολογική αγάπη· ένα στοιχείο της ύπαρξης του Θεού, ο οποίος δώρισε στην ανθρώπινη υπόσταση. Ο άνθρωπος ωφελείται από τον Θεό, επειδή βασίζει την ύπαρξή του στην αγάπη. Η ωφέλεια, λοιπόν, είναι καρπός της αγαπητικής σχέσης του με τον Θεό.

Εξάλλου, η αγάπη του Θεού ήταν η κινητήριος δύναμη της δημιουργίας του ανθρώπου. Από αγάπη δημιούργησε ο Θεός τον άνθρωπο. Δεν περίμενε να τηρήσει τις εντολές του, για να τον αγαπήσει. Η εφαρμογή, όμως, των θείων βουλευμάτων αποτελεί άσκηση στην αγάπη και δυναμώνει τη σχέση τους, αφού φέρνει τον άνθρωπο πιο κοντά στον συνάνθρωπο και τον Θεό. Αλλά και η παραβίαση των εντολών δεν εξαντλεί την αγάπη του Θεού, η οποία είναι «κραταιά ως θάνατος» (Ασμ. Ασμ. 8,7). Ο Θεός ως μακρόθυμος συγχωρεί τον παραβάτη δίνοντάς του την ευκαιρία να μάθει ν' αγαπά αληθινά και να γεύεται τη χαρά της αγάπης. Επιπλέον, αν ο Ισραηλιτικός λαός δεν εφάρμοζε τις θείες εντολές και δεν γινόταν ένας λαός αγάπης, πώς θα μπορούσε να ανταποκριθεί στην

¹⁴⁶ Παπακόστα-Χριστινάκη, «Η αγάπη στην Παλαιά Διαθήκη υπό το φως του Α' Κορ.13», σ.543

¹⁴⁷ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Εἰς τὸν ΜΘ΄ Ψαλμὸν, *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ. 55, στ. 257: «Ὁ εἰπὼν, Ἐλέγξω σε, καὶ παραστήσω κατά πρόσωπόν σου τὰς ἀμαρτίας σου, καὶ ἀπόφασιν ἐκβαλὼν καταδικάζουσιν, ἀναλύει τὴν ἀπόφασιν πάλιν, οὐχ ὡς καταδίκους τῇ τιμωρίᾳ παραδιδούς, ἀλλ' ὡς ὀφείλοντας διορθωθῆναι τῇ παραινέσει καὶ τῇ συμβουλῇ ἐγχειρίζων, τῷ φόβῳ σωφρονίζων, καὶ λέγων, Μήποτε ἀρπάζῃ ὡς λέων, καὶ οὐ μὴ ἦ ὁ ρύόμενος».

¹⁴⁸ Κάλλιστος Ware, *Επειδή αγαπώ*, ελλ. μετ. Κώστας Δεληγιώργης (Αθήνα: Εκδόσεις Πορφύρα, 2019) σ. 381

αποστολή του; Ποιο παράδειγμα θα μετέφερε στους άλλους λαούς; Ποιο μήνυμα σωτηρίας; Επομένως, η ανταπόκρισή του στην αγάπη του Θεού και η τήρηση της Διαθήκης δεν ήταν ένας τυπικός όρος συμβολαίου, αλλά μια συνειδητή εφαρμογή και τήρηση του θείου θελήματος για τη μεταμόρφωσή του σε πραγματικό λαό του Θεού, φορέα της αγάπης, που αγαπά αδιακρίτως, όπως ακριβώς ο Θεός.

Εκτός, όμως, από τα παραπάνω, ιδιαίτερης ερμηνείας χρήζει το χωρίο της Σοφίας Σειράχ «φόβος Κυρίου ἀρχή ἀγαπήσεως αὐτοῦ»¹⁴⁹. Στο συγκεκριμένο χωρίο, όπως και σε άλλα σημεία της Παλαιάς Διαθήκης, παρατηρούμε ότι η αγάπη συνδέεται με τον φόβο προς τον Θεό. Είναι ανάγκη, όμως, να διευκρινίσουμε ότι ο φόβος αυτός και η αγάπη του Κυρίου αναφέρονται σε ένα είδος συμπεριφοράς και όχι σε μία ψυχική ή συναισθηματική κατάσταση¹⁵⁰. Πρόκειται για τη θεοσέβεια, η οποία είναι ἀρρηκτα συνδεδεμένη με τη θεία αγάπη¹⁵¹. Αυτή η θεοσέβεια είναι ανώτερη από το δέος και την ευλάβεια και συνίσταται στην επίγνωση της ηθικής καθαρότητας και παντοδυναμίας του Θεού, στην οποία οδηγείται ο άνθρωπος μέσα από την ενσυνείδητη εφαρμογή των θείων εντολών¹⁵². Επομένως, ο άνθρωπος που σέβεται και εμπιστεύεται τον Θεό, έρχεται πιο κοντά του, θαυμάζει το μεγαλείο του και ποθεί την ένωση μαζί του βιώνοντας την αληθινή θεία αγάπη.

Ως παράδειγμα συνδυασμού θεοσέβειας και αγάπης ο Ιωάννης Χρυσόστομος αναφέρει τον Δαβίδ. Συγκεκριμένα, παρουσιάζει τον Δαβίδ να φλέγεται από αγάπη για τον Θεό παρομοιάζοντας τη διψασμένη ψυχή του που ποθεί τον Θεό, με το διψασμένο ελάφι που ποθεί τα νερά των πηγών, για να σβήσει τη δίψα του¹⁵³.

Ακόμα, ο Γρηγόριος Νύσσης κάνει λόγο για τον θεοσεβή Μωυσή, για τον οποίο μας πληροφορεί ότι αξιώθηκε να ονομαστεί «φίλος του Θεού» (Εξ. 33,11), επειδή με την αγάπη του προς αυτόν και την επιμελή ζωή του κατάφερε ν'αγγίξει την τελειότητα¹⁵⁴.

¹⁴⁹ Σοφ. Σειρ. 25, 12

¹⁵⁰ Bernard J. Bamberger, «Fear and Love of God in the Old Testament», στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.jstor.org/stable/23502784> (ημερομηνία ανάκτησης: 3-1-2022) σ.50

¹⁵¹ Χρήστος Γ. Καραγιάννης, *Ο «φόβος Θεού» στην Παλαιά Διαθήκη* (Αθήνα: Εκδόσεις Έννοια, 2018) σ. 96

¹⁵² Καραγιάννης, *Ο «φόβος Θεού» στην Παλαιά Διαθήκη*, σ. 98

¹⁵³ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Εἰς τὸν ΜΑ΄ Ψαλμόν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ. 55, στ. 159: «Οὗτω καὶ ὁ μακάριος οὗτος φιλῶν τὸν Θεόν, καὶ καιόμενος ἐν τῷ φιλεῖν, οὐκ ἀνέχεται σιγᾶν, ἀλλὰ ποτὲ μὲν φησιν: Ὅν τρόπον ἐπιποθεὶ ἢ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεὶ ἢ ψυχὴ μου πρὸς σέ».

¹⁵⁴ Γρηγόριος Νύσσης, «Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωσέως βίον», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ. 44, στ. 429: «Ὁ γὰρ ἀληθῶς κατ'εἰκόνα Θεοῦ γεγονώς, καὶ μηδαμοῦ παρατραπείς τοῦ θείου χαρακτῆρος, ἐφ'ἑαυτοῦ τὰ γνωρίσματα φέρει, καὶ συμβαίνει διὰ πάντων τῆ ὁμοιώσει πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, τῷ ἀφθάρτῳ τε καὶ ἀναλλοιώτῳ, καὶ πάσης ἀμιγεῖ κακίας τὴν ἰδίαν ψυχὴν καλλωπίζων [...] Τοῦ γὰρ καταρθωκένα τὸν Μωσέα τὴν ἐνδεχομένην τελειότητα [...] ἀλλὰ καὶ τὸ φίλον αὐτὸν ὀνομασθῆναι Θεοῦ παρ'αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ».

Επιπλέον, πολλές άλλες προσωπικότητες της Παλαιάς Διαθήκης θέλησαν ν' ανταποκριθούν στην αγάπη του Θεού και να γευτούν τους πολύτιμους καρπούς της, όπως ο Αβραάμ, ο οποίος σε κάθε στιγμή της ζωής του εκδήλωνε την αγάπη του και την εμπιστοσύνη του στον Θεό. Αλλά και ο Ιωσήφ, εφαρμόζοντας τα μηνύματα της θείας αγάπης, δεν θέλησε να εκδικηθεί τ' αδέρφια του που τον είχαν πουλήσει ως δούλο στην Αίγυπτο, ομολογώντας ο ίδιος: «τόν Θεόν γάρ ἐγώ φοβοῦμαι»¹⁵⁵. Επίσης, ο θεοσεβής Ιώβ αναγνώρισε το άρρητο μεγαλείο του Θεού και δήλωσε την εμπιστοσύνη του στο θείο θέλημα λέγοντας: «Οἶδα ὅτι πάντα δύνασαι, ἀδυνατεῖ δέ σοι οὐθέν»¹⁵⁶.

Αυτές είναι κάποιες ενδεικτικές περιπτώσεις θεοσεβείας που συναντάμε στην Παλαιά Διαθήκη και οι οποίες μας αποδεικνύουν ότι οι εντολές της αγάπης του Θεού είναι δυνατόν να εφαρμοστούν από τον άνθρωπο, αρκεί εκείνος να θελήσει να ανταποκριθεί στην αγάπη του Δημιουργού του. Τότε μπορεί να συνειδητοποιήσει ότι ο φιλόανθρωπος Θεός θα τον περιβάλλει ως τείχος και θα τον προστατεύει από κάθε κακό¹⁵⁷.

2.3 Η αναγκαιότητα της αγάπης στις διαπροσωπικές σχέσεις

Ο Θεός, σύμφωνα με τους όρους της Διαθήκης, ζήτησε από τους Ισραηλίτες να τηρούν τις εντολές του. Οι εντολές αυτές δεν αναφέρονται μόνο στην εκδήλωση της πίστης τους και της αγάπης τους προς τον Θεό, αλλά πλήθος εντολών αφορούν την εφαρμογή της αγάπης στις διαπροσωπικές σχέσεις. Επομένως, οι άνθρωποι έπρεπε να συνειδητοποιήσουν ότι μέσα στις υποχρεώσεις του ήταν ν' αγαπούν και τον πλησίον τους.

Συγκεκριμένα, στο Λευιτικό αναφέρεται: «ἀγαπήσεις τόν πλησίον σου ὡς σεαυτόν»¹⁵⁸. Δηλαδή, οι Ισραηλίτες έπρεπε να χρησιμοποιούν τον ίδιο ζήλο, την ίδια επινοητικότητα και επιμονή, για να επιδιώξουν την ευτυχία του πλησίον τους, όπως ακριβώς ενεργούσαν και για τη δική τους¹⁵⁹.

Ωστόσο, η έννοια του «πλησίον» στην Παλαιά Διαθήκη ήταν περιορισμένη. Ως πλησίον θεωρούνταν κυρίως οι ομοεθνείς και οι ομόθρησκοι¹⁶⁰. Έτσι, στο Λευιτικό γίνεται

---

¹⁵⁵ Γεν. 42,18

¹⁵⁶ Ιώβ 42,2

¹⁵⁷ Παροιμ. 28,4 («οἱ δέ ἀγαπῶντες τόν νόμον περιβάλλουσιν ἑαυτοῖς τεῖχος»)

¹⁵⁸ Λευ. 19,18

¹⁵⁹ Piper, «The meanings of love in the Bible»

¹⁶⁰ Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης*, σ. 8

λόγος για τον «αδελφό»: «οὐ μισήσεις τόν ἀδελφόν σου»¹⁶¹. Συνεχίζοντας, αναφέρεται παρακάτω το εξής: «καί οὐκ ἐκδικᾶται σου ἡ χεὶρ, καί οὐ μνηιεῖς τοῖς υἱοῖς τοῦ λαοῦ σου»¹⁶². Επομένως, κανένας δεν πρέπει να εκδικείται και να μνησικακεί εναντίον των συμπατριωτών του.

Ιδιαίτερα, τονίζεται η αγάπη και το έλεος που πρέπει να δείχνουν προς τους αδύναμους, όπως είναι οι φτωχοί, οι χήρες και τα ορφανά. Για παράδειγμα, στο βιβλίο του Ησαΐα αναφέρεται το ακόλουθο: «Μάθετε καλό ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ρύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ὀρφανῶ και δικαιοῦσατε χήραν»¹⁶³.

Δεν λείπουν, όμως, και κάποιες πανανθρώπινες τάσεις στην εντολή της αγάπης, όπως αυτή παρουσιάζεται στην Παλαιά Διαθήκη¹⁶⁴. Ειδικότερα, οι Ισραηλίτες καλούνται να μην κακομεταχειρίζονται τους προσήλυτους, δηλαδή τους ξένους που ζούσαν στην Παλαιστίνη. Λέγεται σχετικά: «Καί προσήλυτον οὐ κακώσετε οὐδέ μή θλίψητε αὐτόν· ἦτε γάρ προσήλυτοι ἐν γῆ Αἰγύπτῳ»¹⁶⁵. Μάλιστα, στο Δευτερονόμιο η επισήμανση αυτή συναρτάται με το δίκαιο των δούλων: «καί μνησθήση ὅτι οἰκέτης ἦσθα ἐν γῆ Αἰγύπτου καί ἐλυτρώσατο σέ Κύριος ὁ Θεός σου ἐκεῖθεν»¹⁶⁶. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι στον Νόμο του Θεού λαμβάνεται ιδιαίτερη μέριμνα για τους προσήλυτους και τους δούλους τονίζοντας στους Ισραηλίτες ότι κάποτε και οι ίδιοι υπήρξαν ξένοι και δούλοι στην Αίγυπτο, αλλά σώθηκαν από τον Θεό. Κατά τον ίδιο τρόπο κι εκείνοι, ακολουθώντας το παράδειγμα του προστάτη τους Θεού, πρέπει να φροντίζουν τους προσήλυτους και τους δούλους. Έτσι, στην Παλαιά Διαθήκη εμφανίζεται η δυνατότητα να μετατραπεί ο μακρινός σε κοντινό και να θεωρηθεί πλησίον¹⁶⁷.

Το παράδειγμα, όμως, του Θεού είναι ανάγκη ν'ακολουθούν και στη συναναστροφή τους με αμαρτωλούς, τους οποίους πρέπει να συγχωρούν και ν'αγαπούν, όπως ακριβώς έκανε ο Θεός, ο οποίος έδειξε έλεος στα αμαρτήματα του λαού του και δεν τον εγκατέλειψε. Αντίθετα, τους έκανε σαφές ότι επιθυμεί την αγάπη τους και όχι θυσίες, όπως αποκαλύπτει ο προφήτης Ωσηέ λέγοντας: «διότι ἔλεος θέλω καί οὐ θυσίαν»¹⁶⁸. Δηλαδή, ο Θεός επισημαίνει ότι ο Νόμος του δεν είναι σωστό να χρησιμοποιείται τυπικά,

¹⁶¹ Λευ. 19,17

¹⁶² Λευ. 19,18

¹⁶³ Ησ. 1,17

¹⁶⁴ Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης*, σ. 8

¹⁶⁵ Εξ. 22,20

¹⁶⁶ Δευτ. 15,15

¹⁶⁷ Walther Zimmerli, *Επίτομη Θεολογία της Παλαιάς Διαθήκης*, ελλ. μετ. Βασίλειος Π. Στογιάννος (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2001) σ. 175

¹⁶⁸ Ωσ. 6,6

αλλά οι άνθρωποι είναι ανάγκη να δίνουν σημασία στην πνευματική θεώρησή του, όπως αναφέρει ο Μέγας Βασίλειος¹⁶⁹. Σ' αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, συμβουλεύει «ἀγάπησον γυναῖκα ἀγαπῶσαν πονηρά καὶ μοιχαλίν, καθὼς ἀγαπᾷ ὁ Θεὸς τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ καὶ αὐτοὶ ἀποβλέπουσιν ἐπὶ θεοῦς ἄλλοτρίους καὶ φιλοῦσιν πέμματα μετὰ σταφίδων»¹⁷⁰. Επίσης, η δυνατότητα συγχώρησης σε αυτόν που μετανοεί, αναφέρεται σαφέστατα στο βιβλίο των Παροιμιών στο χωρίο: «ὁ ἐπικαλύπτων ἀσέβειαν ἑαυτοῦ οὐκ εὐοδωθήσεται, ὁ δὲ ἐξηγούμενος ἐλέγχους ἀγαπηθήσεται»¹⁷¹.

Ιδιαίτερη, όμως, εντύπωση προκαλεί και η αναφορά της αγάπης προς τους εχθρούς. Συγκεκριμένα, ο Θεός δίνει την ακόλουθη εντολή στους Ισραηλίτες: «ἐάν δέ συναντήσης τῷ βοί τοῦ ἐχθροῦ σου ἢ τῷ ὑποζυγίῳ αὐτοῦ πλανωμένοις, ἀποστρέψας ἀποδώσεις αὐτῷ. Ἐάν δέ ἴδῃς τό ὑποζύγιον τοῦ ἐχθροῦ σου πεπτωκός ὑπό τόν νόμον αὐτοῦ, οὐ παρελεύσῃς αὐτό, ἀλλά συνεγερεῖς αὐτό μετ' αὐτοῦ»¹⁷². Οφείλουν, λοιπόν, να βοηθήσουν τον εχθρό τους με το να παραδώσουν σ' αυτόν το ζώο του που χάθηκε και να φροντίσουν να σηκώσουν το γαϊδούρι του που λύγισε από το φορτίο του.

Επιπλέον, αναφέρεται και η ακόλουθη εντολή: «Ἐάν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, τρέφε αὐτόν, ἐάν διψᾷ πότιζε αὐτόν· τοῦτο γάρ ποιῶν ἄνθρακας πυρός σωρεύσεις ἐπὶ τήν κεφαλὴν αὐτοῦ, ὁ δὲ Κύριος ἀνταποδώσει σοι ἀγαθά»¹⁷³. Καλούνται, λοιπόν, οι Ισραηλίτες να συνδράμουν τους εχθρούς τους στην ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών τους εκφράζοντας την αγάπη τους προς αυτούς. Μάλιστα, αν το κάνουν αυτό θα σωρεύσουν στην κεφαλή των εχθρών τους αναμμένα κάρβουνα και ο Θεός θα τους ανταμείψει. Πώς δικαιολογείται, όμως, η προσφορά βοήθειας από μέρος τους προς τους εχθρούς, αν αυτή έχει ως συνέπεια την τιμωρία των εχθρών από τον Θεό; Ο Ιωάννης Χρυσόστομος εξηγεί ότι ο Θεός ήθελε να καταπραΰνει την οργή που μπορεί κάποιος να νιώθει για τον εχθρό του, προσθέτοντας το ενδεχόμενο της τιμωρίας του από τη θεία δικαιοσύνη. Με αυτή, λοιπόν, την προσδοκία της τιμωρίας του, θα μπορούσε να τους πείσει να ευεργετήσουν τον εχθρό τους, μέχρι να είναι σε θέση να παρατήσουν τελείως την οργή τους γι' αυτόν¹⁷⁴.

---

¹⁶⁹ Βασίλειος, αρχιεπίσκοπος Καισαρείας Καππαδοκίας, «Εἰς τόν προφήτην Ησαΐαν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ. 30, στ. 172: «ὁ Θεὸς σαφῶς καὶ ἀναντιρρήτως ἀνάγειν ἡμῶν τόν νοῦν ἐπὶ τήν πνευματικὴν θεωρίαν τοῦ νόμου βιάζεται».

¹⁷⁰ Ωσ. 3,1

¹⁷¹ Παροιμ. 28,13

¹⁷² Εξ. 23, 4-5

¹⁷³ Παροιμ. 25,21-22

¹⁷⁴ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Προς τοὺς μὴ ἀπαντήσαντας εἰς τήν σύναξιν, καὶ εἰς τήν ἀποστολικὴν ῥῆσιν τήν λέγουσαν, Ἐάν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου ψώμιζε αὐτόν, καὶ περὶ τοῦ μνησικακεῖν», *Patrologia Graeca*, J. Migne,

Ως παράδειγμα ευεργεσίας προς τον εχθρό του, αναφέρει τον Δαβίδ, ο οποίος πολλές φορές προστάτευσε τον Σαούλ, αν και εκείνος τον μισούσε, διότι δεν κοίταζε τι ήταν άξιος να πάθει, αλλά πώς ήταν σωστό ο ίδιος να συμπεριφερθεί¹⁷⁵.

Βέβαια, σε κάποια άλλα σημεία, παρακολουθούμε τον Δαβίδ να ικετεύει τον Θεό να εξολοθρευτούν οι εχθροί του («ἀποστραφείησαν εἰς τὰ ὀπίσω καὶ ἐντραπήσαν οἱ θέλοντες μοι κακά») ¹⁷⁶. Επίσης, ο Ωσηέ ζητεί από τον Θεό να δοθούν στους εχθρούς άτεκνες μητέρες και ξεροί μαστοί («δός αὐτοῖς μήτραν ἀτεκνοῦσαν καὶ μαστούς ξηρούς») ¹⁷⁷. Σύμφωνα, όμως, με τον Ευσέβιο Καισαρείας, όπου υπάρχουν τέτοιες αναφορές στην Παλαιά Διαθήκη, δεν ερμηνεύονται ως επιθυμία πρόκλησης κακού στους εχθρούς, αλλά ως προσευχή προς τον Θεό να εκλείψει η αμαρτία και η αδικία ¹⁷⁸. Μάλιστα, δικαιολογεί την άποψή του λέγοντας ότι δεν είναι εχθρός του ανθρώπου ο άνθρωπος, επειδή είναι εικόνα του Θεού, αλλά η επιλογή της κακίας καθιστά τον άλλο εχθρό και γι' αυτό η προσευχή γίνεται, ώστε ν' αφανιστεί το κακό ¹⁷⁹.

Πραγματικά, λοιπόν, το κακό δεν μπορεί να συνυπάρξει με την αγάπη. Γι' αυτό, σύμφωνα με το σχέδιο του Θεού, αυτό θα εξαφανιστεί ολοκληρωτικά στη Βασιλεία του Θεού, όπου θα δεσπόζει η αληθινή θεία αγάπη. Επομένως, ένας άνθρωπος που δεν ακολουθεί τον δρόμο της αγάπης, δεν θα μπορέσει να εισέλθει στο άγιο βασίλειο του Θεού. Εικόνα αυτής της Βασιλείας αποκτά κάποιος ήδη από την Παλαιά Διαθήκη, όπου ο προφήτης Ησαΐας περιγράφοντας αυτόν τον κόσμο της αγάπης, αναφέρει: «Καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον καὶ ταῦρος καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ παιδίον μικρὸν ἄξει αὐτούς· [...] καὶ οὐ μὴ κακοποιήσωσιν οὐδέ μὴ δύνωνται ἀπολέσαι οὐδένα ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, ὅτι ἐνεπλήσθη ἡ σύμπασα τοῦ γινῶναι τὸν Κύριον ὡς ὕδωρ πολὺ κατακαλύψαι θαλάσσης» ¹⁸⁰.

επιμ. εκδ., Τομ.51, στ. 181: «[...] τούς ἄνθρακας ἔθηκε τοῦ πυρός ἵν' ἐλπίδι τῆς τιμωρίας προτραπεῖς, ἐπιδράμη τῆ τοῦ λελυπηκότος εὐεργεσία».

¹⁷⁵ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Προς τούς μή ἀπαντήσαντας εἰς τὴν σύναξιν, καὶ εἰς τὴν ἀποστολικὴν ῥῆσιν τὴν λέγουσαν, Ἐάν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου ψώμιζε αὐτόν, καὶ περὶ τοῦ μνησικακεῖν», στ. 183

¹⁷⁶ Ψαλμ. 39,15

¹⁷⁷ Ωσ. 9,14

¹⁷⁸ Ευσέβιος Καισαρείας, «Ερμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμούς», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.23, στ. 1292-1293: «Ὅταν γάρ ὁ ψαλμοδός εἶπῃ· Ἐκλίποισαν ἀμαρτωλοὶ ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἄνομοι, ὥστε μὴ ὑπάρχειν αὐτούς, τὴν ἀμαρτίαν ἐκλιπεῖν καὶ τὴν ἀνομίαν εὐχεται».

¹⁷⁹ Ευσέβιος Καισαρείας, «Ερμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμούς», στ. 1293: «Ὅν γάρ ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ πολέμιος, ἀλλ' ἢ κατὰ κακίαν τῆς προαιρέσεως κίνησις εἰς ἐχθροῦ τάξιν τὸ τῆ φύσει συνημμένον κατέστησε. Τὸ κακὸν τοίνυν ἐκλιπεῖν εὐχεται· ὁ δὲ ἄνθρωπος κακὸν οὐκ ἔστι. Πῶς γάρ ἄν εἶη κακὸν τοῦ ἀγαθοῦ τὸ ὁμοίωμα;»

¹⁸⁰ Ησ. 11, 6-9

Κεφάλαιο 3ο: Η έννοια της αγάπης στην Καινή Διαθήκη

3.1 Ο Θεός ως πηγή της αγάπης

Μελετώντας την Παλαιά Διαθήκη παρατηρούμε ότι ο Θεός είναι η πηγή της αγάπης, την οποία εκδηλώνει κάθε στιγμή προς τα δημιουργήματά του και τους την μεταδίδει με σκοπό να τα καταστήσει φορείς της. Πληρέστερη, όμως, εικόνα για την αγάπη του Θεού αποκτάμε στην Καινή Διαθήκη, όπου εκτυλίσσεται η αποκάλυψη από τον Ιησού Χριστό.

Ειδικότερα, ο ευαγγελιστής Ιωάννης, ο οποίος μας μεταφέρει τη διδασκαλία του Ιησού, μας πληροφορεί ότι «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν» και ότι «ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ γενένηται καὶ γινώσκει τὸν Θεόν»¹⁸¹. Επομένως, η αγάπη δεν αποτελεί κάποια ιδιότητα του Θεού, αλλά μας φανερώνει «το εἶναι του»¹⁸². Εφόσον λέγεται ότι ο Θεός είναι αγάπη και όχι ότι έχει αγάπη, κατανοούμε ότι η αγάπη αποκτά οντολογική σημασία¹⁸³. Συνεπώς, αποτελεί τρόπο ύπαρξης του Θεού και διαφέρει από την ανθρώπινη αγάπη¹⁸⁴. Γι' αυτό, για να μπορέσει να την κατανοήσει ο άνθρωπος, είναι απαραίτητη η αποκάλυψή της από τον Υιό του Θεού και η συμμετοχή σε αυτήν με την επενέργεια του Αγίου Πνεύματος¹⁸⁵. Αυτό επιβεβαιώνει και ο Απόστολος Παύλος όταν λέει: «ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος Ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν»¹⁸⁶.

Κατά συνέπεια, η αγάπη αποτελεί οντολογικό γνώρισμα του Τριαδικού Θεού, καθώς «ο Θεός είναι αγάπη ως ομοούσια και αδιαίρετη ενότητα τριῶν Προσώπων»¹⁸⁷. Η αγάπη, λοιπόν, είναι δυνατή μόνο μέσα από την κοινωνία προσώπων, γεγονός που αντανακλάται στην τέλεια κοινωνία του Πατέρα με τον Υιό και το Άγιο Πνεύμα¹⁸⁸. Γι' αυτό και η αγάπη του Τριαδικού Θεού αποτελεί πρότυπο για τον άνθρωπο. Η τριαδική κοινωνία χαρακτηρίζεται, από τελειότητα, καθώς υπάρχει πληρότητα αγάπης μεταξύ των

---

¹⁸¹ Α΄ Ιω. 4, 7-8

¹⁸² Γεώργιος Ι. Μαντζαρίδης, *Χριστιανική Ηθική*, Α΄ τόμος (Αγιο Όρος: Εκδόσεις «Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου», 2018) σ. 79

¹⁸³ Ηλίας Βουλγαράκης, *Σχέδιασμα για την Αγάπη* (Αθήνα: Εκδόσεις Μαΐστρος, 2004) σ. 11

¹⁸⁴ Βουλγαράκης, *Σχέδιασμα για την Αγάπη*, σ. 11

¹⁸⁵ Βουλγαράκης, *Σχέδιασμα για την Αγάπη*, σ. 11

¹⁸⁶ Ρωμ. 5,5

¹⁸⁷ Μαντζαρίδης, *Χριστιανική Ηθική*, Α΄ τόμος, σ. 181

¹⁸⁸ Βουλγαράκης, *Σχέδιασμα για την Αγάπη*, σ. 12

Προσώπων, τα οποία ανταποκρίνονται σ'αυτήν στον μέγιστο βαθμό¹⁸⁹. Κατά αυτόν τον τρόπο, η αγάπη του Θεού συνδέεται «με τη δεκτικότητα, τη συνδιαλλαγή, την αλληλεγγύη και την αυτοπροσφορά»¹⁹⁰.

Επομένως, η αιτία της αγάπης του Θεού μπορεί να αναζητηθεί στην αγαθή φύση του και όχι σε κάποια σκοπιμότητα, όπως συμβαίνει στην ανθρώπινη αγάπη¹⁹¹. Η θεία αγάπη, λοιπόν, δεν είναι «έκ του κόσμου τούτου», αλλά είναι η λειτουργία της Θείας Χάρης στο εσωτερικό της ανθρώπινης ύπαρξης¹⁹². Δεν είναι ένα απλό συναίσθημα, αλλά ένα θείο μυστήριο που πλημμυρίζει την ύπαρξη εκείνου που αγαπά¹⁹³. Γι'αυτό, κανένας δεν μπορεί ν'αγαπά αληθινά, αν δεν συνδέεται με τον Θεό και δεν έχει εμποτισθεί με τη θεία αγάπη¹⁹⁴.

Αυτό, βέβαια, δεν μπορεί να γίνει κατανοητό από την ανθρώπινη λογική, καθώς, όπως τονίζει ο Απόστολος Παύλος, η θεία αγάπη είναι «υπερβάλλουσα τῆς γνώσεως» και μόνο όποιος «κραταιωθεί» με τη δύναμη του Αγίου Πνεύματος και κατοικήσει ο Χριστός στην καρδιά του, μπορεί να γνωρίσει την αγάπη του Χριστού¹⁹⁵.

Ως εκ τούτου, η αγάπη αυτή φέρνει τον άνθρωπο κοντά στον Θεό και τον ενώνει μαζί του. Είναι «μια κατερχόμενη εκ των άνω αγάπη», η οποία παρέχεται απ'τον Θεό στον άνθρωπο, σύμφωνα με τη ρήση: «Ὁὐ γάρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός πνεῦμα δειλίας, ἀλλά δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ»¹⁹⁶. Μάλιστα, ενώ «ἡ γνῶσις φυσιοῦ» και γεννά έπαρση στην ανθρώπινη ψυχή, «ἡ ἀγάπη οἰκοδομεῖ» και «εἰ τίς ἀγαπᾷ τόν Θεόν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ'αὐτοῦ»¹⁹⁷. Δηλαδή, όποιος ανταποκρίνεται σ'αυτήν την αγάπη και αγαπά τον Θεό, τότε εκείνος τον φωτίζει και τον διδάσκει την αληθινή γνώση. Επιπλέον, «ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ, μένει καὶ ὁ Θεός ἐν αὐτῷ»¹⁹⁸. Γι'αυτό, δεν υπάρχει άλλος δρόμος

¹⁸⁹ Βουλγαράκης, *Σχεδιάγραμμα για την Αγάπη*, σ. 24

¹⁹⁰ Ware, *Επειδή αγαπώ*, σ. 28

¹⁹¹ Γεωργοπούλου, «Η χριστιανική αγάπη και ο άνθρωπος», σ. 648

¹⁹² Vladimir Lossky, *Η Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, ελλ. μετ. Στέλλα Κ. Πλευράκη (Θεσσαλονίκη, 1964), σ. 251

¹⁹³ Μέγας Λ. Φαράντος, «Ο Ιησούς Χριστός και η σπουδαιότητά του για την ανθρωπότητα», στο *Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, τομ. 36, Κων. Ηλ. Λιάκουρας, επιμ. εκδ. (Αθήνα, 2001) σσ. 273-274

¹⁹⁴ Φαράντος, «Ο Ιησούς Χριστός και η σπουδαιότητά του για την ανθρωπότητα», σ. 274

¹⁹⁵ Εφ. 3, 16-19: «ἵνα δώῃ ὑμῖν (ενν. ὁ Πατήρ) κατὰ τόν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ δυνάμει κραταιωθῆναι διά τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τόν ἔσω ἄνθρωπον, κατοικήσαι τόν Χριστόν διά τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐν ἀγάπῃ ἑρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις τί τό πλάτος καὶ μήκος καὶ βάθος καὶ ὕψος, γνῶναι τε τήν υπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τό πλήρωμα τοῦ Θεοῦ».

¹⁹⁶ Β' Τιμ. 1,7

¹⁹⁷ Α' Κορ. 8, 2-3

¹⁹⁸ Α' Ιω. 4,16

που να οδηγεί σε κοινωνία τον άνθρωπο με τον Θεό παρά μόνο ο δρόμος της θείας αγάπης.

Επομένως, η αγάπη του Θεού προς τον άνθρωπο σημαίνει ότι ο Θεός εισέρχεται στη ζωή του, ενώνει τον εαυτό του με την ανθρώπινη ύπαρξη και τον κάνει διαθέσιμο σ'αυτήν¹⁹⁹. Ο Θεός, λοιπόν, είναι «το Είναι, η Ζωή, η Δύναμη, το Φως και η Αγάπη που δίνει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να είναι, να ζει, να είναι αποτελεσματικός, να γνωρίζει, ν'αγαπά»²⁰⁰. Συνακόλουθα, η ψυχή που αγαπά τον Θεό, προσκολλάται σ'εκείνον με υπερβολικό ζήλο και εναποθέτει κάθε ελπίδα της σ'αυτόν²⁰¹. Βιώνει «τον θείο έρωτα», ο οποίος σύμφωνα με τον Άγιο Νεκτάριο, είναι «η ολοκληρωμένη αγάπη του θείου, η οποία εκδηλώνεται ως ακατάπαυστος πόθος του»²⁰². Η λέξη «έρως» είναι μία λέξη που επιλέγουν συχνά οι Πατέρες της Εκκλησίας, για να περιγράψουν την υπέροχη δύναμη της αγάπης που οδηγεί τον άνθρωπο στον Θεό, στον εμπνευστή αυτού του θείου δώρου²⁰³.

Αυτό το δώρο της αγάπης ο Θεός το προσφέρει σε όλους τους ανθρώπους. Η αγάπη του δεν είναι επιλεκτική, όπως η ανθρώπινη, αλλά απευθύνεται σε όλα τα δημιουργήματά του. Επομένως, έχει «καθολικό και ευεργετικό χαρακτήρα», καθώς όχι μόνο την δίνει απλόχερα σε όλα τα όντα και τα ζωογονεί, αλλά επιπλέον χαίρεται, επειδή ευεργετεί²⁰⁴. Μάλιστα, ενδεικτικά της καθολικότητας της αγάπης του Θεού είναι τα ακόλουθα λόγια του Αποστόλου Παύλου: «οὓς καί ἐκάλεσεν ἡμᾶς οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων, ἀλλά καί ἐξ ἐθνῶν, ὡς καί ἐν τῷ Ὠσηέ λέγει· καλέσω τόν οὐ λαόν μου λαόν μου, καί τήν οὐκ ἠγαπημένην ἠγαπημένην»²⁰⁵.

Κατά συνέπεια, από αυτήν την αγάπη δεν μπορούν να εξαιρεθούν οι αμαρτωλοί. Εξάλλου, η αγάπη του είναι το μόνο φάρμακο, για να θεραπευτεί η αμαρτία. Ο Θεός είναι ο Πατέρας που συγχωρεί τον πλανημένο γιο του, όπως αποκάλυψε ο Ιησούς Χριστός στην παραβολή του Ασώτου²⁰⁶. Το κεντρικό σημείο αυτής της παραβολής είναι η αγάπη του Πατέρα, που δεν εγκαταλείπει το παιδί του που παραστράτησε, αλλά το δέχεται με μεγάλη

¹⁹⁹ Edward Collins Vacek, S. J. *Love, Human and Divine. The Heart of Christian Ethics* (χ.τ., Georgetown University Press, 1994) σ. 123

²⁰⁰ Vacek, *Love, Human and Divine. The Heart of Christian Ethics*, σ. 123

²⁰¹ Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως, *Το Γνώθι σαυτόν. Κείμενα αυτογνωσίας*, Σταυρούλα Σταμάτη, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Αθως, 2017) σ. 122

²⁰² Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως, *Το Γνώθι σαυτόν. Κείμενα αυτογνωσίας*, σ. 121

²⁰³ π. Φιλόθεος Φάρος, *Έρωτος Φύσις* (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2007) σ. 44

²⁰⁴ Φαράντος, «Ο Ιησούς Χριστός και η σπουδαιότητά του για την ανθρωπότητα», σ. 275

²⁰⁵ Ρωμ. 9, 24-25

²⁰⁶ Λκ. 15, 11-32

χαρά, όταν μετανοεί²⁰⁷. Πραγματικά, τονίζει ο ίδιος ο Χριστός «Οὕτως λέγω ὑμῖν, γίνεται χαρά ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῶ μετανοοῦντι»²⁰⁸.

Κατὰ παρόμοιο τρόπο συμπεριφέρθηκε ο Θεός ως Πατέρας απέναντι στο αμαρτωλό γένος των ανθρώπων, όταν θέλησε ελεύθερα να στείλει τον Μονογενή Υιό του, για να τους σώσει από την πλάνη τους και να τους οδηγήσει στην αληθινή ζωή. Ο ευαγγελιστής Ιωάννης τονίζει ιδιαίτερα ότι «ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεός εἰς τὸν κόσμον ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ»²⁰⁹. Ἐτσι, «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν»²¹⁰. Αυτή η ενέργεια του Θεού ήταν το αποκορύφωμα της αγάπης του για τον άνθρωπο, καθώς όχι μόνο αποκάλυψε το θείο θέλημά του διαμέσου του Υιού του με πληρότητα, αλλά και έφτασε σε σημείο να θυσιάσει ὅ,τι πολυτιμότερο είχε για τη λύτρωση του ανθρώπου από την αμαρτία και τον θάνατο. Με αυτό τον τρόπο, η αγάπη του Θεού που εκδηλώθηκε ήδη από την εποχή της Παλαιάς Διαθήκης, φτάνει σε κορύφωση στην Καινή Διαθήκη, όπου πραγματοποιούνται όλα ὅσα είχαν προτυπωθεί από την εποχή των προπατόρων, των πατριαρχῶν και των προφητῶν. Μάλιστα, το «παράδοξο» της αγάπης του Θεού είναι ὅτι αγαπά τον ἄνθρωπο ως αμαρτωλό και δείχνει την αγάπη του γι'αυτόν, ὅσο είναι αμαρτωλός, με το να θυσιάσει τον Υιό του²¹¹. Σύμφωνα με τον Απόστολο Παῦλο «συνίστησι δέ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεός, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε»²¹² Ο σταυρικός θάνατος, λοιπόν, του Χριστοῦ φανερώνει, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο γεγονός της Θείας Οικονομίας, την αγάπη του Θεοῦ²¹³. Γι'αυτό, ο μαθητής του Χριστοῦ, Ιωάννης, επισημαίνει «ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἵλασμόν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν»²¹⁴.

Ὡστόσο, ο σταυρικός θάνατος του Χριστοῦ δεν είναι μόνο «ἵλασμός» και «καταλλαγή» και «ειρήνευσις» με τον Θεό, ἀλλὰ είναι και κατάργηση του θανάτου, καθώς με την Ανάσταση του Χριστοῦ διαλύεται το βασίλειο του Ἄδη²¹⁵. Ἐτσι, η οδός της τέλει

²⁰⁷ Eduard Lohse, *Επίτομη Θεολογία της Καινῆς Διαθήκης*, ελλ. μετ. Σάββας Αγουρίδης (Αθήνα: Εκδόσεις Κέντρο Βιβλικῶν Μελετῶν Ἄρτος Ζωῆς, 1993) σ. 54

²⁰⁸ Λκ. 15, 10

²⁰⁹ Α' Ιω. 4,9

²¹⁰ Ιω. 1,14

²¹¹ William Lillie, «The Christian Conception of Love» στον διαδικτυακό τόπο: <http://journals.cambridge.org/abstract/S0036930600052832> (ημερομηνία ανάκτησης: 5-1-2022)

²¹² Ρωμ. 5,8

²¹³ Ιωαννίδης, *Η καινή εντολή της αγάπης και ο ύμνος αυτής από του Αποστόλου Παύλου*, σ.25

²¹⁴ Α' Ιω. 4,10

²¹⁵ Ευάγγελος Δ. Θεοδώρου, «Ο εν Χριστώ καινός άνθρωπος», *Θεολογία* 67 (1996) σ. 11

αγάπης είναι εκείνη που οδηγεί στον Γολγοθά και την Ανάσταση²¹⁶. Εξάλλου, όπως είπε ο Χριστός, «μείζονα ταύτης αγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ»²¹⁷. Ο Χριστός, λοιπόν, ελεύθερα και με τη θέλησή του οδηγήθηκε στον Σταυρό, γεγονός που αποδεικνύει και τη δική του αγάπη προς τον άνθρωπο. Δεν θα μπορούσε, βέβαια, να ισχύει κάτι διαφορετικό, αφού η αγάπη είναι οντολογικό στοιχείο του Τριαδικού Θεού. Η αγάπη αυτή του Θεού προς τον άνθρωπο εκπληρώνεται «ἐν τῷ Χριστῷ καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ»²¹⁸.

Ο Χριστός «εἶναι ο Θεός που ἔρχεται να ζήσει ως τέλειος ἄνθρωπος την αγάπη του, στην οποία καλεῖ με θερμὴ και επιμονή»²¹⁹. Δίνει το παράδειγμα της θείας αγάπης, η οποία είναι ἐκδηλῆ σε ὅλη τη ζωὴ του. Αφοσιωμένος στον Πατέρα και τη θεία αποστολή του, λέει προς εκείνον «ἐγὼ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς, τό ἔργον ἐτελείωσα ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω»²²⁰. Ομολογεί προς εκείνον την αγάπη του, με την οποία και ο ἴδιος ο Πατέρας ἔχει αγκαλιάσει τον Υἱό του και δείχνει το ενδιαφέρον του για τους ανθρώπους παρακαλώντας τον για την ενότητα μαζί τους. Συγκεκριμένα, λέει: «ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σύ ἐν ἐμοί, ἵνα ὧσι τετελειωμένοι εἰς ἓν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι σύ με ἀπέστειλας καὶ ἠγάπησας αὐτούς καθὼς ἐμέ ἠγάπησας»²²¹. Ο Χριστός προσλαμβάνοντας την ανθρώπινη φύση, την ανυψώνει και της δίνει τη δυνατότητα να θεωθῆ. Μάλιστα, ο Απόστολος Παῦλος τονίζει: «καθὼς καὶ ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρό καταβολῆς κόσμου εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ, ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς εἰς υἰοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν, κατὰ την εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ»²²². Επομένως, δια του Χριστοῦ πραγματοποιεῖται η θεία υιοθεσία του ἀνθρώπου, ο οποίος καθίσταται «τέκνον» Θεοῦ και ἀδελφός του Ἰησοῦ. Γι'αυτό, ο ευαγγελιστὴς Ἰωάννης λέει: «Ἴδετε ποταπὴν ἀγάπην δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατὴρ ἵνα τέκνα Θεοῦ κληθῶμεν»²²³.

Επιπλέον, ο Χριστός ἦταν πάντα κοντὰ στους ἀνθρώπους σε ὅλη τη διάρκεια της ἐπίγειας ζωῆς του. Μοίραζε την αγάπη του σε ὅλους ανεξαιρέτως και ἰδιαίτερα στους

²¹⁶ Δέσποινα Δ. Κοντοστεργίου, «Αγάπη και Ἔρως κατὰ τον Συμεών τον Νέον Θεολόγον», *Θεολογία* 70 (1999) σ. 528

²¹⁷ Ιω. 15,13

²¹⁸ Αντώνιος Γ. Κόμπος, Μητροπολίτης Σισανίου και Σιατίστης, «Ἡ ἐπὶ τῆς ἀγάπης θεμελίωσις τῆς περὶ σωτηρίας πεποιθήσεως», *Θεολογία*, 61 (1990) σ. 545

²¹⁹ Wiener, «Αγάπη», σ.12

²²⁰ Ιω. 17,4

²²¹ Ιω. 17,23

²²² Εφ. 1, 4-6

²²³ Α' Ιω. 3,1

περιφρονημένους και αδύναμους. Συνήθιζε να λέει: «Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καὶ ἐγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς»²²⁴. Βίωσε ὅλο τον πόνο και τη δυστυχία των ανθρώπων και έγινε στόχος καταδίωξης από τους φανατικούς Ιουδαίους. Προδόθηκε από έναν μαθητή του, τον Ιούδα, και υπέστη εξευτελισμούς και βασανιστήρια με τελική κατάληξη τον αιμωτικό θάνατο. Έμεινε πιστός στο καθήκον του, καθώς έλεγε ότι «ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἤλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν»²²⁵. Επιτέλεσε με ὅλη την προθυμία του ἕνα καθήκον αγάπης. Ανέβηκε στον Σταυρό, επειδή ήθελε να θεραπεύσει την αδυναμία και την ανικανότητα του ανθρώπου να αγαπά²²⁶. «Ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπῆκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ», ὡπως σημειώνει ο Απόστολος Παῦλος²²⁷. Αλλά ακόμα κι εκείνη την ἔσχατη στιγμή, δεν κράτησε κακία στους σταυρωτές του, αλλά εἶπε στον Πατέρα: «πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γάρ οἶδασι τί ποιοῦσι»²²⁸.

Ο Σταυρός, λοιπόν, του Χριστού, μας διδάσκει την αληθινή θεία αγάπη· μια αγάπη ταπεινώσεως, θυσίας, προσφορᾶς και ανιδιοτέλειας. Αυτή η αγάπη έχει γερά θεμέλια και είναι ἀφθαρτη, επειδή είναι η θεία αγάπη. Γι'αυτό, ο Απόστολος Παῦλος τονίζει ότι «ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς, κρίναντας τοῦτο, ὅτι εἰ εἶς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον», αφού «γέγονε καινὰ τὰ πάντα»²²⁹. Είναι τόσο ισχυρή η αγάπη του Θεοῦ που συγκρατεῖ τους πάντες και τα πάντα και ανακαινίζει τον κόσμο. Γι'αυτό, τίποτα δεν μπορεί να χωρίσει τον ἄνθρωπο ἀπ'αυτήν, σύμφωνα με τον Απόστολο Παῦλο, ο οποίος πολύ παραστατικά επισημαίνει: «τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμός ἢ λιμός ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα; [...] ἀλλ'ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Πέπεισμαι γάρ ὅτι οὐ θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαί οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος οὔτε τις κτίσις ἕτερα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν»²³⁰. Επομένως, τίποτα δεν μπορεί να νικήσει την ἀήττητη αγάπη του Θεοῦ, η οποία προφυλάσσει τον ἄνθρωπο ἀπ'ὅλους τους κινδύνους. Αρκεί εκείνος να μένει κοντά στον φιλεύσπλαγχο Θεό, ὡπως υπογραμμίζει ο

---

²²⁴ Μτθ. 11,28

²²⁵ Μτθ. 20,28

²²⁶ Παῦλος, Μητροπολίτης Σισανίου και Σιατίστης, *Δεν ἔχουμε ἄλλο δρόμο ἀπὸ την ἀγάπη* (Αθήνα: Εκδόσεις Ἐν Πλω, 2020) σ. 113

²²⁷ Φιλ. 2,8

²²⁸ Λκ. 23,34

²²⁹ Β' Κορ. 5,14-17

²³⁰ Ρωμ. 8,35-37-39

Ιωάννης Χρυσόστομος, ο οποίος περιγράφει την αγάπη του Χριστού στο ακόλουθο απόσπασμα: «Ἐγώ (ενν. ὁ Χριστός) γάρ ὧν δίδωμι οὐκ ἀπαιτῶ σε μισθόν, ἀλλά καί αὐτοῦ τούτου μισθόν σοι προσοφείλω, ἄν τοῖς ἐμοῖς χρήσασθαι βουληθῆς ἅπανσι. Τί ταύτης γένοιτ' ἄν ἴσον τῆς φιλοτιμίας; Ἐγώ πατήρ, ἐγώ ἀδελφός, ἐγώ νυμφίος, ἐγώ οἰκία, ἐγώ τροφή, ἐγώ ἱμάτιον, ἐγώ ρίζα, ἐγώ θεμέλιος, πᾶν ὅπερ ἄν θέλης ἐγώ· [...] μόνον οικείως ἔχε προς ἐμέ. Ἐγώ πένης διά σε καί ἀλήτης διά σε· ἐπί σταυροῦ διά σε, ἐπί τάφου διά σε· ἄνω ὑπέρ σοῦ ἐντυγχάνω τῷ Πατρὶ, κάτω ὑπέρ σοῦ πρεσβευτής παραγέγονα παρά τοῦ Πατρός. Πάντα μοι σύ, καί ἀδελφός, καί συγκληρονόμος, καί φίλος, καί μέλος»²³¹.

3.2 Η αγάπη προς τον πλησίον

3.2.1 Η νέα διάσταση της ανθρώπινης αγάπης προς τον Θεό

Βασική προϋπόθεση για την έκφραση της αγάπης του ανθρώπου προς τον Θεό είναι η τήρηση των εντολών του. Όπως αποκάλυψε ο Χριστός, «ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου καί τηρῶν αὐτάς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με. Ὁ δέ ἀγαπῶν με ἀγαπηθήσεται ὑπό τοῦ πατρὸς μου, καί ἐγώ ἀγαπήσω αὐτόν καί ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν»²³². Η τήρηση των θείων εντολών είναι αναγκαία, προκειμένου «να συντονιστεί ο άνθρωπος με τη θεία ενέργεια» και να μετάσχει στη θεία ζωή²³³. Επιπλέον, με την εφαρμογή του θείου θελήματος καθίσταται αγγελιαφόρος του μηνύματος του Χριστού και ενώνεται πραγματικά μαζί του μετέχοντας στη θεία αγάπη²³⁴.

Οι δύο σπουδαιότερες εντολές, τις οποίες ξεχώρισε ο Χριστός από τον Μωσαϊκό Νόμο και σύνδεσε ἀρρηκτα μεταξύ τους είναι οι ακόλουθες: «ἀγαπήσεις Κύριον τόν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καί ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καί ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. Αὕτη ἐστὶ πρώτη καί μεγάλη ἐντολή. Δευτέρα δέ ὁμοία αὐτῇ· ἀγαπήσεις τόν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὄλος ὁ νόμος καί οἱ προφῆται κρέμανται»²³⁵. Παρατηρούμε ότι

²³¹ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Εἰς Ματθαῖον», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.58, στ. 700

²³² Ιω. 14,21

²³³ Γεώργιος Ι. Μαντζαρίδης, *Χριστιανική Ηθική*, Τομ. Β' (Ἅγιο Ὄρος: Εκδόσεις Ἱερά Μονή Βατοπαιδίου, 2015) σ. 208

²³⁴ Karl Barth, *Η προς Ρωμαίους Επιστολή*, ελλ. μετ. Γιώργος Βλαντής (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2015) σ. 398

²³⁵ Μτθ. 22, 37-40

αυτές οι δύο εντολές αποτελούν το κέντρο της χριστιανικής ζωής και θεωρούνται ανώτερες από όλες τις εντολές της Μωσαϊκής Νομοθεσίας²³⁶. Ενώ στην Παλαιά Διαθήκη, απαραίτητη προϋπόθεση για την ανταπόκριση των ανθρώπων στην αγάπη του Θεού ήταν η τήρηση του Νόμου γενικά, στην Καινή Διαθήκη η έννοια της θείας αγάπης αποκτά μια νέα διάσταση, καθώς είναι αδιανόητη η αγάπη προς τον Θεό, εάν δεν συνοδεύεται από την αγάπη προς τον πλησίον. Γι'αυτό ο Ευαγγελιστής Ιωάννης τονίζει: «εάν τις εἶπῃ ὅτι ἀγαπῶ τόν Θεόν, καί τόν ἀδελφόν αὐτοῦ μισῶ, ψεύστης ἐστίν· ὁ γάρ μή ἀγαπῶν τόν ἀδελφόν ὃν ἐώρακε, τόν Θεόν ὃν οὐχ ἐώρακε πῶς δύναται ἀγαπᾶν;»²³⁷

Βέβαια, η αγάπη προς τον Θεό καλλιεργεί την αγάπη προς τον πλησίον, καθώς, αν ο άνθρωπος δεν έχει μνηθεί στη θεία αγάπη, δεν μπορεί ν'αγαπήσει αληθινά κανένα²³⁸. Αλλά και η αγάπη προς τον πλησίον οδηγεί στην αγάπη προς τον Θεό, αφού μόνο τότε βρίσκει το αληθινό νόημά της²³⁹. Έτσι, η αγάπη προς τον πλησίον προέρχεται από τον Θεό, που είναι η πηγή της και επιστρέφει σ'αυτόν, καθώς αγαπώντας κάποιος τον συνάνθρωπό του, ο οποίος είναι εικόνα του Θεού, αγαπά τον ίδιο τον Κύριο²⁴⁰.

Τόσο σημαντική είναι η αγάπη προς τον πλησίον, ώστε ο Χριστός τονίζει: «ἐντολήν καινήν δίδωμι ὑμῖν ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθώς ἠγάπησα ὑμᾶς ἵνα καί ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους»²⁴¹. Επομένως, ο άνθρωπος καλείται ν'αγαπά τον πλησίον του όχι μόνο όπως τον εαυτό του, αλλά περισσότερο απ'αυτόν με μέτρο την αγάπη του Χριστού («καθώς ἠγάπησα ὑμᾶς») ²⁴². Δηλαδή, οφείλει να φτάνει σε σημείο να θυσιάζει ακόμα και τα προσωπικά συμφέροντά του, προκειμένου να εξυπηρετήσει τον πλησίον του που έχει ανάγκη από βοήθεια²⁴³.

Ωστόσο, προκύπτει το ερώτημα: Γιατί αυτή η εντολή ονομάστηκε από τον Χριστό «καινή», εφόσον ήδη υπήρχε στον Μωσαϊκό Νόμο; Ο Χριστός είχε διαπιστώσει ότι οι Ιουδαίοι ενδιαφέρονταν περισσότερο για την τυπική τήρηση του Νόμου και αδιαφορούσαν για τους συνανθρώπους τους. Γι'αυτό, τους είχε πει: «ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι τήν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς»²⁴⁴. Επομένως, στην κοινωνία αυτή δεν υπήρχε η

²³⁶ Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης*, σ. 10

²³⁷ Α' Ιω. 4,20

²³⁸ Μαντζαρίδης, *Χριστιανική Ηθική*, Τομ. Β', σ. 211

²³⁹ Μαντζαρίδης, *Χριστιανική Ηθική*, Τομ. Β', σ. 211

²⁴⁰ Wiener, «Αγάπη», σ.15

²⁴¹ Ιω. 13, 34

²⁴² Βασίλειος Παπαδάκης αρχιμανδρίτης, *Η αληθινή έννοια της αγάπης* (Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη, 2015) σ. 205

²⁴³ Παπαδάκης, *Η αληθινή έννοια της αγάπης*, σ. 206

²⁴⁴ Ιω. 5, 42

αληθινή αγάπη, την οποία θέλησε να διδάξει με το παράδειγμά του. Μιλώντας τους, λοιπόν, για μια καινούργια εντολή θέλει να τους θυμίσει ότι πλέον έχουν αγαπηθεί με έναν τρόπο εσχατολογικό και οριστικό βιώνοντας την αγάπη του Θεού μέσα από τη θυσία του Υιού του²⁴⁵. Συνεπώς, αυτή η παλαιά εντολή καθίσταται καινή, επειδή λαμβάνει νέο περιεχόμενο με την ενανθρώπιση του Υιού και Λόγου του Θεού και τη Σταυρική θυσία του²⁴⁶.

Σχετικά με αυτό, ο Ισίδωρος Πηλουσιώτης επισημαίνει ότι, όπως ο Χριστός δεν υπολόγισε τον εαυτό του, αλλά έδωσε προτεραιότητα στο όφελος των ανθρώπων, έτσι και κάθε άνθρωπος πρέπει να προσβλέπει στο καλό του πλησίον του²⁴⁷. Επίσης, ο Κύριλλος Αλεξανδρείας χαρακτηρίζει πρωτόγνωρο αυτό το μέτρο της αγάπης, σύμφωνα με το οποίο, όπως ο Χριστός αγάπησε τον άνθρωπο περισσότερο από τον εαυτό του, έτσι κι εκείνος δεν πρέπει να θεωρεί τίποτα ανώτερο από την αγάπη προς τους αδελφούς του²⁴⁸.

Το ενδιαφέρον προς τον πλησίον εκφράζεται και με «τον χρυσό κανόνα» της χριστιανικής συμπεριφοράς, σύμφωνα με τον οποίο ο Χριστός τονίζει: «Πάντα οὖν ὅσα ἄν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς»²⁴⁹. Δεν πρόκειται για μία απλή ηθική προτροπή, αλλά για τη συνειδητοποίηση της ανάγκης μετατόπισης από το «εγώ» στο «εσύ» που είναι ο πλησίον²⁵⁰. Το «εγώ» και το «εσύ» δεν συνυπάρχουν απλά, αλλά ενυπάρχουν σε μια αδιάρρηκτη ενότητα, στην οποία ο καθένας διατηρεί την ιδιαιτερότητά του κατά το πρότυπο της τριαδικής κοινωνίας²⁵¹. Έτσι, ο άνθρωπος καλείται όχι σε μια μορφή παθητικής αγάπης, αλλά σε έναν τρόπο ζωής που καθορίζεται από την ενεργητική δύναμη της αγάπης προς τον πλησίον. Μέσα από αυτή τη δράση, η αγάπη του

²⁴⁵ Τζέφφρυ Μπάλντουιν, «Τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς. Ἡθικὴ ἀνατροπὴ στο Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου» στο Σταύρος Ζουμπούλακης, επιμ. εκδ., *Ἡ ἐπιστροφὴ τῆς ἠθικῆς. Παλαιὰ καὶ νέα ερωτήματα* (Αθήνα: Εκδόσεις Ἄρτος Ζωῆς, 2013) σ.92

²⁴⁶ Μπρατσιώτης, *Τὸ νόημα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης*, σ. 12

²⁴⁷ Ισίδωρος Πηλουσιώτης, «Ἐπιστολῶν Βιβλίον Γ΄», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.78, στ. 1044: «Διό καὶ καινὴν ἐντολὴν αὐτὴν ἐκάλεσεν. Ἄλλο γάρ τὸ ἀγαπῆσαι τὸν πέλας ὡς ἑαυτοῦ· ἄλλο καὶ τὰ οἰκεῖα παριδεῖν, ἵνα τὰ τῶν πέλας ἐπανορθώσῃ. Ὡσπερ γάρ αὐτός οὐ πρὸς τὸ οἰκεῖον ὕψος, ἀλλὰ πρὸς τὸ τῶν ἀνθρώπων ὄφελος εἶδε, καὶ ταπεινώσας ἑαυτόν, μορφὴν δούλου κατηξίωσε λαβεῖν, ἵνα τοὺς δούλους εἰς υἰοθεσίαν ἀγάγῃ· οὕτω καὶ ἕκαστον ἡμῶν ἐκέλευσε, μὴ πρὸς τὸ οἰκεῖον κέρδος ὄρᾶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ τῶν πέλας ὄφελος βλέπειν».

²⁴⁸ Κύριλλος Αλεξανδρείας, «Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.74, στ. 161 καὶ 164: «[...] ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς ὑπὲρ ἑαυτὸν [...] Ἐένον οὖν ἄρα τῆς ἀγάπης τὸ μέτρον. Οὕτω καὶ ὑμᾶς διακεῖσθαι κελεύει, οὐδὲν ὄλως τῆς εἰς ἀδελφούς προτιθέντας ἀγάπης [...]»

²⁴⁹ Μτθ. 7, 12

²⁵⁰ Γεώργιος Π. Πατρώνος, *Ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου* (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1995) σ. 276

²⁵¹ Γεωργοπούλου, «Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη καὶ ὁ ἀνθρώπος», σ. 645

φτάνει στον Θεό, καθώς το ν'αγαπάς τον Θεό είναι αδιαχώριστο από το ν'αγαπάς τους ανθρώπους και τον κόσμο που αγαπά ο Θεός²⁵².

Εκτός, όμως, από τα παραπάνω, ένα ακόμα σημείο στο οποίο διαφοροποιείται η Καινή Διαθήκη από την Παλαιά, είναι η έννοια του πλησίον. Συγκεκριμένα, ενώ στην Παλαιά Διαθήκη ο όρος πλησίον αφορούσε κυρίως τους ομοεθνείς και τους προσήλυτους, στην Καινή Διαθήκη αναφέρεται στον άλλο γενικά²⁵³. Τη χριστιανική έννοια του πλησίον αποκάλυψε ο Χριστός με την παραβολή του καλού Σαμαρείτη (Λκ. 10, 25-37), κατά την οποία πλησίον δεν αποδείχτηκαν οι ομοεθνείς και ομόθρησκοι του Ιουδαίου, αλλά ένας Σαμαρείτης. Επομένως, αυτό που καθορίζει τον πλησίον δεν είναι ούτε ο τόπος ούτε η συγγένεια ούτε η εθνότητα, αλλά μόνο η αγάπη²⁵⁴. Δηλαδή, πλησίον είναι εκείνος που αγαπά και παρέχει τη βοήθειά του και το έλεός του στον συνάνθρωπό του και όχι αυτός που έχει ανάγκη και γίνεται απλά παθητικός δέκτης της αγάπης²⁵⁵. Σύμφωνα με τη διδασκαλία του Χριστού, ολόκληρος ο κόσμος καλείται να μεταμορφωθεί από παθητικός δέκτης της αγάπης του Θεού «σε ενεργό μέτοχο και κοινωνό της προς αλλήλους αγάπης»²⁵⁶. Συνεπώς, στην προτροπή «ἀγαπαῖτε ἀλλήλους», το «ἀλλήλους» αφορά όλους τους ανθρώπους και όχι μόνο εκείνους που είναι άξιοι ν'αγαπώνται²⁵⁷. Γι'αυτό, ο Απόστολος Παύλος τονίζει: «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδέ Ἑλληνας, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδέ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θήλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἶς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»²⁵⁸.

Επιπλέον, στην παραβολή της τελικής κρίσης (Μτθ. 25, 31-46) ο Χριστός θέτει ως κριτήριο σωτηρίας την αγάπη προς τον συνάνθρωπο αναφερόμενος στον ξένο, τον πτωχό, τον ασθενή, τον φυλακισμένο και ταυτίζει τον εαυτό του μ'εκείνους, επισημαίνοντας ότι αγάπη προς αυτούς, σημαίνει αγάπη προς τον ίδιο. Συγκεκριμένα λέει: «ἐπέινασα γάρ, καὶ ἐδώκατε μοι φαγεῖν, ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με, ξένος ἦμην, καὶ συνηγάγετέ με, γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με, ἡσθένησα, καὶ ἐπεσκεψασθέ με, ἐν φυλακῇ ἦμην καὶ ἤλθετε πρὸς

²⁵² David F. Ford, *Christian Wisdom. Desiring God and Learning in Love* (London: Cambridge University Press, 2007) σ. 225

²⁵³ Αθανάσιος και Σωτήρης Δεσπότης, *Η Αγία Γραφή στον 21ο αιώνα. Ανθρώπινο Πρόσωπο και Ήθος στην Καινή Διαθήκη*, Τομ. Β' (Αθήνα: Εκδόσεις Άθως, 2008) σ.64

²⁵⁴ Ιωαννίδης, *Η καινή εντολή της αγάπης και ο ύμνος αυτής από του Αποστόλου Παύλου*, σ.17

²⁵⁵ Χρήστος Καρακόλης, «Έχει όρια η αγάπη; Η περί αγάπης αντίληψη του κατά Ιωάννη Ευαγγελίου υπό το φως της σχετικής συνοπτικής παράδοσης» στο Σταύρος Ζουμπουλάκης, επιμ. εκδ., *Για την αγάπη* (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2017) σ. 37

²⁵⁶ Καρακόλης, «Έχει όρια η αγάπη;», σ. 51

²⁵⁷ Σάββας Αγουριδής, *Υπόμνημα στις Επιστολές Α', Β' και Γ' του Αποστόλου Ιωάννη* (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2015) σ. 264

²⁵⁸ Γαλ. 3, 28

με·[...] ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνί τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε»²⁵⁹.

Ωστόσο, το εντυπωσιακό και αξιοσημείωτο είναι ότι ο Χριστός θεωρεί πλησίον ακόμα και τον εχθρό και τονίζει: «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν»²⁶⁰. Αυτό σημαίνει ότι, αν κάποιος δεν αγαπά τον εχθρό του, τότε δεν αγαπά ούτε τον Θεό. Ο Άγιος Νικόλαος Βελιμίροβιτς κάνει λόγο για την κυκλική κίνηση της αγάπης και σημειώνει ότι «πρώτα έρχεται η αγάπη προς τον εαυτό μας, κατόπιν η αγάπη προς τους φίλους μας, μετά η αγάπη προς τους εχθρούς μας και, τέλος, η αγάπη προς τον Θεό»²⁶¹. Επομένως, η αγάπη δεν πρέπει να είναι επιλεκτική, αλλά όλοι ν' αγαπούν όλους, χωρίς όρους, όπως ο Χριστός θυσιάστηκε για όλο τον κόσμο λέγοντας «κἀγὼ ἐάν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἑμαυτόν»²⁶².

Για να μπορέσει, όμως, ο άνθρωπος ν' αγαπήσει με αυτόν τον τρόπο, πρέπει να «κενωθεί» από την ανθρώπινη αγάπη, η οποία αποβλέπει στο προσωπικό συμφέρον και είναι ψυχρή και υπολογιστική και να καταληφθεί από την αγάπη του Θεού, ώστε να επιτύχει την τελείωση της υπάρξεώς του και τη θεία ένωση ομολογώντας σαν τον Απόστολο Παύλο ότι «Ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ ὁ Χριστός» (Γαλ. 2, 20)²⁶³. Τότε θα βιώσει τον «παροξυσμό» της αγάπης, για τον οποίο κάνει λόγο ο Απόστολος τονίζοντας «καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων»²⁶⁴. Αυτόν τον «παροξυσμό» αγάπης ερμηνεύει ο Ιωάννης Χρυσόστομος επισημαίνοντας ότι, όπως ο σίδηρος οξύνει τον σίδηρο, έτσι και η συνύπαρξη αυξάνει την αγάπη. Παρόμοια, όπως η πέτρα με την τριβή της σε άλλη πέτρα βγάζει σπίθες, έτσι φλέγονται και οι ψυχές όταν ενώνονται μεταξύ τους²⁶⁵.

Για να καταφέρει, λοιπόν, ο άνθρωπος να βιώσει αυτήν την αγάπη και ν' ανταποκριθεί στην αστείρευτη αγάπη του Θεού, είναι ανάγκη να διακατέχεται από την αγάπη προς τον πλησίον. Την αναγκαιότητα αυτή τονίζει πολύ παραστατικά ο Γρηγόριος ο Θεολόγος υποστηρίζοντας ότι δεν είναι το ίδιο να κόψεις ένα φυτό ή ένα λουλούδι με το

²⁵⁹ Μτθ. 25, 35-36-40

²⁶⁰ Μτθ. 5, 44

²⁶¹ Άγιος Νικόλαος Βελιμίροβιτς, *Αργά βαδίζει ο Χριστός*, ελλ. μετ. Σβετλάνα Πέτσιν και Ηλίας Σαραγούδας (Αθήνα: Εκδόσεις: Εν Πλω, 2017) σ. 95

²⁶² Ιω. 12, 32

²⁶³ Ηλίας Βουλγαράκης, *Η αγάπη ως σύγχρονη ερμηνεία του μυστηρίου της σωτηρίας* (Αθήνα: Εκδόσεις Αποστολική Διακονία, 1974) σσ.12-13

²⁶⁴ Εβρ. 10, 24

²⁶⁵ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Εἰς τὴν πρὸς Εβραίους Ἐπιστολήν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.63, στ. 140: «Καθάπερ γάρ σίδηρος σίδηρον ὀξύνει, οὕτω καὶ ἡ συνουσία τὴν ἀγάπην αὖξει. Εἰ γάρ λίθος πρὸς λίθον τριβόμενος πῦρ ἀφήσῃ, πόσω μᾶλλον ψυχὴ πρὸς ψυχὴν ἀναμιγνυμένη;»

ν'απομακρύνεις έναν άνθρωπο, επειδή εκείνος είναι εικόνα του Θεού και υπάρχει πιθανότητα να «μολυνθεί» περισσότερο απ'το κακό. Γι'αυτό, καλύτερο είναι να τον συμβουλεύσεις, να τον μαλώσεις, να τον παρακαλέσεις, παρά να τον αποξενώσεις²⁶⁶.

3.2.2 Χαρακτηριστικά της αληθινής αγάπης προς τον πλησίον

Σύμφωνα με τον Μέγα Βασίλειο, η αγάπη είναι έμφυτη στον άνθρωπο, ο οποίος έχει μέσα του κάποιο «σπερματικό λόγο», που τον ωθεί να την εκδηλώνει προς τον Θεό, από τον οποίο πηγάζει²⁶⁷. Το ίδιο επισημαίνει και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο οποίος αναφέρει ότι ο Θεός έβαλε μέσα στον άνθρωπο «το φίλτρο της αγάπης», ενώ η κακία δεν ανήκει στην ανθρώπινη φύση, αλλά είναι τεκμήριο νωθρότητας²⁶⁸. Ωστόσο, για να λειτουργήσει αυτό το θείο φίλτρο της αγάπης, ο άνθρωπος είναι ανάγκη να προσανατολίσει ελεύθερα τη βούλησή του προς την κατεύθυνση του Θεού και με τη Χάρη του να επιδοθεί σε έργα αγάπης. Οδηγό γι'αυτήν την πορεία θα έχει τη διδασκαλία του Χριστού, ο οποίος αποκάλυψε τα χαρακτηριστικά αυτής της αγάπης, τα οποία διασώζονται στην Καινή Διαθήκη.

Ιδιαίτερα, ο Απόστολος Παύλος συνοψίζει τα βασικά γνωρίσματα της χριστιανικής αγάπης στον γνωστό «Ύμνο της αγάπης»(Α' Κορ.13, 1-13). Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι ούτε τα χαρίσματα της γλωσσολαλιάς και της προφητείας ούτε η πίστη ούτε η διάθεση της παρουσίας υπέρ των πτωχών ούτε ακόμα και ο μαρτυρικός θάνατος ωφελούν τον άνθρωπο, αν δεν έχει αγάπη²⁶⁹. Επομένως, η αγάπη είναι ανώτερη απ'όλα τα χαρίσματα, αφού χωρίς την παρουσία της αυτά εκμηδενίζονται²⁷⁰.

²⁶⁶ Γρηγόριος Θεολόγος, «Περί τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.36, στ. 208: «Οὐκ ἔστιν ἴσον φυτὸν ἐκτεμεῖν, ἢ ἄνθος τι τῶν προσκαιρῶν, καὶ ἄνθρωπον. Εἰκὼν εἶ Θεοῦ, καὶ εἰκὼν Θεοῦ διαλέγη [...] Διὰ τοῦτο μὴ ταχέως τέμης, μηδὲ ἀλλοτριώσης τὸ μέλος, ἄδηλον, εἰ μὴ διὰ τούτου προσλυμανῆ τι τῷ ὑγιαίνοντι· ἀλλὰ νουθέτησον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον».

²⁶⁷ Βασίλειος, αρχιεπίσκοπος Καισαρείας Καππαδοκίας, «Ὅροι κατὰ πλάτος», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.31, στ. 908: «Ἀδίδακτος μὲν ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη· [...] τοῦ θείου πόθου οὐκ ἔξωθεν ἔστιν ἢ μάθησις· ἀλλ' ὁμοῦ τῆ συστάσει τοῦ ζώου τοῦ ἀνθρώπου φημί, σπερματικὸς τις λόγος ἡμῖν ἐγκαταβέβληται, οἴκοθεν ἔχων τὰς ἀφορμὰς τῆς πρὸς τὸ ἀγαπᾶν οἰκειώσεως».

²⁶⁸ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Εφεσίους ἐπιστολήν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.62, στ. 20: «Ἐνέθηκε γάρ ὁ Θεὸς φίλτρον τῆ φύσει τῆ ἡμετέρᾳ, ὥστε ἀλλήλους ἀγαπᾶν· [...] Ὅρας ὅτι πρὸς τὴν ἀρετὴν ἔχομεν ἀπὸ τῆς φύσεως σπέρματα; Τὰ δὲ τῆς κακίας παρὰ φύσιν ἔστιν· εἰ δὲ ταῦτα μᾶλλον κρατεῖ, τῆς πολλῆς ἡμῶν νωθείας τοῦτο τεκμήριον».

²⁶⁹ Α' Κορ.13, 1-3: «Ἐάν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἦχῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. καὶ ἐάν ἔχω προφητεῖαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐάν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι. καὶ ἐάν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐάν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσομαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι».

²⁷⁰ Κασσιανός Κατάνης, «Αγάπη», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, Α.Π.Λυγγούρης, επιμ. εκδ., Τόμος 1 (Αθήνα: Ἐκδοσις Ἀθανάσιου Μαρτίνου, 1962) στ. 129

Ένα βασικό χαρακτηριστικό της χριστιανικής αγάπης είναι η μακροθυμία²⁷¹. Δηλαδή, ο άνθρωπος που αγαπά, δεν σκέφτεται να εκδικηθεί εκείνον που τον αδικήσει, καθώς ακολουθεί το παράδειγμα του Χριστού. Ο Γρηγόριος Νύσσης, περιγράφοντας τα βασανιστήρια που υπέφερε ο Κύριος για χάρη της ανθρώπινης σωτηρίας, επισημαίνει ότι η άμυνά του σε όλα αυτά ήταν να συγχωρήσει τους υβριστές και βασανιστές του, υπομένοντας με πραότητα όλα τα κακά που του έκαναν και διδάσκοντας, με αυτόν τον τρόπο, τη μακροθυμία²⁷². Επομένως, η αληθινή αγάπη «χρηστεύεται» (Α΄ Κορ. 13,4) με το να υποδεικνύει την επιλογή του καλού και ωφέλιμου για όλους και όχι του κακού (Α΄ Κορ. 13,5: «οὐ λογίζεται τό κακόν»). Γι'αυτό, ο Απόστολος Παύλος τονίζει ότι «ἡ ἀγάπη τῶ πλησίον κακόν οὐκ ἐργάζεται»²⁷³. Επίσης, ο Μάξιμος Ομολογητής επισημαίνει ότι «ἡ εἰς Θεόν ἀγάπη, τοῦ εἰς ἄνθρωπον μίσους παντελῶς οὐκ ἀνέχεται»²⁷⁴.

Επιπλέον, αυτός που εφαρμόζει τη θεία αγάπη, δεν υποκύπτει στα πάθη της ζηλοφθονίας και της έπαρσης ούτε της οργής και της χαιρεκακίας, αλλά είναι ταπεινός²⁷⁵. Μάλιστα, υπάρχει αδιάσπαστος σύνδεσμος μεταξύ αγάπης και ταπεινοφροσύνης, αφού δεν μπορεί να εννοηθεί η μία χωρίς την άλλη²⁷⁶.

Ακόμα, η γνήσια αγάπη συνδέεται με την αλήθεια και γι'αυτό ο Απόστολος Παύλος την αποκαλεί «ἀνυπόκριτο ἀγάπη»²⁷⁷. Κανένας δεν μπορεί ν'αγαπήσει πραγματικά τον πλησίον του, αν δεν είναι ειλικρινής μαζί του. Ο υποκριτής, συνήθως, πλησιάζει τον άλλο κινούμενος από ιδιοτέλεια. Όμως, η χριστιανική αγάπη «οὐ ζητεῖ τά ἑαυτῆς»²⁷⁸. Δεν είναι ωφελμιστική και προσφέρεται χωρίς ανταπόδοση²⁷⁹. Ο Κύριος λέει σχετικά: «καί ἐάν ἀγαθοποιεῖτε τούς ἀγαθοποιούντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καί γάρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τό

²⁷¹ Α΄ Κορ. 13, 4 («Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ»).

²⁷² Γρηγόριος Νύσσης, «Περὶ τελειότητος, καὶ ὁποῖον χρῆ εἶναι τόν Χριστιανόν, Πρὸς Ὀλύμπιον Μοναχόν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.46, στ. 272: «Μάχαιρά τε καὶ ξύλα, καὶ δεσμά καὶ μαστιγες, σιαγόνες ῥαπιζόμεναι, πρόσωπον ἐμπυρόμενον, νῶτον πληγαῖς ἐκδεδομένον, κριτήριον ἀσεβές, ἀπόφασις ἀπηνής, στρατιῶται τῆς σκυθρωπῆς ἀποφάσεως κατατρυφῶντες ἐν χλευασμοῖς καὶ εἰρωνείαις καὶ ταῖς ἐκ καλάμου πληγαῖς, ἦλοι καὶ χολή, καὶ ὄξος καὶ πάντα τά δεινότατα, ἄνευ αἰτίας αὐτῶ προσαγόμενα, μᾶλλον δέ ὑπὲρ τῆς πολυτρόπου εὐεργεσίας ἀντιδιδόμενα [...] Ἀλλὰ ταῦτα ἤνεγκεν ἐν πραότητι καὶ μακροθυμίᾳ, ὁ τῶ σῶ βίῳ δι' ἑαυτοῦ νομοθετῶν τό μακρόθυμον».

²⁷³ Ρωμ. 13, 10

²⁷⁴ Μάξιμος Ομολογητής, «Κεφάλαια περὶ ἀγάπης», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.90, στ. 964

²⁷⁵ Α΄ Κορ. 13, 4-6: «ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ, ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται [...] οὐ παροξύνεται [...] οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ».

²⁷⁶ Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης*, σ. 14

²⁷⁷ Ρωμ. 12, 9

²⁷⁸ Α΄ Κορ. 13, 5

²⁷⁹ Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης*, σ. 15

αυτό ποιούσι»²⁸⁰. Η αγάπη δεν ζητεί άλλη ανταμοιβή, παρά μόνο την αγάπη²⁸¹. Γι' αυτό ο Ευαγγελιστής Ιωάννης συμβουλεύει: «μή αγαπῶμεν λόγῳ μηδέ τῆ γλώσσει, ἀλλά ἐν ἔργῳ καί ἀληθείᾳ»²⁸². Συνεπώς, η αγάπη πρέπει να είναι έμπρακτη. Τα ωραία λόγια και τα συναισθήματα δεν μπορούν να αντικαταστήσουν τις καλές πράξεις²⁸³.

Όμως, οι άνθρωποι συχνά παρασύρονται από τις απολαύσεις του κόσμου και αδιαφορούν για τον συνάνθρωπό τους. Φροντίζουν να ικανοποιούν το προσωπικό συμφέρον τους και έχουν τον νου τους στραμμένο στα υλικά αγαθά με αποτέλεσμα ν' απομακρύνονται από τον πλησίον τους και από τον Θεό. Ως εκ τούτου, ο Ιωάννης τονίζει: «μή αγαπᾶτε τόν κόσμον μηδέ τά ἐν τῷ κόσμῳ. Ἐάν τις αγαπᾶ τόν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ Πατρὸς ἐν αὐτῷ· ὅτι πᾶν τό ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς καί ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν καί ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστὶ»²⁸⁴. Επομένως, η γνήσια αγάπη υπερβαίνει την ψεύτικη αγάπη του κόσμου που αποβλέπει στην ικανοποίηση των παθῶν και όχι στην απελευθέρωση απ' αυτά. Γι' αυτό, η θεία αγάπη μπορεί να φτάσει μέχρι την αυταπάρνηση και την αυτοθυσία, προκειμένου να ωφελήσει αυτόν που έχει ανάγκη από βοήθεια. Ο άνθρωπος που θυσιάζεται για τον συνάνθρωπό του, έχει μπροστά του τη θυσία του Θεανθρώπου, ο οποίος εκπροσωπεί τη δίδουσα αγάπη. Εξάλλου, «ίλαρόν δότην αγαπᾶ ὁ Θεός» (Β΄ Κορ. 9,7), υπενθυμίζει ο Απόστολος Παύλος, ο οποίος προτρέπει να υπηρετεί ο ένας τον άλλο με ανιδιοτελή χριστιανική αγάπη²⁸⁵.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό της αληθινής αγάπης είναι ότι «οὐκ ἀσχημονεῖ»²⁸⁶. Αυτό σημαίνει ότι διαπνέεται από σεβασμό και απορρίπτει κάθε απρεπή κίνηση και εμφάνιση. Αν κάποιος δεν σέβεται και δεν αγαπά τον ίδιο τον εαυτό του, τότε δεν μπορεί να σεβαστεί κανέναν άλλο. Ο ίδιος είναι δημιούργημα του Θεού και το σώμα του είναι ναός του Αγίου Πνεύματος²⁸⁷. Γι' αυτό, πρέπει να συμπεριφέρεται με τρόπο που αρμόζει σ' αυτό

---

²⁸⁰ Λκ. 6,33

²⁸¹ Hans Urs von Baltasar, *Άξια πίστεως είναι μόνο η αγάπη*, ελλ. μετ. Κώστας Κουτσουρέλης (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2002) σ. 94

²⁸² Α΄ Ιω. 3, 18

²⁸³ William Barclay, «Many Witnesses, One Lord (Chapter 8: The letter of John)» στον διαδικτυακό τόπο <https://www.religion-online.org/book-chapter/chapter-8-the-letter-of-john/> (ημερομηνία ανάκτησης: 5-1-2022)

²⁸⁴ Α΄ Ιω. 2, 15-16

²⁸⁵ Γαλ. 5, 13 («διά τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις»).

²⁸⁶ Α΄ Κορ. 13, 5

²⁸⁷ Α΄ Κορ. 6, 19

και να αποφεύγει ηθικές παρεκτροπές. Παράλληλα, είναι ανάγκη να φροντίζει να μην εκστομίζει βρωμερά λόγια, αλλά μόνο καλά και ωφέλιμα για όσους τον ακούν²⁸⁸.

Πέρα, όμως, από αυτά, η χριστιανική αγάπη «πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ελπίζει, πάντα υπομένει»²⁸⁹. Με άλλα λόγια, ο άλλος γίνεται δεκτός με τα ελαττώματά του και με την αγαθή διάθεση να προσπαθήσει να μεταμορφωθεί σε καλύτερο άνθρωπο με τη βοήθεια εκείνου που τον αγαπά, εστιάζοντας περισσότερο στις αρετές του παρά τις κακίες²⁹⁰. Γι' αυτό ο αγαπών δεν είναι καχύποπτος, αλλά τον εμπιστεύεται, ελπίζει ότι θα τον οδηγήσει στον δρόμο της αγάπης και ενεργεί με ανοχή και υπομονή. Σχετικά με αυτά τα γνωρίσματα της αγάπης, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος σημειώνει ότι η αγάπη, κινούμενη από μακροθυμία και καλοσύνη, ανέχεται ο,τιδήποτε, όσο φορτικό και βαρύ κι αν είναι. Κανένας δεν απογοητεύει αυτόν που αγαπά πραγματικά, αλλά ακόμα κι αν αυτός έχει παρασυρθεί από την κακία, στέκει δίπλα του, για να τον διορθώσει και να τον φροντίσει περιβάλλοντάς τον με εμπιστοσύνη, επειδή τον αγαπά πολύ²⁹¹.

Αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό της γνήσιας αγάπης είναι και η αιωνιότητά της, καθώς «οὐδέποτε ἐκπίπτει»²⁹². Αυτό ισχύει, επειδή η αγάπη δεν είναι «εκ του κόσμου τούτου», αλλά προέρχεται από τον Θεό και μοιράστηκε στους ανθρώπους ενισχυόμενη από τη δράση και τη θυσία του Χριστού²⁹³. Επομένως, είναι αναλλοίωτη και θα συνοδεύει για πάντα όποιον την υιοθετεί στη ζωή του.

Επιπλέον, κατά τον Απόστολο Παύλο, η αγάπη είναι ανώτερη από την πίστη και την ελπίδα²⁹⁴. Η υπεροχή της αυτή οφείλεται στο ότι αποτελεί το κατεξοχήν γνώρισμα του Θεού, ο οποίος είναι αιώνιος²⁹⁵. Χωρίς αυτήν, η οποία οικοδομεί την Εκκλησία, η πίστη και η ελπίδα δεν έχουν νόημα²⁹⁶. Μάλιστα, ο Παύλος συμβουλεύει να υπάρχει «πίστις

²⁸⁸ Εφ. 4, 29-31: «πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω, ἀλλ' εἰ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, ἵνα δῶ χάριν τοῖς ἀκούουσι. [...] πᾶσα πικρία καὶ θυμὸς καὶ ὀργὴ καὶ κραυγὴ καὶ βλασφημία ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν σὺν πάσῃ κακίᾳ».

²⁸⁹ Α' Κορ. 13, 7

²⁹⁰ Ιωαννίδης, *Η καινή εντολή της αγάπης και ο ύμνος αυτής από του Αποστόλου Παύλου*, σσ. 63-65

²⁹¹ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Υπόθεσις της προς Κορινθίους πρώτης επιστολής», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.61, στ. 281: «Πάντα στέγει. Από τῆς μακροθυμίας, ἀπό τῆς χρηστότητος, κᾶν φορτικά ἤ, κᾶν ἐπαχθῆ, κᾶν ὕβρεις, κᾶν πληγαί, κᾶν θάνατος, κᾶν ὀτιοῦν. [...] Τί ἐστι, Πάντα ελπίζει; Πάντα τὰ χρηστά, φησίν, οὐκ ἀπογινώσκει τοῦ ἀγαπωμένου, ἀλλὰ κᾶν φαῦλος ἤ, παραμένει διορθούμενη, προνοοῦσα, ἐπιμελομένη. Πάντα πιστεύει. Οὐ γάρ ἀπλῶς ελπίζει, φησίν ἀλλὰ καὶ πιστεύει ἐκ τοῦ σφόδρα φιλεῖν».

²⁹² Α' Κορ. 13, 8

²⁹³ Ιωαννίδης, *Η καινή εντολή της αγάπης και ο ύμνος αυτής από του Αποστόλου Παύλου*, σ. 73

²⁹⁴ Α' Κορ. 13, 13: «νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη».

²⁹⁵ Σάββας Χρ. Αγουρίδης, *Αποστόλου Παύλου πρώτη προς Κορινθίους επιστολή* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρνάρα, 1985) σ. 231

²⁹⁶ Αγουρίδης, *Αποστόλου Παύλου πρώτη προς Κορινθίους επιστολή*, σ. 231

δι'αγάπης ενεργουμένη»²⁹⁷. Εξάλλου, στην αιώνια ζωή παραμένει μόνο η αγάπη, καθώς δεν θα υπάρχει η αναγκαιότητα της πίστης, εφόσον πλέον ο άνθρωπος θα είναι βέβαιος για την ύπαρξη του Θεού. Ούτε, όμως, η ελπίδα θα εξακολουθεί να υφίσταται, αφού οι επαγγελίες θα έχουν εκπληρωθεί²⁹⁸.

Βέβαια, εκτός από τα παραπάνω χαρακτηριστικά, τα οποία συμπεριλαμβάνονται στον «Ύμνο της αγάπης» του Αποστόλου Παύλου, μπορούμε να προσθέσουμε και κάποια άλλα, τα οποία εντοπίζουμε στην Καινή Διαθήκη. Πρώτα απ'όλα, η χριστιανική αγάπη είναι ανεξάντλητη, όπως απεριόριστη είναι και η αγάπη του Θεού. Εφόσον υφίσταται αιώνια, ο άνθρωπος θα πρέπει να την εκδηλώνει αναρίθμητες φορές. Αυτό προκύπτει από την απάντηση που έδωσε ο Χριστός στον Απόστολο Πέτρο, όταν τον ρώτησε: «Κύριε, ποσάκις άμαρτήσῃ εἰς ἐμέ ὁ ἀδελφός μου καί ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἐπτάκις;» Τότε, ο Χριστός του απάντησε: «οὐ λέγω σοι ἕως ἐπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις ἐπτά»²⁹⁹.

Ακόμα, η αληθινή αγάπη δεν γνωρίζει όρια, καθώς δεν συνίσταται στο ν'αγαπά κάποιος μόνο εκείνους που τον αγαπούν³⁰⁰. Εκείνος που αγαπά με τη θεία αγάπη, αγαπά όλους τους ανθρώπους, χωρίς διακρίσεις και χωρίς όρους. Αγαπά τον ξένο, τον αλλοεθνή, τον φτωχό, τον περιφρονημένο και περιθωριοποιημένο, τον άρρωστο και αδύναμο, τον αμαρτωλό, ακόμα και τον εχθρό, όπως ακριβώς έκανε και ο Χριστός. Για τον Θεό δεν υπάρχει ανώτερος και κατώτερος, αλλά όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι. «Πάντες γάρ ὑμεῖς εἶς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ», τονίζει ο Απόστολος Παύλος³⁰¹. Μάλιστα, ζώντας σε μια ανδροκρατούμενη κοινωνία, συμβουλεύει τους άνδρες ν'αγαπούν τις γυναίκες τους και να μην τις θεωρούν υποδεέστερες, λέγοντας: «Οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. Ὁ ἀγαπῶν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἑαυτόν ἀγαπᾷ»³⁰². Επιπλέον, ο Μάξιμος Ομολογητής επισημαίνει: «Ἡ τελεία ἀγάπη οὐ συνδιασχίζει τὴν μίαν τῶν ἀνθρώπων φύσιν, ταῖς διαφοροῖς αὐτῶν γνώμαις· ἀλλ' εἰς αὐτὴν ἀεί ἀποβλεπομένη, πάντας ἄνθρώπους ἐξ ἴσου ἀγαπᾷ»³⁰³.

²⁹⁷ Γαλ. 5,6

²⁹⁸ Βασ. Μουστάκης, «Αγάπη», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, Α.Π.Λυγγούρης, επιμ. εκδ., Τόμος 1 (Αθήνα: Έκδοσις Αθανάσιου Μαρτίνου, 1962) στ. 134

²⁹⁹ Μτθ. 18, 21-22

³⁰⁰ Lloyd Geering, «God in the New World (Chapter 19: Love as the Life of faith)» στον διαδικτυακό τόπο <https://www.religion-online.org/book-chapter/chapter-19-love-as-the-life-of-faith/> (ημερομηνία ανάκτησης: 5-1-2022)

³⁰¹ Γαλ. 3, 28

³⁰² Εφ. 5, 28

³⁰³ Μάξιμος Ομολογητής, «Κεφάλαια περί αγάπης», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.90, στ. 976

Κατά συνέπεια, η χριστιανική αγάπη ενώνει τους ανθρώπους μεταξύ τους σε ένα σώμα. Λειτουργεί ως συνεκτική δύναμη. Σχετικά με αυτό, σημειώνει ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος: «Ἡ ἀγάπη ἔν σῶμα τούς πολλούς ἀπεργάζεται, καί Πνεύματος ἁγίου δοχεῖα τάς τούτων κατασκευάζει ψυχάς»³⁰⁴.

Τέλος, η γνήσια αγάπη δεν είναι ουτοπική, αλλά είναι δυνατό για κάθε άνθρωπο να την ενεργοποιήσει, αρκεί να το θελήσει. Παραδείγματα μπορεί κάποιος να βρει πολλά ξεκινώντας από τον ίδιο τον Χριστό, ο οποίος με την επίγειο ζωή του έγινε πρότυπο αγάπης. Έπειτα, οι Απόστολοι, οι οποίοι ήταν απλοί άνθρωποι, κατάφεραν ν'ακολουθήσουν το μονοπάτι της θείας αγάπης. Μάλιστα, ο Απόστολος Παύλος, ενώ ήταν αρχικά φανατικός διώκτης των Χριστιανών, γεμάτος κακία, μεταμορφώθηκε σε ένθερμο κήρυκα της αγάπης εφαρμόζοντας και μεταδίδοντας τη διδασκαλία του Χριστού. Επομένως, σύμφωνα με τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο, δεν είναι αδύνατο για κάποιον να υιοθετήσει τη θεία αγάπη, αφού ο άνθρωπος κυβερνάται από το αυτεξούσιο³⁰⁵. Συνεπώς, είναι ζήτημα θέλησης. Αρκεί να συνειδητοποιήσει ότι η αγάπη του Θεού προς τον άνθρωπο και διαμέσου αυτού προς τους συνανθρώπους του είναι σαν το αλάτι, αφού καμία σχέση δεν είναι καλή χωρίς αυτήν³⁰⁶.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, τα χαρακτηριστικά της χριστιανικής αγάπης, παραθέτουμε ένα απόσπασμα από τον Ιωάννη της Κλίμακος: «Ἀγάπη κατά μέν ποιότητα ὁμοίωσις Θεοῦ, καθ' ὅσον βροτοῖς ἐφικτόν. Κατά δέ ἐνέργειαν μέθη ψυχῆς· κατά δέ τήν ιδιότητα πηγῆ πίστεως, ἄβυσσος μακροθυμίας, θάλασσα ταπεινώσεως»³⁰⁷.

3.2.3 Η αγάπη προς τους εχθρούς

Είναι αλήθεια ότι η χριστιανική αγάπη παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα, καθώς έχει ως αφετηρία τον ίδιο τον Θεό και απευθύνεται εξίσου σε όλους τους ανθρώπους. Εκείνο, όμως, το χαρακτηριστικό, το οποίο της προσδίδει ιδιαίτερη ποιότητα, είναι ότι αγκαλιάζει και τους εχθρούς.

---

³⁰⁴ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Περί τελείας αγάπης», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.56, στ. 281

³⁰⁵ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Περί τελείας αγάπης», στ. 282: «Μή τοίνυν ἀδύνατον εἶναι νομίσωμεν τό τοιοῦτον ἀγαθόν κτήσασθαι. Δυνατόν γάρ, ὄντως δυνατόν, εἰ γε βουλόμεθα νήφειν· [...] Αὐτεξουσίῳ γάρ προαιρέσει κυβερνώμεθα, καί οὐχ εἰμαρμένης ἀνάγκη».

³⁰⁶ Virgil Meyer, «God is Love» στον διαδικτυακό τόπο <http://hdl.handle.net/20.500.12424/155249> (ημερομηνία ανάκτησης: 5-1-2022)

³⁰⁷ Ιωάννης Κλίμακος, «Κλίμαξ», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.88, στ. 1156

Με ανθρώπινα κριτήρια, η αγάπη προς τους εχθρούς σημαίνει αδικία προς τον εαυτό μας ή αδιαφορία για την απόδοση δικαιοσύνης³⁰⁸. Ωστόσο, για τον Θεό η αγάπη αυτή σημαίνει ακύρωση του κακού με σκοπό τον ολοκληρωτικό αφανισμό του, που έχει εγκαινιαστεί με την Ανάσταση του Χριστού και θα επιτευχθεί οριστικά στη Βασιλεία του Θεού. Επομένως, «αν η αγάπη προς τους εχθρούς δεν συνδεθεί με την πίστη στην Ανάσταση και την ανακαίνιση του κόσμου, δεν βρίσκει καμία λογική ή και ηθική ακόμα δικαίωση»³⁰⁹. Γι' αυτό, δεν θεωρείται ανθρώπινο έργο, αλλά «σημείο της θείας παρουσίας και Βασιλείας»³¹⁰.

Στο πλαίσιο, λοιπόν, αυτό ο Χριστός συμβουλεύει τους ανθρώπους λέγοντας: «Εγώ δέ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους»³¹¹. Σε αυτήν τη θεία προτροπή παρατηρούμε ότι τίθεται ως πρότυπο η αγάπη του Θεού, ο οποίος προνοεί για όλους τους ανθρώπους, χωρίς ν' απομονώνει τους πονηρούς. Η στάση του αυτή ερμηνεύεται από το γεγονός ότι δημιούργησε τον άνθρωπο σύμφωνα με τη θεία εικόνα του, με αποτέλεσμα όλοι οι άνθρωποι να θεωρούνται «τέκνα» του και αδέρφια μεταξύ τους³¹².

Επιπλέον, ο Θεός δεν δημιούργησε τον άνθρωπο μόνο κατά την εικόνα του, αλλά και «καθ' ὁμοίωσίν του» με σκοπό την τελειότητα και τη θέωση. Γι' αυτό τον λόγο, ο Κύριος τονίζει «ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν»³¹³. Επομένως, η αγάπη προς τους εχθρούς αποτελεί κριτήριο και προϋπόθεση, για να εισέλθει κάποιος στη Βασιλεία του Θεού³¹⁴.

Εξάλλου, ο Θεός, ως πρότυπο του ανθρώπου, επανειλημμένως συγχωρεί τον άνθρωπο που απομακρύνεται από κοντά του και υποκύπτει στο κακό. Έτσι, ο Απόστολος Παῦλος τονίζει ότι «ἐχθροὶ ὄντες κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ»³¹⁵. Συνεπώς, και ο ίδιος ο άνθρωπος οφείλει να συγχωρεί τον εχθρό του ακολουθώντας το

³⁰⁸ Μαντζαρίδης, *Χριστιανική Ηθική*, Τομ. Α', σ. 149

³⁰⁹ Μαντζαρίδης, *Χριστιανική Ηθική*, Τομ. Α', σ. 149

³¹⁰ Σάββας Αγουρίδης, *Η επί του Όρους Ομιλία του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2010) σ. 128

³¹¹ Μτθ. 5, 43-45

³¹² Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης*, σ. 14

³¹³ Μτθ. 5, 48

³¹⁴ Πατρώνος, *Η θέωση του ανθρώπου*, σ. 276

³¹⁵ Ρωμ. 5, 10

παράδειγμα του Θεού. Αυτό γίνεται εμφανές και στην Κυριακή Προσευχή, την οποία παρέδωσε ο Χριστός στους ανθρώπους, καθώς αναφέρεται η παράκληση προς τον Θεό «καί ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν»³¹⁶. Μάλιστα, ο ίδιος ο Χριστός επισημαίνει ότι «ἐάν γάρ ἀφήτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος»³¹⁷. Προκύπτει, λοιπόν, το συμπέρασμα, ότι βασική προϋπόθεση για να συγχωρήσει ο Θεός κάποιον, είναι εκείνος να συγχωρεί και ν'αγαπά τον εχθρό του. Με αυτόν τον τρόπο, επιδιώκει να συνδέσει τους ανθρώπους μεταξύ τους με τον δεσμό της αγάπης και να τους παρακινήσει να βλέπουν τους εχθρούς τους, όπως τα αδέρφια τους που παρασύρθηκαν από το κακό³¹⁸. Γι'αυτό, είναι ανάγκη ν'αντιμετωπίζουν τις κακές διαθέσεις των άλλων με αγάπη και υποχωρητικότητα, λαμβάνοντας υπόψη ότι δεν μειώνονται, επειδή υπέστησαν μια προσβολή, αλλά χάνουν την υπόληψή τους, αν ανταποδώσουν το κακό και εξομοιωθούν μ'εκείνους που τους πρόσβαλαν³¹⁹.

Ὡς εκ τούτου, ο Χριστός συμπληρώνοντας τον Μωσαϊκό Νόμο, τονίζει: «Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ὀφθαλμὸν ἀντί ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντί ὀδόντος. Ἐγὼ δέ λέγω ὑμῖν μή ἀντιστήναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ'ὅστις σε ραπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην»³²⁰. Η εντολή αυτή του Χριστού δεν σημαίνει ότι κάποιος πρέπει να είναι παθητικός δέκτης του κακού, αλλά να μην αντιπαραθέτει σ'αυτό την εκδίκηση, έτσι ώστε να διακοπεί «ο φαύλος κύκλος της ανατροφοδοτούμενης βίας»³²¹. Γι'αυτό και ο Απόστολος Παῦλος συμβουλεύει: «μηδενὶ κακὸν ἀντί κακοῦ ἀποδίδοντες· [...] εἰ δυνατόν τό ἐξ ὑμῶν μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες. [...] μή νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νικά ἐν τῷ ἀγαθῷ τό κακόν»³²². Ἐτσι, το κακό εκτονώνεται και αποδυναμώνεται, ενώ ο εχθρός γεύεται το καλό με έναν τρόπο που τον προβληματίζει και μπορεί να τον οδηγήσει στη θεραπεία του από το κακό. Επιπλέον, κι εκείνος, ο οποίος υπέστη το κακό, δεν νικάται απ'αυτό, αλλά αντιστέκεται με τη δύναμη της αγάπης και απελευθερώνεται από την οργή και τη λύπη, παραμένοντας στην ασφάλεια του φιλόανθρωπου Θεού.

---

³¹⁶ Μτθ. 6, 12

³¹⁷ Μτθ. 6, 14

³¹⁸ Γρηγόριος ιερομόναχος, *Αγαπάτε τούς εχθρούς ὑμῶν* (Αθήνα: Εκδόσεις Εν Πλω, 2014) σ. 16

³¹⁹ Ιωαννίδης, *Η καινή εντολή της αγάπης και ο ύμνος αυτής από του Αποστόλου Παύλου*, σ. 19

³²⁰ Μτθ. 5, 38-39

³²¹ Jim Forest, *Αγαπώντας τον εχθρό μου*, ελλ. μετ. Θάνος Κιοσόγλου (Αθήνα: Εκδόσεις Πορφύρα, 2015) σ. 235

³²² Ρωμ. 12, 17-18·21

Σχετικά με την ευεργετική δύναμη της αγάπης απέναντι στον εχθρό, ο Μάξιμος Ομολογητής υποστηρίζει: «Εγώ δέ λέγω ὑμῖν· Μή ἀντιστήναι τῷ πονηρῷ· [...] Διά τι; Ἵνα καί σέ ἀόργητον καί ἀτάραχον διαφυλάξῃ καί ἄλυπον, κάκεῖνον διά τῆς σῆς ἀνεξικακίας παιδείου, καί ἀμφοτέρους ὡς ἀγαθός ὑπό τόν ζυγόν τῆς ἀγάπης ἀγάγῃ»³²³.

Επιπλέον, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος επισημαίνει ότι το ν' ανταποδίδει κάποιος το κακό είναι δείγμα μεγάλης ανοησίας, επειδή αφού ανέχτηκε το χειρότερο, που ήταν η βλάβη που υπέστη από τη συμπεριφορά του εχθρού του, δεν άντεξε το μικρότερο, δηλαδή το να μην εκδικηθεί³²⁴. Ακόμα, αναφερόμενος στον Χριστό, ο οποίος αν και υπέστη τα χειρότερα, συγχώρησε τους εχθρούς του, υποστηρίζει ότι δεν είναι αδύνατο και για έναν άνθρωπο να συγχωρήσει τον συνάνθρωπό του για τις αδικίες που του προκαλεί. Μάλιστα, με το να ευεργετεί τον εχθρό του, και ο ίδιος γεύεται την αγάπη του Θεού και τον εχθρό του απαλλάσσει από τη μεγαλύτερη ασθένεια³²⁵. Γι' αυτό, συμπεραίνει: «Ὡστε ἑαυτοῦς τιμωρούμεθα μισοῦντες ἑτέρους· ὥσπερ οὖν καί ἑαυτοῦς εὐεργετοῦμεν ἀγαπῶντες»³²⁶.

Συναφής με τα παραπάνω είναι και η παραίνεση του Αποστόλου Παύλου, ο οποίος τονίζει: «μη ἑαυτοῦς ἐκδικοῦντες, ἀγαπητοί, ἀλλά δότε τόπον τῇ ὀργῇ· γέγραπται γάρ· ἔμοι ἐκδίκησις, ἐγώ ἀνταποδώσω λέγει Κύριος»³²⁷. Με αυτόν τον τρόπο επιδιώκει να διευκολύνει την αγάπη των ανθρώπων προς τους εχθρούς τους, τονίζοντας ότι ο Θεός είναι εκείνος, ο οποίος θα αποδώσει δικαιοσύνη και θα τιμωρήσει την αδικία³²⁸. Βέβαια, στην αγάπη του Θεού δεν χωράει η εκδίκηση. Γι' αυτό, η αγάπη προς τους εχθρούς αποσκοπεί στη μετάνοια και μεταμόρφωσή τους. Αν, όμως, δεν ανταποκριθούν στην αγάπη των συνανθρώπων τους, τότε θα τιμωρηθούν απ' τον Θεό, εφόσον θα υποστούν τις συνέπειες των επιλογών τους³²⁹. Αυτό δεν σημαίνει, ότι ο Θεός είναι εκδικητικός, αλλά ότι είναι φορέας δικαιοσύνης. Επομένως, όσο κοντά και αν βρίσκεται κάποιος στον πειρασμό να εκδικηθεί τον εχθρό του, πρέπει να έχει υπόψη του ότι δεν είναι σωστό να βάλει τον

³²³ Μάξιμος Ομολογητής, «Κεφάλαια περί αγάπης», στ. 973

³²⁴ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Υπόμνημα εἰς τόν ἅγιον Ματθαῖον τόν Εὐαγγελιστήν », *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.57, στ. 269: «Μή τοίνυν μίσει τόν ποιοῦντα κακῶς· [...] ὅπερ ἐσχάτην ἐστίν ἀνοίας, τό χαλεπώτερον ὑπομείναντας, τό ἔλαττον τούτου μή φέρειν».

³²⁵ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Υπόμνημα εἰς τόν ἅγιον Ματθαῖον τόν Εὐαγγελιστήν », στ. 270: «Εἰ δέ καί μεγάλη ἡδίκησαι, καί διά τοῦτο μάλιστα εὐεργέτησον, ἵνα καί σαυτῷ λαμπρότερον ποιήσης τόν στέφανον, καί τόν ἀδελφόν τῆς ἐσχάτης ἀπαλλάξῃς ἀρρώστιας».

³²⁶ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Υπόμνημα εἰς τόν ἅγιον Ματθαῖον τόν Εὐαγγελιστήν », *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.58, στ. 595

³²⁷ Ρωμ. 12, 19

³²⁸ Laurie Johnston, «Love your Enemies-Even in the age of terrorism?» στον διαδικτυακό τόπο https://www.academia.edu/9489233/Love_Your_Enemies_Even_in_the_Age_of_Terrorism (ημερομηνία ανάκτησης: 5-1-2022) σ. 89

³²⁹ Laurie Johnston, «Love your Enemies»,σ. 90

εαυτό του στη θέση του Θεού και ν'απονεύει τη δικαιοσύνη που θεωρεί ο ίδιος σωστή με τα ανθρώπινα κριτήριά του³³⁰. Τότε, και από τον δρόμο της αγάπης θα απομακρυνθεί, αλλά και «την οργή» του Θεού θα δοκιμάσει, αφού «ἀποκαλύπτεται γάρ ὀργή Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀληθείαν ἐν ἀδικία κατεχόντων»³³¹.

Εξάλλου, ὅλοι εἶναι ἀποδεκτοὶ ἀπὸ τον Χριστό στο Σώμα του. «Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους», σημειώνει ο Ἀπόστολος Παῦλος³³². Ἀν, ὅμως, κάποιος «ἀδελφός», παρασυρθεῖ ἀπὸ το κακό και συμπεριφερθεῖ εχθρικά, αὐτό σημαίνει ὅτι κάποιο μέλος του Σώματος αρρώστησε. Ὅμως, «ἵνα μή ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλά τό αὐτό ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τά μέλη· καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τά μέλη»³³³. Συνεπώς, αν αρρωστήσει κάποιο μέλος του Σώματος, αὐτό δεν αφαιρείται, διαφορετικά ὅλο το Σώμα θα διαταραχθεῖ και θα υποφέρει. Ἀντίθετα, λαμβάνεται μέριμνα ἀπὸ τα υπόλοιπα μέλη, ὥστε να θεραπευθεῖ. Γι'αὐτό, ο Παῦλος τονίζει: «τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ;»³³⁴. Μάλιστα, ἐκδηλώνοντας τη μεγάλη αγάπη του ἀκόμα και στους εχθρούς, φτάνει σε σημείο να ευχηθεῖ να χωριζόταν ἀπὸ τον Χριστό, τον οποίο υπεραγαπούσε, αν αὐτό ἀρκούσε για να σωθοῦν οι Ἰουδαῖοι, οι οποίοι εἶχαν στείλει τον Υἱό του Θεού στον ατιμωτικό θάνατο³³⁵.

Επομένως, η αγάπη προς τους εχθρούς ἀποσκοπεῖ στο να σταματήσουν να εἶναι εχθροὶ και να γίνουν φορεῖς της αγάπης. Ἀλλά και ὅσοι ἀδικοῦνται, «γυμνάζονται» ἀπὸ αὐτή τη μορφή της αγάπης και γίνονται πιο δυνατοὶ σύμφωνα με τον Ἰωάννη τον Χρυσόστομο, ο οποίος αναφέρει ὅτι δεν εἶναι ἀδύνατο για τον ἄνθρωπο ν'αγαπήσει τους εχθρούς του, καθὼς «οὐδὲν ἀδύνατον ἐπιτάττει ὁ Χριστός [...] Τίς οὖν ἐποίησε τοῦτο; Ὁ Παῦλος, ὁ Πέτρος, πᾶς ὁ τῶν ἁγίων χορός. Ἀλλ' ἐάν μὲν εἶπω ὅτι τοὺς πλησίον ἠγάπησαν, οὐδὲν μέγα ἐρῶ· τοὺς ἐχθρούς οὕτως ἠγάπησαν, ὡς οὐκ ἂν τις ἀγαπήσειε τοὺς ὁμοψύχους [...] Οὐχ ὄρας τοὺς ἀθλητάς, πῶς θυλάκους ἄμμου πληρώσαντες, οὕτω γυμνάζονται; Σοὶ δέ οὐ χρεία ἐπιτηδεῦσαι τοῦτο· γέμει ὁ βίος τῶν γυμναζόντων σε, καὶ ποιούντων ἰσχυρόν»³³⁶.

³³⁰ Barth, *Η προς Ρωμαίους Επιστολή*, σσ. 574-575

³³¹ Ρωμ. 1, 18

³³² Α' Κορ. 12, 27

³³³ Α' Κορ. 12, 25-26

³³⁴ Β' Κορ. 11, 29

³³⁵ Ρωμ. 9, 3: «ἠνχόμην γάρ αὐτός ἐγώ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα».

³³⁶ Ἰωάννης Χρυσόστομος, «Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολήν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.63, στ. 142

3.2.4 Αποτελέσματα της αγάπης προς τον συνάνθρωπο

Είναι φανερό ότι η χριστιανική αγάπη ωφελεί τον άνθρωπο, καθώς τον μεταμορφώνει σε αληθινή εικόνα του Θεού και τον απελευθερώνει από τα πάθη του, τα οποία τον κρατούν δέσμιο της δυστυχίας. Ο Απόστολος Παύλος αποκαλύπτει ότι «ἄ ὄφθαλμός οὐκ εἶδε καὶ οὐδ' οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεός τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν»³³⁷. Ὄλη αυτή η θεία δωρεά έχει ετοιμαστεί για τον άνθρωπο που αγαπά πραγματικά τον συνάνθρωπό του χωρίς εξαιρέσεις, αφού μόνο τότε η αγάπη του φτάνει στον Θεό. Γι' αυτό, ο Ευαγγελιστής Ιωάννης σημειώνει: «Θεόν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται· ἐάν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν»³³⁸. Επομένως, ο άνθρωπος βλέπει τον Θεό μέσα από την αγάπη του προς τον πλησίον. Ιδιαίτερα, όταν αγαπά τους εχθρούς του, ανταμείβεται από τον Θεό Πατέρα με τη θεία υιοθεσία, σύμφωνα με τους λόγους του Χριστού: «πλήν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν καὶ ἀγαθοποιεῖτε καὶ δανεῖζετε μηδὲν ἀπελπίζοντες, καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ ὑψίστου, ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηροὺς»³³⁹.

Πραγματικά, λοιπόν, η γνήσια αγάπη προς τον Θεό και τον συνάνθρωπο αποτελεί το κριτήριο της ορθής πορείας του ανθρώπου προς την τελείωση και τη θέωση³⁴⁰. Έτσι, καταφέρνει να ενωθεί με τον τριαδικό Θεό και να συμμετάσχει σε μια κοινωνία αγάπης³⁴¹. Εξάλλου, βιώνοντας τη θεία αγάπη στην παρούσα ζωή προγεύεται την τέλεια αγάπη, την οποία θα συναντήσει στη Βασιλεία του Θεού.

Ὡστόσο, «ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφόν μένει ἐν τῷ θανάτῳ»³⁴². Αυτό σημαίνει ότι όποιος δεν αγαπά τον πλησίον του με τον τρόπο που ο Θεός αγαπά τον καθένα, μένει μακριά από τον ουράνιο Πατέρα και εγκλωβίζεται στην κατειλημμένη από τον θάνατο ζωή του πεπτωκότος ανθρώπου³⁴³. Αντίθετα, εκείνος που αγαπά τον συνάνθρωπό του με τη θεία αγάπη, «μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν»³⁴⁴. Δηλαδή, έχει ξεπεράσει τον πνευματικό θάνατο και έχει τη δυνατότητα να συμμετάσχει στην αιώνια ζωή και τη Βασιλεία του Θεού. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η αγάπη είναι ζωή, ενώ το μίσος ταυτίζεται

³³⁷ Α' Κορ. 2, 9

³³⁸ Α' Ιω. 4, 12

³³⁹ Λκ. 6, 35

³⁴⁰ Πατρώνος, *Η θέωση του ανθρώπου*, σ. 275

³⁴¹ Πατρώνος, *Η θέωση του ανθρώπου*, σ. 275

³⁴² Α' Ιω. 3, 14

³⁴³ Αγουρίδης, *Υπόμνημα στις Επιστολές Α', Β' και Γ' του Αποστόλου Ιωάννη*, σ. 228

³⁴⁴ Α' Ιω. 3, 14: «ἡμεῖς οἶδαμεν ὅτι μεταβέβηκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς»

με τον θάνατο³⁴⁵. Γι' αυτό, ο Ευαγγελιστής Ιωάννης αποκαλεί «ανθρωποκτόνο» εκείνον που διακατέχεται από μίσος προς τους άλλους, τονίζοντας: «πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ ἀνθρωποκτόνος ἐστί, καὶ οἶδατε ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν»³⁴⁶. Με τον όρο «ανθρωποκτόνος» επιδιώκει να επισημάνει τη φονική διάθεση εκείνου που μισεί τον πλησίον του, καθώς επιθυμεί την καταστροφή και τον θάνατό του³⁴⁷. Ένας τέτοιος, λοιπόν, άνθρωπος δεν μπορεί να συμμετάσχει στη Βασιλεία του Θεού, όπου επικρατεί η θεία αγάπη. Ως εκ τούτου, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος επισημαίνει: «Πᾶσα πρᾶξις ἀγαθὴ καρπὸς ἀγάπης ἐστί· διὸ καὶ πολὺ περὶ αὐτῆς ὁ λόγος, τοῦ μὲν Χριστοῦ λέγοντος· Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν ἀγαπᾶτε ἀλλήλους· [...] (ενν. αὕτη ἡ ἀγάπη) πρὸς αἰώνιον ὀδηγεῖ ζωὴν, καὶ συμπαραμένει τοῖς ἔχουσιν αὐτήν»³⁴⁸.

Επιπλέον, ο Ευαγγελιστής Ιωάννης τονίζει ότι «Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ»³⁴⁹. Εκείνος, δηλαδή, που δεν αγαπά τον πλησίον του και καταλαμβάνεται από μίσος και εκδικητική μανία, φοβάται μήπως τιμωρηθεί εξαιτίας της αμαρτωλότητάς του³⁵⁰. Αυτός, λοιπόν, που αισθάνεται αυτόν τον φόβο, δεν έχει τελειωθεί στην αγάπη. Αν αγαπούσε πραγματικά, δεν θα είχε λόγο να φοβάται, καθώς η κοινωνία του με τον Θεό θα του εξασφάλιζε την προστασία του από κάθε κίνδυνο. Γι' αυτό, ο Ιωάννης υποστηρίζει ότι «ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ' ἡμῶν, ἵνα παρρησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμέν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ»³⁵¹. Επομένως, ο άνθρωπος μπορεί να καταλάβει ότι έχει προοδεύσει στην αγάπη σε τέλειο βαθμό, όταν αναμένει με θάρρος την ημέρα της κρίσεως έχοντας την πεποίθηση ότι εφάρμοσε την εντολή του Κυρίου για την αγάπη και εξομοιώθηκε με εκείνον ως προς αυτήν³⁵².

Σύμφωνα, λοιπόν, με όλα τα παραπάνω αποτελέσματα της γνήσιας αγάπης, διαπιστώνουμε την ευεργετική επίδρασή της στον άνθρωπο και αντιλαμβανόμαστε ότι

³⁴⁵ Αγουρίδης, *Υπόμνημα στις Επιστολές Α', Β' και Γ' του Αποστόλου Ιωάννη*, σ. 221

³⁴⁶ Α' Ιω. 3, 15

³⁴⁷ Παν. Ν. Τρεμπέλας, *Η Καινή Διαθήκη μετά συντόμου ερμηνείας* (Αθήνα: Εκδόσεις «Σωτήρ», 1972) σ. 979

³⁴⁸ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Περὶ τελείας ἀγάπης», στ. 279

³⁴⁹ Α' Ιω. 4, 18

³⁵⁰ π. Βασίλειος Καλλιακμάνης, *Από τον φόβο στην αγάπη* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρνάρας, 2009) σ. 264

³⁵¹ Α' Ιω. 4, 17

³⁵² Τρεμπέλας, *Η Καινή Διαθήκη μετά συντόμου ερμηνείας*, σσ. 982-983

είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να οδηγήσει τον άνθρωπο στο κατώφλι της Βασιλείας του Θεού. Μάλιστα, ο Μάξιμος Ομολογητής επισημαίνει: «Αὕτη (ενν. η αγάπη) ἐστίν ἡ θύρα, δι' ἧς ὁ εἰσερχόμενος, εἰς τὰ Ἅγια γίνεται τῶν ἁγίων, καί τοῦ ἀπροσίτου κάλλους τῆς ἀγίας καί βασιλικῆς Τριάδος καθίσταται ἄξιος θεατῆς γενέσθαι»³⁵³.

---

³⁵³ Μάξιμος Ομολογητής, «Κεφάλαια διάφορα θεολογικά τε και οικονομικά», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.90, στ. 1193

Κεφάλαιο 4ο: Η συμβολή της αγάπης στην Εκκλησία και την κοινωνία

Είναι γεγονός ότι η χριστιανική αγάπη εφαρμόστηκε στην ανθρώπινη κοινωνία κυρίως μετά την ολοκλήρωση της αποκάλυψής της κατά την επίγεια δράση του Χριστού. Συγκεκριμένα, το όραμα της θείας αγάπης ξεκίνησε να υλοποιείται στην πρώτη χριστιανική κοινότητα, η οποία καθοδηγούμενη από τους Αποστόλους, εφάρμοσε όσο το δυνατόν καλύτερα τις εντολές του Χριστού.

Ειδικότερα, το πρότυπο της αγαπητικής κοινωνίας του τριαδικού Θεού ενσάρκωσε στον κόσμο η Εκκλησία. Όπως στην Αγία Τριάδα τα Πρόσωπα είναι ενωμένα με δεσμούς αγάπης, ισότητας και αμοιβαιότητας, έτσι και στην Εκκλησία, η οποία αποτελεί το Σώμα του Χριστού, όλα τα μέλη συνδέονται αρμονικά μεταξύ τους με αγάπη³⁵⁴. Καθοριστικής σημασίας για τη διατήρηση της ενότητας ήταν η ίδρυση του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας από τον Χριστό, το οποίο υπενθυμίζει στους ανθρώπους κάθε εποχής το μεγαλείο της αγάπης του Κυρίου που εκδηλώθηκε μέσα από τη Σταυρική θυσία και την Ανάστασή του. Μεταλαμβάνοντας το Σώμα και το Αίμα του Χριστού, οι άνθρωποι ενώνονται όχι μόνο με τον Λυτρωτή τους, αλλά και μεταξύ τους ως μέλη του ίδιου Σώματος.

Επομένως, η Εκκλησία, ως αληθινή κοινωνία αγάπης, είναι η μόνη που ενώνει πραγματικά τους ανθρώπους μεταξύ τους και με τον Θεό, και γι' αυτό αποκαλείται «θεανθρώπινη κοινωνία»³⁵⁵. Μάλιστα, είναι το όργανο δράσης του Θεού μέσα στον κόσμο³⁵⁶. Κατά συνέπεια, έχει τεράστια ευθύνη για τη σωστή μετάδοση και εφαρμογή του θείου θελήματος της αγάπης.

Η πρώτη Εκκλησία, λοιπόν, πρόβαλε ένα δείγμα της θείας αγάπης μέσα από τον θεσμό της κοινοκτημοσύνης. Στις Πράξεις των Αποστόλων πληροφορούμαστε ότι «πάντες οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά, καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι καθότι ἂν τις χρεῖαν εἶχε»³⁵⁷. Ἐτσι, δεν δίσταζαν να

³⁵⁴ Κάλιστος Ware, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, ελλ. μετ. Ιωσήφ Ροηλίδης (Αθήνα: Εκδόσεις Ακρίτας, 1998) σ. 380

³⁵⁵ Βαρθολομαίος Οικουμενικός Πατριάρχης, *Η αγάπη ουδέποτε εκπίπτει* (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2001) σσ. 37-38

³⁵⁶ π. Φιλόθεος Φάρος, *Η διαχείριση της αγάπης* (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2010) σ.212

³⁵⁷ Πραξ.2, 44-45

θυσιάσουν ακόμα και τα προσωπικά συμφέροντά τους και να πουλήσουν τα υπάρχοντά τους, για να ωφελήσουν τον πλησίον τους. Αυτή η ανιδιοτελής προσφορά υπηρεσιών δεν περιοριζόταν μέσα στα όρια της εκκλησιαστικής κοινότητας, αλλά επεκτεινόταν και έξω απ' αυτήν, όπου υπήρχε ανάγκη³⁵⁸. Για παράδειγμα, ο Απόστολος Παύλος κάνει λόγο για τη «λογία» που καλούνται να προσφέρουν οι Εκκλησίες της Γαλατίας και της Κορίνθου προς την Εκκλησία των Ιεροσολύμων³⁵⁹. Πρόκειται για συνεισφορά που πρόσφεραν οι «εξ εθνών» Χριστιανοί προς τους πτωχούς «εξ Ιουδαίων» Χριστιανούς των Ιεροσολύμων³⁶⁰.

Πέρα, όμως, από τη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, η Εκκλησία συνεχίζει να επιτελεί το προσφιές καθήκον της ανά τους αιώνες βοηθώντας να καρποφορήσει ο σπόρος της αγάπης που «φύτευσε» ο Θεός στον άνθρωπο. Αυτήν την αγάπη χρειάζεται η ανθρώπινη κοινωνία, για να «ειρηνεύει, να ευημερεί και να προοδεύει»³⁶¹. Ιδιαίτερα, η σύγχρονη κοινωνία θα μπορούσε να εξυγιανθεί από αυτό το «μοντέλο» της αγάπης.

Όπως παρατηρούμε, ο ανθρώπινος εγωισμός κυριαρχεί σήμερα χωρίς μέτρο σε σημείο που έχει καταστήσει νοσηρή την κοινωνία που ζούμε. Με την ανάπτυξη της Επιστήμης και της Τεχνολογίας, ο άνθρωπος αντί να είναι μόνο ευνοημένος από την άνοδο του βιοτικού επιπέδου του, έχει εκτεθεί ανεπανόρθωτα σε πολλούς κινδύνους. Πρώτα απ' όλα, έχει μεταβληθεί σε μια τέλεια μηχανή κατανάλωσης με αποτέλεσμα να δίνει προτεραιότητα στα υλικά αγαθά και να παραμελεί την πνευματική και ηθική καλλιέργειά του. Μάλιστα, οι ηθικές αξίες περιφρονούνται σε μεγάλο βαθμό. Έτσι, ο άνθρωπος έχει αλλοτριωθεί από τον εαυτό του και έχει αποξενωθεί από τον συνάνθρωπό του. Έχει γίνει ανίκανος ν' αγαπήσει και να εκτιμήσει τη ζωή και γι' αυτό είναι έτοιμος να καταστρέψει τα πάντα³⁶². Στον βωμό του συμφέροντος θυσιάζει τις γνήσιες διαπροσωπικές σχέσεις και φυσικά αδιαφορεί, για όποιον έχει ανάγκη από βοήθεια. Σύμφωνα με τον Αναστάσιο Γιαννουλάτο, «με τρόπο διαπιστώνουμε ότι στους δρόμους, στην εργασία, στην οικογένεια, αυξάνονται τα προσώπια και εξαφανίζονται τα πρόσωπα, καθώς οι άνθρωποι έχουν ρόλους, οι οποίοι είναι συνήθως άψυχοι»³⁶³.

³⁵⁸ Θωμάς Αντ. Ιωαννίδης, «Η έννοια της αγάπης κατά τον Απόστολο Παύλο και τον άγιο Φώτιο», *Θεολογία* 87 (2016), 23

³⁵⁹ Α' Κορ. 16, 1

³⁶⁰ Ιωαννίδης, «Η έννοια της αγάπης κατά τον Απόστολο Παύλο και τον άγιο Φώτιο», σ. 20

³⁶¹ Βαρθολομαίος Οικουμενικός Πατριάρχης, *Η αγάπη ουδέποτε εκπίπτει*, σ. 38

³⁶² Erich Fromm, *Η υγιής κοινωνία*, ελλ. μετ. Δημήτριος Θεοδορακάτος (Αθήνα: Εκδόσεις Μπουκουμάνη, 1973) σ. 437

³⁶³ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία* (Αθήνα: Εκδόσεις Ακρίτας, 2005) σ. 32

Επομένως, για να θεραπευτεί η σημερινή κοινωνία, είναι ανάγκη να μεταμορφωθεί σε μια κοινωνία αγάπης, όπου τα πρόσωπα δεν θα συνυπάρχουν απλά, αλλά θα είναι δεμένα με δεσμούς αλληλεγγύης. Στη μεταμόρφωση αυτή μπορεί να βοηθήσει αποτελεσματικά η εφαρμογή της χριστιανικής αγάπης. Η αγάπη αυτή «δεν έχει μόνο κατακόρυφη κατεύθυνση προς τον ουρανό, αλλά έχει και οριζόντια κίνηση προς τους συνανθρώπους»³⁶⁴. Κατά συνέπεια, η εφαρμογή της βγάζει από το περιθώριο, όσους είναι αντικείμενο ρατσισμού και διακρίσεων. Διασφαλίζει την ανυστερόβουλη παροχή βοήθειας προς όλους τους ανθρώπους ανεξάρτητα από τη φυλή, το φύλο, τη θρησκεία και την κοινωνική θέση τους. Αξιώνει την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων και δημιουργεί προϋποθέσεις ειρηνικής διευθέτησης των κοινωνικών προβλημάτων³⁶⁵.

Ειδικότερα, η χριστιανική αγάπη μπορεί να λειτουργήσει ως ισχυρό αντίδοτο απέναντι στη βία, από την οποία υποφέρει η σύγχρονη κοινωνία. Η βία δεν είναι έμφυτη στην ανθρώπινη φύση, όπως η αγάπη. Επομένως, εναπόκειται στη βούληση των ανθρώπων να μετατρέψουν την καταστρεπτική ενέργεια της βίας σε μια δύναμη που θα οικοδομεί τη ζωή στα θεμέλια της αγάπης³⁶⁶.

Για να το καταφέρουν αυτό, μπορούν να λάβουν υπόψη το χριστιανικό μήνυμα της αγάπης προς τους εχθρούς. Ωστόσο, πολλοί θεωρούν αδύνατο να εφαρμοστεί αυτή η μορφή αγάπης στη σημερινή κοινωνία. Μάλιστα, ο John Piper θεωρεί ότι η εντολή ν'αγαπάμε τους εχθρούς είναι ιδεαλιστική και ότι μπορεί να πραγματοποιηθεί πλήρως μόνο όταν η Βασιλεία του Θεού επικρατήσει ολοκληρωτικά³⁶⁷. Προσωπικά, θεωρώ ότι δεν είναι αδύνατο για έναν άνθρωπο ν'αγαπήσει τον εχθρό του. Αυτό, βέβαια, προϋποθέτει τη θέληση από μέρους του να βάλει ένα φρένο σε εκδηλώσεις βίας και να μην πυροδοτεί με τη συμπεριφορά του το ξέσπασμα εχθρικών διαθέσεων. Πώς είναι δυνατό σήμερα κάποιος να παραπονιέται για την επικράτηση της βίας σε πολλούς τομείς της κοινωνικής ζωής, όταν και ο ίδιος ενθαρρύνει τη διατήρησή της υποκύπτοντας στις οποιεσδήποτε επιθετικές προκλήσεις; Εκείνο που πρέπει να καταπολεμήσει ο άνθρωπος, δεν είναι ο εχθρός, αλλά η

³⁶⁴ Θεοδώρου, «Αγάπη και Πολιτισμός», σ. 83

³⁶⁵ Χρήστος Τερέζης, «Η Ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας», στο π.Α. Αυγουστήδης, Κ. Ζορμπάς, π. Β. Θερμός, Ν. Κοκοσολάκης, Α. Μελισσάρης, Χρ. Τερέζης, *Η Ορθοδοξία ως πολιτισμικό επίτευγμα και τα προβλήματα του σύγχρονου ανθρώπου* (Πάτρα: Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, 2002) σ. 40

³⁶⁶ Κόνραντ Ράιζερ, «Βία και θρησκεία στις πλουραλιστικές κοινωνίες», στο *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε έναν πλουραλιστικό κόσμο. Ένας οικουμενικός διάλογος*, Εμμανουήλ Κλάψης, επιμ. εκδ.(Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης, 2006) σ. 187

³⁶⁷ John Piper, *Love your Enemies* (London: Cambridge University Press, 1979) σ. 133

ίδια η εχθρότητα³⁶⁸. Σε αυτό μπορεί να βοηθήσει ο λόγος και το παράδειγμα του Χριστού, που έχει τη δύναμη να μετατρέψει το μίσος σε αγάπη³⁶⁹. Επομένως, όσο δύσκολο κι αν είναι να νικήσει ο άνθρωπος τα πάθη του και να εφαρμόσει τη θεία αγάπη, δεν θα πρέπει ποτέ να εγκαταλείψει τον αγώνα. Αυτός μπορεί να καρποφορήσει, όταν έχει ως πηγή έμπνευσης τις συμβουλές του Χριστού και όταν αντλεί δύναμη από τα οφέλη που θα προκύψουν για τη ζωή του και την κοινωνία, αν επικρατήσει η γνήσια αγάπη.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω, η σημερινή κοινωνία έχει ανάγκη από το μήνυμα της χριστιανικής αγάπης και την εκδήλωσή της στις διαπροσωπικές σχέσεις των μελών της. Αυτή μπορεί να λειτουργήσει ως ένα φάρμακο ελέους και θεραπείας από το κακό, το οποίο δηλητηριάζει την ανθρώπινη συνύπαρξη. Αρκεί ο σύγχρονος άνθρωπος να συνειδητοποιήσει ότι η αγάπη δεν είναι αδυναμία, αλλά δύναμη. Το να μην ανταποδίδει κάποιος το κακό, δεν είναι υποχώρηση λόγω αδυναμίας ούτε ήττα, αλλά νίκη με όπλο το καλό που του χαρίζει, ως ισχυρός σύμμαχος, η αγάπη. Αυτή έχει τη δύναμη να σώσει όχι μόνο τον ίδιο από τη μανία του κακού, αλλά κι εκείνον που παρασύρθηκε απ' αυτό και έγινε όργανό του. Γι' αυτό, ο Ιωάννης Δαμασκηνός πολύ εύστοχα περιγράφει τη λυτρωτική δύναμη της αγάπης για την κοινωνία λέγοντας: «Αγάπη πόλεμον οὐκ οἶδεν, ἐχθρόν οὐκ ἔχει, εἰρήνην πρεσβεύει. Ἀγάπη φονικούς θυμούς πραῦνει, λογικούς λαούς σεμνύνει»³⁷⁰.

---

³⁶⁸ Laurie Johnston, «Love your Enemies», σ. 104

³⁶⁹ Roger Shinn, «The Sermon on the Mount· Chapter 7: Love for Enemies» στον διαδικτυακό τόπο <https://www.religion-online.org/book/the-sermon-on-the-mount/> (ημερομηνία ανάκτησης: 5-1-2022)

³⁷⁰ Ιωάννης Δαμασκηνός, «Τα ιερά παράλληλα», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.95, στ. 1201

Συμπεράσματα

Αναμφίβολα η αγάπη αποτελεί τον θεμέλιο λίθο του Χριστιανισμού. Είναι η κινητήριος δύναμη λειτουργίας του κόσμου από τη στιγμή της δημιουργίας του ως την ανακαίνισή του και πέρα από αυτήν, στην αιωνιότητα. Πηγάζει από έναν Θεό, ο οποίος δεν είναι μακριά από τον άνθρωπο, αλλά παίρνει ο ίδιος την πρωτοβουλία να τον μάθει ν'αγαπά αληθινά, προσφέροντάς του το παράδειγμα της τριαδικής κοινωνίας.

Η αγάπη αυτή δεν είναι μία απλή κλίση ή επιθυμία προς το ωραίο. Διαφέρει από τον τρόπο που την προσέγγισε ο Πλάτωνας αποκαλώντας την «έρωτα». Ο «έρως» του Πλάτωνα ψάχνει να βρει το θείο και ακολουθεί μόνο ανοδική πορεία. Όμως, η χριστιανική αγάπη ξεκινά από τον φιλόανθρωπο Θεό και κατεβαίνει στα δημιουργήματά του, με τα οποία την μοιράζεται. Ούτε απλή φιλία μπορεί να την θεωρήσει κανείς. Δεν μοιάζει με την αριστοτελική φιλία, η οποία προοριζόταν μόνο για όποιον είχε ηθική αξία. Αντίθετα, η χριστιανική αγάπη δημιουργεί η ίδια αξία στο αντικείμενό της³⁷¹. Αγκαλιάζει τα πάντα και τους πάντες χωρίς εξαιρέσεις.

Επομένως, αυτό το είδος αγάπης είναι διαφορετικό από αυτό που θεωρείται αγάπη στη Φιλοσοφία, αλλά και στην Ψυχολογία, όπου εκλαμβάνεται ως ένα απλό συναίσθημα. Επιπλέον, διακρίνεται από την αγάπη για την οποία κάνουν λόγο οι άλλες θρησκείες, που την παρουσιάζουν κυρίως ως υποχρέωση ή ηθική αξία. Εκεί, ο άνθρωπος παλεύοντας με τον φόβο και την αγωνία του, προσπαθεί να πετύχει τη λύτρωσή του αναζητώντας έναν απόμακρο και απρόσωπο Θεό. Στον Χριστιανισμό, όμως, ο Θεός αποκαλεί τον άνθρωπο «τέκνο» του. Μάλιστα, δεν διστάζει να στείλει τον Μονογενή Υιό του στον κόσμο, ο οποίος λαμβάνει την ανθρώπινη φύση, ζει ανάμεσα στους ανθρώπους, τους αποκαλύπτει τις ιδιότητες της γνήσιας αγάπης και συμπαραστέκεται στις δυσκολίες τους με τόση συμπάθεια, ώστε θυσιάζεται για τους ίδιους.

Για την αγάπη του Θεού γίνεται λόγος στην Παλαιά Διαθήκη, όπου παρουσιάζονται πολυάριθμες εκδηλώσεις της με σκοπό να προσεγγίσει ο Δημιουργός το αγαπημένο δημιούργημά του, τον άνθρωπο, και να τον οδηγήσει στη σωτηρία από την αμαρτία, τη φθορά και τον θάνατο. Κέντρο της ζωής του ανθρώπου καθίσταται ο Νόμος, ως καρπός της Διαθήκης που συνάπτεται με τον Θεό. Ο άνθρωπος καλείται να εκδηλώσει την αγάπη

---

³⁷¹ Μπρατσιώτης, *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης*, σ. 17

του προς τον Θεό και τον συνάνθρωπο τηρώντας τις θείες εντολές. Με αυτές προσπαθεί ο ουράνιος Πατέρας να τον διαπαιδαγωγήσει και να τον μύσει στην αληθινή αγάπη.

Η πληρότητα, όμως, της θείας αγάπης αποκαλύπτεται στην Καινή Διαθήκη. Εκεί, δεν φανερώνεται ένα νέο είδος αγάπης, αλλά ολοκληρώνεται η γνωριμία της από τον άνθρωπο διαμέσου της διδασκαλίας του Ιησού Χριστού. Επομένως, η Παλαιά Διαθήκη συνδέεται άρρηκτα με την Καινή ως προς την προσέγγιση της έννοιας της αγάπης, καθώς οι προτυπώσεις της πρώτης πραγματοποιούνται στη δεύτερη. Έτσι, στην Παλαιά Διαθήκη η αγάπη παρουσιάζεται σε μια πρώιμη μορφή της και ο άνθρωπος βρίσκεται στο στάδιο της προετοιμασίας, ώστε να δεχτεί το πλήρωμα της αληθείας στο πρόσωπο του Μεσσία Χριστού, ο οποίος αναλαμβάνει το έργο της θείας αποκάλυψης στην Καινή Διαθήκη. Επιπλέον, ο Υιός του Θεού είναι εκείνος που εφαρμόζει τη θεία αγάπη σε όλη τη διάρκεια της επίγειας παρουσίας του με αποκορύφωμα τον μαρτυρικό θάνατό του για την απαλλαγή του ανθρώπου από το κακό και τον θάνατο. Με αυτόν τον τρόπο, η θεία αγάπη λαμβάνει ιστορική μορφή, καθώς ενσαρκώνεται στο θεανθρώπινο πρόσωπο του Χριστού.

Διαμέσου, λοιπόν, της Καινής Διαθήκης καθίσταται σαφές ότι η χριστιανική αγάπη δεν μπορεί να επιτευχθεί, αν ο άνθρωπος δεν καταπολεμήσει τον εγωισμό του, ώστε να πλησιάσει τον συνάνθρωπό του και να τον αγαπήσει περισσότερο από τον εαυτό του, έχοντας ως πρότυπο τη θυσιαστική αγάπη του Χριστού. Αυτός είναι ο μόνος τρόπος για ν' ανταποκριθεί στην αγάπη του Θεού και να φτάσει σε κοινωνία μαζί του. Ο δρόμος προς τον Θεό ανοίγει μόνο, όταν αυτός που τον διαβαίνει, αγαπά τον πλησίον του, απ' όπου κι αν προέρχεται αυτός, αλλά και τον εχθρό του. Αν κάποιος δεν έχει τη διάθεση να ταπεινωθεί, να συγχωρήσει, να βάλει τον εαυτό του στη θέση του άλλου και να τον βοηθήσει, ν' αντισταθεί στο κακό πράττοντας το καλό, ώστε να πλησιάσει ακόμα και τον εχθρό του, τότε ούτε πιστεύει πραγματικά στον Θεό ούτε μπορεί να ελπίζει στη σωτηρία του. Γιατί; Ο λόγος είναι απλός. Επειδή δεν αγαπά, όπως αγαπά ο Θεός. Αντίθετα, αν αγωνιστεί, ώστε να καρποφορήσει ο σπόρος της αγάπης, που του χάρισε ο Θεός, τότε θα εξοπλιστεί με τη θεία αγάπη, η οποία θα τον συνοδεύει στην αιωνιότητα καθιστώντας τον μέτοχο της Βασιλείας του Θεού.

Λυτρωτική, όμως, δεν είναι η αγάπη αυτή μόνο για τον ίδιο τον αγαπώντα, αλλά και για εκείνους, στους οποίους απευθύνεται η ευεργετική δύναμή της. Γι' αυτό, θεωρείται αναγκαία η εφαρμογή της στην ανθρώπινη κοινωνία, η οποία μπορεί να μεταβληθεί σε κοινωνία αυθεντικής αγάπης. Στο πλαίσιο αυτό, σημαντικός είναι ο ρόλος της Εκκλησίας, η οποία ως θείο καθίδρυμα και Σώμα ενότητας και καταλλαγής, μπορεί να μεταφέρει

ανόθευτη τη χριστιανική αγάπη και να μύησει σε αυτήν τους ανθρώπους που διψούν για την αλήθεια και τη δικαιοσύνη. Μάλιστα, όταν κάποιος δει τον εχθρό του να γίνεται φίλος του, τότε η αγάπη θα έχει κάνει το θαύμα της. Τότε και οι δύο θα έχουν «τελειωθεί» στην αγάπη και θα έχουν κερδίσει την αληθινή ζωή.

Σχετικά με αυτό, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος κάνει έναν πολύ καλό παραλληλισμό. Συγκεκριμένα, λέει ότι όπως η μέλισσα, όταν τσιμπήσει με το κεντρί της, πεθαίνει, έτσι κι εκείνος που πλήττει τον πλησίον του, δεν ζει, αλλά υφίσταται τον πνευματικό θάνατο απομακρυνόμενος από τον Θεό³⁷². Για τον λόγο αυτό, καθίσταται διαχρονική και πάντα επίκαιρη η προτροπή του Αποστόλου Παύλου, ο οποίος λέει: «καί περιπατείτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ εἰς ὁσμὴν εὐωδίας»³⁷³.

---

³⁷² Ιωάννης Χρυσόστομος, «Υπόμνημα εις την προς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴν πρώτην», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.62, στ. 457-458: «Οὐχ ὁρᾶτε τὴν μέλισσαν, ὅτι πλήττουσα ἐπαποθνήσκει τῷ κέντρῳ; Δι' ἐκείνου τοῦ ζώου παιδεύει ἡμᾶς ὁ Θεὸς μὴ λυπεῖν τοὺς πλησίον· αὐτοὶ γὰρ τὸν θάνατον δεχόμεθα πρότεροι. Ἐκείνους μὲν γὰρ πλήττοντες ἴσως πρὸς μικρὸν ἐλυπήσαμεν· αὐτοὶ δὲ οὐκέτι ζησόμεθα, καθάπερ οὐδέ ἐκεῖνο τὸ ζῶον».

³⁷³ Εφ. 5, 2

Βιβλιογραφία

Πρωτεύουσες πηγές

1. Αγία Γραφή, Παλαιά Διαθήκη, τ. Α΄, Αθανάσιος Π. Χαστούπης, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Γιοβάννη, 1955)
2. Αγία Γραφή, Παλαιά Διαθήκη, τ. Β΄, Αθανάσιος Π. Χαστούπης, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Γιοβάννη, 1960)
3. Αγία Γραφή, Παλαιά Διαθήκη, τ. Γ΄, Αθανάσιος Π. Χαστούπης, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Γιοβάννη, 1960)
4. Αγία Γραφή, Καινή Διαθήκη, τ. Δ΄, Νίκος Λούβαρης, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Γιοβάννη, 1960)
5. Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Δημ. Λυπουρλής, επιμ. εκδ., Τομ. Δ΄(Αθήνα: Εκδόσεις Βήμα-Άλτερ Έγκο Α.Ε., 2020)
6. Βασίλειος, αρχιεπίσκοπος Καισαρείας Καππαδοκίας, «Εις τον ΜΔ΄ Ψαλμόν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ. 29, στ. 387-414
7. Βασίλειος, αρχιεπίσκοπος Καισαρείας Καππαδοκίας, «Εις τόν προφήτην Ησαΐαν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ. 30, στ. 118-668
8. Βασίλειος, αρχιεπίσκοπος Καισαρείας Καππαδοκίας, «Όροι κατά πλάτος», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.31, στ. 905-1320
9. Γρηγόριος Θεολόγος, «Περί τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.36, στ. 173 -212
10. Γρηγόριος Νύσσης, «Θεωρία εἰς τόν τοῦ Μωσέως βίον», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ. 44, στ. 327-430
11. Γρηγόριος Νύσσης, «Εξήγησις εἰς τα Ἄσματα Ασμάτων», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ. 44, στ. 755-1120
12. Γρηγόριος Νύσσης, «Περί τελειότητος, καί ὁποῖον χρῆ εἶναι τόν Χριστιανόν, Πρός Ὀλύμπιον Μοναχόν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.46, στ. 251-286
13. Ευσέβιος Καισαρείας, «Ερμηνεία εἰς τους Ψαλμούς», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.23, στ. 73-1394
14. Ισίδωρος Πηλουσιώτης, «Επιστολῶν Βιβλίον Γ΄», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.78, στ. 729-1048

15. Ιωάννης Δαμασκηνός, «Τα ιερά παράλληλα», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.95, στ. 1069-1588
16. Ιωάννης Κλίμακος, «Κλίμαξ», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.88, στ. 633-1164
17. Ιωάννης Χρυσόστομος, «Προς τούς μή άπαντήσαντας εις τήν σύναξιν, και εις τήν άποστολικήν ρήσιν τήν λέγουσαν, Έάν πεινᾷ ό έχθρός σου ψώμιζε αυτόν, και περί τοῦ μνησικακεῖν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.51, στ. 171-186
18. Ιωάννης Χρυσόστομος, «Εις τον ΜΑ΄ Ψαλμόν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ. 55, στ. 155-167
19. Ιωάννης Χρυσόστομος, «Εις τον ΜΘ΄ Ψαλμόν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ. 55, στ. 240-258
20. Ιωάννης Χρυσόστομος, «Περί τελείας αγάπης», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.56, στ. 279-290
21. Ιωάννης Χρυσόστομος, «Υπόμνημα εις τόν άγιον Ματθαῖον τόν Ευαγγελιστήν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.57, στ. 13-472
22. Ιωάννης Χρυσόστομος, «Υπόμνημα εις τόν άγιον Ματθαῖον τόν Ευαγγελιστήν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.58, στ. 473-794
23. Ιωάννης Χρυσόστομος, «Υπόθεσις της προς Κορινθίους πρώτης επιστολής», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.61, στ. 11-382
24. Ιωάννης Χρυσόστομος, «Υπόμνημα εις την προς Εφεσίους επιστολήν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.62, στ. 11-176
25. Ιωάννης Χρυσόστομος, «Υπόμνημα εις την προς Θεσσαλονικείς επιστολήν πρώτη», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.62, στ. 393-468
26. Ιωάννης Χρυσόστομος, «Εις τήν πρός Έβραίους Έπιστολήν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.63, στ. 9-236
27. Κύριλλος Αλεξανδρείας, «Εις τό κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., Τομ.74, στ. 105-282
28. Μάξιμος Ομολογητής, «Κεφάλαια περί αγάπης», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.90, στ. 959-1080
29. Μάξιμος Ομολογητής, «Κεφάλαια διάφορα θεολογικά τε και οικονομικά», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.90, στ. 1177-1392
30. Πλάτων, *Συμπόσιον*, Δημ. Λυπουρλής, Κων. Ζήτρος, Ι.Σ.Χριστοδούλου, επιμ. εκδ., Τομ. Β΄ (Αθήνα: Εκδόσεις Άλτερ Έγκο Α.Ε., 2018)

Δευτερεύουσες πηγές

Ελληνόγλωσσες

1. Αβούρης, Σπύρος Ν. «Αγάπη», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, Α.Π. Λυγγούρης, επιμ. εκδ., Τομ. 1 (Αθήνα: Έκδοση Αθαν. Μαρτίνου, 1962) στ. 125-126
2. Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως, *Το Γνώθι σαυτόν. Κείμενα αυτογνωσίας*, Σταυρούλα Σταμάτη, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Άθως, 2017)
3. Αγουρίδης, Σάββας Χρ. *Αποστόλου Παύλου πρώτη προς Κορινθίους επιστολή* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρνάρα, 1985)
4. Αγουρίδης, Σάββας *Η επί του Όρους Ομιλία του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2010)
5. Αγουρίδης, Σάββας *Υπόμνημα στις Επιστολές Α', Β' και Γ' του Αποστόλου Ιωάννη* (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2015)
6. Αντώνιος Μητρ. του Σουρόζ *Ο εαυτός μας και ο άλλος*, Μαρία Φαφαλιού, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Πορφύρα, 2017)
7. Baltasar, Hans Urs von *Άξια πίστεως είναι μόνο η αγάπη*, ελλ. μετ. Κώστας Κουτσοурέλης (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2002)
8. Βαρθολομαίος Οικουμενικός Πατριάρχης, *Η αγάπη ουδέποτε εκπίπτει* (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2001)
9. Barth, Karl *Η προς Ρωμαίους Επιστολή*, ελλ. μετ. Γιώργος Βλαντής (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2015)
10. Βασιλειάδης, Πέτρος Β. *Βιβλικές ερμηνευτικές μελέτες* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 1992)
11. Βελμίροβιτς, Άγιος Νικόλαος *Αργά βαδίζει ο Χριστός*, ελλ. μετ. Σβετλάνα Πέτσιν και Ηλίας Σαραγούδας (Αθήνα: Εκδόσεις: Εν Πλω, 2017)
12. Βουλγαράκης, Ηλίας *Η αγάπη ως σύγχρονη ερμηνεία του μυστηρίου της σωτηρίας* (Αθήνα: Εκδόσεις Αποστολική Διακονία, 1974)
13. Βουλγαράκης, Ηλίας *Σχεδιάγραμμα για την Αγάπη* (Αθήνα: Εκδόσεις Μαΐστρος, 2004)
14. Γεωργοπούλου, Νικολίτσα Δ. «Η χριστιανική αγάπη και ο άνθρωπος», *Θεολογία* 39 (1968) σσ.644-650

15. Γιαννουλάτος, Αναστάσιος *Ιστορία επιζώντων θρησκευμάτων. Σημαντικά κεφάλαια* (Αθήνα: Εκδόσεις Το Βήμα, 2016)
16. Γκίκας, Αλέξανδρος Β. «Συγκριτική θεώρηση του πλατωνικού έρωτα και της χριστιανικής αγάπης», στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.academia.edu/44303378/> (ημερομηνία ανάκτησης: 27-12-2021)
17. Γκίκας, Σωκράτης *Οι αξίες των αρχαίων Ελλήνων* (Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας, 1997)
18. Γρηγόριος ιερομόναχος, *Αγαπάτε τούς έχθρους ύμῶν* (Αθήνα: Εκδόσεις Εν Πλω, 2014)
19. Δαρεμάς, Γιώργος «Αγάπη και πανανθρώπινη φύση στη Φιλοσοφία του Φώυερμπαχ», στον διαδικτυακό τόπο: <https://pasithee.library.upatras.gr/axiologika/article/view/1749>, σ.110 (ημερομηνία ανάκτησης: 27-12-2021)
20. Δεσπότης, Αθανάσιος και Σωτήρης *Η Αγία Γραφή στον 21ο αιώνα. Ανθρώπινο Πρόσωπο και Ήθος στην Καινή Διαθήκη*, Τομ. Β' (Αθήνα: Εκδόσεις Άθως, 2008)
21. Zimmerli, Walther *Επίτομη Θεολογία της Παλαιάς Διαθήκης*, ελλ. μετ. Βασίλειος Π. Στογιάννος (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2001)
22. Θεοδώρου, Ευάγγελος Δ. «Αγάπη και Πολιτισμός», *Θεολογία* 62 (1991) σσ. 77-90
23. Θεοδώρου, Ευάγγελος Δ. «Ο εν Χριστώ καινός άνθρωπος», *Θεολογία* 67 (1996) σσ. 7-30
24. Θεοδώρου, Πάνος «Εισαγωγή στη Φιλοσοφία των Αξιών», στον διαδικτυακό τόπο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2631> (ημερομηνία ανάκτησης: 27-12-2021)
25. Ιωαννίδης, Θωμάς Αντ. «Η έννοια της αγάπης κατά τον Απόστολο Παύλο και τον άγιο Φώτιο», *Θεολογία* 87 (2016), σσ. 7-38
26. Καλλιακμάνης, π. Βασίλειος *Από τον φόβο στην αγάπη* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρνάρας, 2009)
27. Καραγιάννης, Χρήστος Γ. *Ο «φόβος Θεού» στην Παλαιά Διαθήκη* (Αθήνα: Εκδόσεις Έννοια, 2018)
28. Καρακόλης, Χρήστος «Έχει όρια η αγάπη; Η περί αγάπης αντίληψη του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου υπό το φως της σχετικής συνοπτικής παράδοσης» στο Σταύρος Ζουμπουλάκης, επιμ. εκδ., *Για την αγάπη* (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2017) σσ. 34-51

- 29.Κασσιανός Κατάνης, «Αγάπη», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, Α.Π.Λυγγούρης, επιμ. εκδ., Τόμος 1 (Αθήνα: Έκδοσις Αθανάσιου Μαρτίνου, 1962) στ. 127-132
- 30.Κόμπος, Αντώνιος Γ., Μητροπολίτης Σισανίου και Σιατίστης, «Ἡ ἐπί τῆς ἀγάπης θεμελίωσις τῆς περὶ σωτηρίας πεποιθήσεως», *Θεολογία*, 61 (1990) σσ. 537-552
- 31.Κοντοστεργίου, Δέσποινα Δ. «Αγάπη και Ἔρωσ κατά τον Συμεών τον Νέον Θεολόγον», *Θεολογία* 70 (1999) σσ. 521-564
- 32.Κρητικός, Γιάννης «Αγάπη», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, Τομ. Α΄(Αθήνα: Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος, 1994) σσ. 15-16
- 33.Κωνσταντίνου, Μιλτιάδης «Ἡ ἠθική της σχέσης Θεοῦ - ἀνθρώπου. Βιβλική προσέγγιση με βάση την Παλαιά Διαθήκη», στο Σταύρος Ζουμπουλάκης, επιμ. εκδ., *Για την αγάπη* (Αθήνα: Εκδόσεις Ἄρτος Ζωῆς, 2017) σσ. 15-36
- 34.Κωνσταντίνου, Μιλτιάδης «Το ἦθος του Θεοῦ», *Σύναξη* 84 (2002) σσ.21-34
- 35.Liddell, Henry G. και Scott, Robert «αγάπη», *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, τομ. Α΄, Μιχαήλ Κωνσταντινίδης, επιμ. εκδ., ελλ. μετ. Ξενοφών Π. Μόσχος (Αθήνα:Εκδόσεις Ιωάννης Σιδέρης, 2007) σ.12
- 36.Lohse, Eduard *Επίτομη Θεολογία της Καινῆς Διαθήκης*, ελλ. μετ. Σάββας Αγουριδης (Αθήνα: Εκδόσεις Κέντρο Βιβλικών Μελετών Ἄρτος Ζωῆς, 1993)
- 37.Lossky, Vladimir *Ἡ Μυστική Θεολογία της Ανατολικῆς Εκκλησίας*, ελλ. μετ. Στέλλα Κ. Πλευράκη (Θεσσαλονίκη, 1964)
- 38.Μαντζαρίδης, Γεώργιος Ι. *Χριστιανική Ηθική*, Τομ.Α΄ (Άγιο Όρος: Εκδόσεις «Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου», 2018)
- 39.Μαντζαρίδης, Γεώργιος Ι. *Χριστιανική Ηθική*, Τομ. Β΄ (Άγιο Όρος: Εκδόσεις Ιερά Μονή Βατοπαιδίου, 2015)
- 40.Μαριόρας, Μιχάλης «Στα μονοπάτια της αγάπης: Ένα άλλο Ισλάμ», στο Σταύρος Ζουμπουλάκης, επιμ. εκδ., *Για την αγάπη* (Αθήνα:Εκδόσεις Ἄρτος Ζωῆς, 2017) σσ. 69-90
- 41.Μουστάκης, Βασ. «Αγάπη», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, Α.Π.Λυγγούρης, επιμ. εκδ., Τόμος 1 (Αθήνα: Έκδοσις Αθανάσιου Μαρτίνου, 1962) στ. 134-135
- 42.Μπάλντουιν, Τζέφφρυ «Τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς. Ἡθική ανατροπή στο Ευαγγέλιο του Ιωάννη» στο Σταύρος Ζουμπουλάκης, επιμ. εκδ., *Ἡ επιστροφή της ηθικής. Παλαιά και νέα ερωτήματα* (Αθήνα: Εκδόσεις Ἄρτος Ζωῆς, 2013) σσ.78-97

43. Μπρατσιώτης, Παναγιώτης *Το νόημα της χριστιανικής αγάπης. Λόγος πρυτανικός* (Αθήνα, 1956)
44. Νικολαΐδης, Απόστολος *Θρησκείες και Ηθική* (Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 2021)
45. Παπαδάκης, Βασίλειος, αρχιμανδρίτης, *Η αληθινή έννοια της αγάπης* (Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη, 2015)
46. Παπακώστα-Χριστινάκη, Ελένη «Η αγάπη στην Παλαιά Διαθήκη υπό το φως του Α΄ Κορ.13», στο *Απόστολος Παύλος και Κόρινθος. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (Κόρινθος 23-25 Σεπτεμβρίου 2007)* Τομ. Β΄, Κωνσταντίνος Ι. Μπελέζος, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2009) σσ. 529-548
47. Πατρώνος, Γεώργιος Π. *Η θέωση του ανθρώπου* (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1995)
48. Παύλος, Μητροπολίτης Σισανίου και Σιατίστης, *Δεν έχουμε άλλο δρόμο από την αγάπη* (Αθήνα: Εκδόσεις Εν Πλω, 2020)
49. Ράιζερ, Κόνραντ «Βία και θρησκεία στις πλουραλιστικές κοινωνίες», στο *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε έναν πλουραλιστικό κόσμο. Ένας οικουμενικός διάλογος*, Εμμανουήλ Κλάνης, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης, 2006) σσ. 171-187
50. Σαμαρτζής, Θάνος «Ο Αριστοτέλης και ο Πλάτων για την αγάπη του εαυτού και των άλλων», στο Σταύρος Ζουμπουλάκης, επιμ. εκδ., *Για την αγάπη* (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2017) σσ. 110-129
51. Smith, Huston *Οι θρησκείες του κόσμου*, ελλ. μετ. Δ.Π. Κωστελένος (Αθήνα: Εκδόσεις Γκοβόστη, 1995)
52. Σπεράντσας, Στέλιος «Αγάπη», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Ηρακλής Αποστολίδης, επιμ. εκδ., Τομ. Α΄ (Αθήνα: Έκδοση Α.Ε.Β.Ε. Π.Γ. Μακρής και Σία, 1926) σσ.138-140
53. Σταματάκου, Ιωάννου Δρ. «αγάπη», *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Ιω. Δρ. Σταματάκου, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοπρομηθευτική, 1994) σ.15
54. Στανιλοάε, π. Δημήτριος *Η περί Θεού Ορθόδοξη Χριστιανική Διδασκαλία*, ελλ.μετ. π. Κωνσταντίνος Coman και Γιώργος Παπαευθυμίου (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2011)
55. Τερέζης, Χρήστος «Η Ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας», στο π.Α. Αυγουστίδης, Κ. Ζορμπάς, π. Β. Θερμός, Ν. Κοκοσολάκης, Α. Μελισσάρης, Χρ. Τερέζης, *Η Ορθοδοξία ως πολιτισμικό επίτευγμα και τα προβλήματα του σύγχρονου ανθρώπου* (Πάτρα: Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, 2002) σσ. 23-58

56. Τρεμπέλας, Παν. Ν. *Η Καινή Διαθήκη μετά συντόμου ερμηνείας* (Αθήνα: Εκδόσεις «Σωτήρ», 1972)
57. Φαράντος, Μέγας Λ. «Ο Ιησούς Χριστός και η σπουδαιότητά του για την ανθρωπότητα», στο *Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, τομ. 36, Κων. Ηλ. Λιάκουρας, επιμ. εκδ. (Αθήνα, 2001) σσ. 267-285
58. Φάρος, π. Φιλόθεος *Έρωτος Φύσις* (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2007)
59. Φάρος, π. Φιλόθεος *Η διαχείριση της αγάπης* (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2010)
60. Φιλιππίδης, Λεωνίδα Ιω. «Το ύψιστον ηθικόν ιδεώδες κατά Βούδδαν» στο Γρηγόριος Παπαμιχαήλ, επιμ. εκδ. *Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών 1935-1936* (χ.τ., χ.χ.) σσ. 137-174
61. Forest, Jim *Αγαπώντας τον εχθρό μου*, ελλ. μετ. Θάνος Κιοσόγλου (Αθήνα: Εκδόσεις Πορφύρα, 2015)
62. Fromm, Erich *Η τέχνη της αγάπης*, ελλ. μετ. Ευάγγελος Γραμμένος (Αθήνα: Εκδόσεις Μπουκουμάνη, 1978)
63. Fromm, Erich *Η υγιής κοινωνία*, ελλ. μετ. Δημ. Θεοδωροκάτος (Αθήνα: Εκδόσεις Μπουκουμάνη, 1973)
64. Χουντουμάδη, Αναστασία και Πατεράκη, Λένα «αγάπη», *Λεξικό Ψυχολογίας*, Χρύσα Ξενάκη, επιμ. εκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος, 2008) σ. 11
65. Ware, Κάλλιστος *Επειδή αγαπώ*, ελλ. μετ. Κώστας Δεληγιώργης (Αθήνα: Εκδόσεις Πορφύρα, 2019)
66. Ware, Κάλλιστος *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, ελλ. μετ. Ιωσήφ Ροηλίδης (Αθήνα: Εκδόσεις Ακρίτας, 1998)
67. Wiener, Claude «Αγάπη», *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, ελλ. μετ. Σάββας Αγουρίδης, Σταύρος Βαρτανιάν, Γεώργιος Γρατσέας, Γαβριήλ Μαραγκός, Γεώργιος Ρηγόπουλος, Σεβαστιανός Φρέρης, Καίτη Χιωτέλλη (Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλικό Κέντρο «Άρτος Ζωής», 1980) σσ. 9-16

Ξενόγλωσσες

1. Bamberger, Bernard J. «Fear and Love of God in the Old Testament», στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.jstor.org/stable/23502784> (ημερομηνία ανάκτησης: 3-1-2022)
2. Barclay, William «Many Witnesses, One Lord (Chapter 8: The letter of John)» στον διαδικτυακό τόπο <https://www.religion-online.org/book-chapter/chapter-8-the-letter-of-john/> (ημερομηνία ανάκτησης: 5-1-2022)
3. Berscheid, Ellen «Searching for the meaning of love» στο Robert J. Sternberg and Karin Weis, επιμ. εκδ., *The new Psychology of Love* (London: Yale University Press New Heaven, 2006)
4. Elior, Rachel «The Love of God in the Jewish Mystical Tradition: Mysticism of Freedom and Commemoration versus Mysticism of Hope and Redemption» στο Sheelah Trefle Hidden, επιμ. εκδ. *Jewish, Christian and Islamical Mystical Perspectives on the Love of God* (New York: Palgrave Macmillan, 2014)
5. Geering, Lloyd «God in the New World (Chapter 19: Love as the Life of faith)» στον διαδικτυακό τόπο <https://www.religion-online.org/book-chapter/chapter-19-love-as-the-life-of-faith/> (ημερομηνία ανάκτησης: 5-1-2022)
6. Johnston, Laurie «Love your Enemies - Even in the age of terrorism?» στον διαδικτυακό τόπο https://www.academia.edu/9489233/Love_Your_Enemies_Even_in_the_Age_of_Terrorism (ημερομηνία ανάκτησης: 5-1-2022)
7. Lillie, William «The Christian Conception of Love» στον διαδικτυακό τόπο: <http://journals.cambridge.org/abstractS0036930600052832> (ημερομηνία ανάκτησης: 5-1-2022)
8. Mallo Makru, Ishaya «The Concept of Love in the Old Testament», στον διαδικτυακό τόπο <https://academia.edu/33766197/The-Concept-of-Love-in-the-Old-Testament-Salvation-History-A-Panacea-for-the-21-st-Century-Development> (ημερομηνία ανάκτησης: 3-1-2022)
9. Martin, Nancy M. «Divine Love in Hinduism», *Encyclopedia of Love in World Religions*, Yudit Kornberg Greenberg, επιμ. εκδ.(California: ABC CLIO, 2008)
10. Meyer, Virgil «God is Love» στον διαδικτυακό τόπο <http://hdl.handle.net/20.500.12424/155249> (ημερομηνία ανάκτησης: 5-1-2022)

11. Piper, John *Love your Enemies* (London: Cambridge University Press, 1979)
12. Piper, John «The meanings of love in the Bible», στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.desiringgod.org/articles/the-meanings-of-love-in-the-bible> (ημερομηνία ανάκτησης: 3-1-2022)
13. Polk, David P. «God of Empowering Love: A History and Reconciliation of the Theodicy Conundrum, Chapter 1: Witness to a Living God: The Old Testament», στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.religion-online.org/book-chapter/chapter-1-witness-to-a-living-god-the-old-testament/> (ημερομηνία ανάκτησης: 3-1-2022)
14. Price, A.W. *Love and friendship in Plato and Aristotle* (Clarendon Press Oxford, 1990)
15. Rattray Hay, Alexander *Life in God or the power and triumph of perfect love* (Netherlands: H.H. Block-Dieren (Gld.), 1956)
16. Ravi, Kokila «Love of Neighbor in Hinduism», *Encyclopedia of Love in World Religions*, Yudit Kornberg Greenberg, επιμ. εκδ. (California: ABC CLIO, 2008)
17. Rothenberg, Naftali «Love of Neighbor in Judaism», *Encyclopedia of Love in World Religions*, Yudit Kornberg Greenberg, επιμ. εκδ. (California: ABC CLIO, 2008)
18. Secomb, Linnel *Philosophy and love*, (Edinburgh University Press, 2007)
19. Shinn, Roger «The Sermon on the Mount· Chapter 7: Love for Enemies» στον διαδικτυακό τόπο <https://www.religion-online.org/book/the-sermon-on-the-mount/> (ημερομηνία ανάκτησης: 5-1-2022)
20. Sway, Mustafa Abu «Love of Neighbor in Islam», *Encyclopedia of Love in World Religions*, Yudit Kornberg Greenberg, επιμ. εκδ. (California: ABC CLIO, 2008)
21. Templeton, Sir John *Agape Love: A tradition found in Eight World Religions* (Philadelphia: Templeton Foundation Press, 1999)
22. Vacek, S. J. Edward Collins *Love, Human and Divine. The Heart of Christian Ethics* (χ.τ., Georgetown University Press, 1994)
23. Williams, Daniel Day «The Spirit and the Forms of Love. Chapter 2: Love in the Biblical Tradition: The Hebrew Faith», στον διαδικτυακό τόπο <https://www.religion-online.org/book-chapter/chapter-2-love-in-the-biblical-tradition-the-hebrew-faith/> (ημερομηνία ανάκτησης: 3-1-2022)
24. Williams, Daniel Day «The spirit and the forms of love. Chapter 3: Love in the New Testament», στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.religion-online.org/book-chapter/chapter-3-love-in-the-new-testament/> (ημερομηνία ανάκτησης: 27-12-2021)

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.